MÜÜRILEHT

NÜÜDISKULTUURI HÄÄLEKANDJA ÜHEKSAKÜMNE TEINE NUMBER : JAANUAR 2020

HIND 2€

9 772346 662013

#92

JUHTKIRI

AEG – INIMESE KINNISIDEE

Foto: Aleksander Kelpman

Kui saksa näitlejalt, 20ndate lõpu Berliini elu kujutava draamasarja „Babylon Berlin" peaosatäitjalt **Volker Bruchilt** küsitakse ajakirja 032c intervjuus, kuhu ta ajas rännates kõige parema meelega maanduks, vastab ta lakooniliselt: „Me kaldume ajaperioode romantiseerima. Meie ettekujutused on alati väga emotsionaalsed."

Arvan, et igaüks meist on üritanud vähemalt kord elus vastata oma peas või mõnes vestluses sellele küsimusele, millest Bruch elegantselt mööda libiseb. Olen isegi kujutlenud end barbaarsesse viikingiaega, viktoriaanlikule Inglismaale ning sinnasamasse 20ndate Berliini, hoolimata nende aegade iseärasustest, näiteks end lahinguväljal Valhallasse võidelda või kõik oma õigused abielludes mehele kinkida. Olen kuulunud ka **Elizabeth I** õukonda, pagenud **Vlad Teivastaja** käest ning istunud 19. sajandi eesti talupoja toidulaua taga, viisakalt silgust keeldunud ja selle peale kurje pilke saanud. Muidugi on ka neid, kes eelistavad minevikule tulevikureise kohtadesse, kus keegi pole veel käinud; kes on plaaninud kohtumisi tuleviku inimsooga või tutvumist tehnoloogiaga, mis on praegu alles meie peades küpsemas.

Selles, et minevik ja tulevik nii kangelaslikku oreooli kannavad, müstilist pimedust kiirgavad, särava dekadentsi või lihtsama elu järele ihalema panevad, võib ühelt poolt süüdistada ja tänada filme, sarju ning raamatuid kangelastegudest, suurkujude eludest või lihtinimeste tegemistest, mida me ise pole saanud tunnistada ega kogeda. Teisalt on ameerika teaduskirjanik ja -ajaloolane **James Gleick** seletanud meie huvi ajarände vastu üsna inimliku põhjusega: aeg on meie ühiskonna kinnisidee. See juhib meie elusid, loob võimalusi ja nullib neid samal ajal. Me võitleme sellega iga päev, rohkem nüüd kui kunagi varem. Niisiis on meie jaoks loomulik pöörduda nende lugude poole, et leida vastuseid või otsida kergendust keerulises reaalsuses.

Kas tulevad tuttavad ette need igapäevased võitlused ajaga, mida me vahepeal isegi tähele ei pane? Kui palju oleme veetnud aega, oodates sõnumeid kelleltki, kellelt neid kunagi ei tule. Pööranud pilgu tabloole, et saabuv tramm meid lumetormist või hilinemisest päästaks. Lugenud minuteid, et koolitunnist pageda. Sättinud äratuse viis minutit hilisemaks, et natuke veel öndsat und nautida. Palunud sisimas, et päevas oleks rohkem tunde, et oma tegemistega ühele poole jõuda. Soovinud aja möödumist, et see haavad parandaks.

Kogu selle mineviku- ja tulevikuihaluse juures võime kohati unustada, et oleme saanud aastate jooksul isegi osaks ajaloost ning sellest, mida kirjanikud ja filmimehed on paberile pannud ja visualiseerinud. 80ndad, 90ndad ja 2000ndad tunduvad juba kauge aeg, mille iseärasused on läinud teisele ringile näiteks nii moes kui ka filmikunstis.

Olles astunud äsja aastasse 2020, tasub meenutada, mis on see, mille oleme oma varasematest isiklikest kümnenditest kaasa võtnud. 90ndatest ehk kollased telekamängukassetid, päkapikudisko, katkised põlved ning hambutud fotod lapsepõlvest. 2000ndad kui hägune teismeiga, mille tahaks pigem unustada, ning 2010ndad kui esimene samm läbi raskuste eneseleidmise ja tõdemise poole, et enne ei õpi, kui oled (vahel isegi mitu korda) kõrvetada saanud. Seda, kuidas näevad tulevased põlved meid saja aasta pärast, võib vaid fantaseerida, kuid suure tõenäosusega oleme me need, kes saatsid planeedi katastroofikursile ja kemplesid ikka veel selle pärast, kas kõigil peaksid olema võrdsed õigused. Või äkki oleme hoopis armsad digitalunikud ajast, mil fotod polnud kohe töödeldud, inimesed juhtisid veel ise autosid, ühest riigist teise reisimiseks kulus vähemalt tund, faktide kinnitamiseks pidi otsima abi Vikipeediast, selle asemel et oma peas peituvast arhiivist millisekunditega vastus leida, armastus tegi haiget ning… elu polnudki igavene. Ja kui inimloomus just suuremaid vangerdusi ei tee või ajas reisimine reaalsuseks ei saa, igatsevad nemadki piiluda ja kogeda elu aastal 2020 nagu meie praegu oma esivanemate puhul. Head uut aastakümmet!

Mariliis Mõttus, elustiili- ja muusikatoimetaja

Esikaanel Jaan Tootsen. Foto: Priit Mürk

Müürileht on keskkonnasõbralik trükis, mille tootmisprotsessis on kulutatud vähe energiat, kasutatud minimaalselt keskkonda saastavaid kemikaale ning arvestatud maailma metsade keskkonnasõbraliku, sotsiaalselt õiglase ja majanduslikult elujõulise majandamisega.

NORDIC SWAN ECO-LABEL
Trükitoode 4041 0820

TOIMETUS

Helen Tammemäe	peatoimetaja	helen@muurileht.ee
Henri Kõiv	tegev- ja sotsiaaliatoimetaja	henri@muurileht.ee
Mariliis Mõttus	elustiili- ja muusikatoimetaja	mariliis@muurileht.ee
Maia Tammjärv	kirjandus- ja teadustoimetaja	maia@muurileht.ee
Aleksander Tsapov	kultuuritoimetaja	aleksander@muurileht.ee
Pille Sepp	keeletoimetaja	pille@muurileht.ee
Tanel Mütt	müügi- ja reklaamijuht	tanel@muurileht.ee

Makett/kujundus: Madis Katz
Illustraatorid: Andrei Kedrin, Ann Pajuväli, Jaan Rõõmus, Liisa Kruusmägi, Lilian Hiob, Stella Salumaa, Vahram Muradyan, Villem Roosa
Fotograafid: Aleksander Kelpman, Janis Kokk, Ken Mürk, Priit Mürk, Renee Altrov, Tõnu Tunnel

KOLLEEGIUM: GUSTAV KALM, PIRET KARRO, MARGUS KIIS, KEITI KLJAVIN, AHTO KÜLVET, ELLEN MACKAY, SILLE PIHLAK, BERK VAHER, KEIU VIRRO

VÄLJAANDJA: SA KULTUURILEHT

TOETAJAD: KULTUURIMINISTEERIUM

TRÜKK: PRINTALL · TIRAAŽ: 4500

JÄLGI MEID
@Muurileht

SAADA MEILE

Uudiseid ja pressiteateid: *uudised@muurileht.ee*

Kirju, heliplaate, raamatuid ja muid väljaandeid Müürilehe aadressile Voorimehe 9, 10146 Tallinn

Müürilehele pakke saates palume märkida adressaadiks kindlasti „Müürileht".

KAASAUTORLUSEST

Müürileht ootab kaastöid, milles on ajakohased ideed ja nende veenvad põhjendused; mis on kirjutatud loetavas eesti, vene või inglise keeles; milles ei leidu arutut idiootsust, vaid troonib silmapaistev mõtteselgus. Palavalt oodatud on artiklid ühiskonna, kultuuri, teaduse ja laiemalt elu kohta. Toimetus jätab endale – iseenesest mõista – õiguse valida, millised tekstid avaldatakse. Aga kuna määrav ei ole ainult tekst, on tervitatud ka illustratsioonid, fotod, koomiksid, plakatid ja muud ajaleheformaati sobivad väljendusvormid! Kaastööga seoses võta ühendust mõne meie toimetajaga.

TOETA MÜÜRILEHE VÄLJAANDMIST

Telli Müürileht püsilepinguga 1.80 € eest kuus: *tellimine.ee/muurileht*

Reklaami Müürilehes: *muurileht.ee/reklaam*

INFO TELLIJATELE

Müürilehe levi korraldab Express Post. Kui värske leht õigel ajal kohale ei jõua, siis võta ühendust Express Posti klienditeninduskeskusega telefonil (+372) 617 7717 või kirjuta aadressil *tellimine@expresspost.ee*.

SISUKORD

MEEDIA

Eesti meedia tee tõeärisse – *Indrek Ibrus* [6–7]

PERSOON

Intervjuu Jaan Tootseniga – *Helen Tammemäe* [8–11]

ZEN

Surmast inspireeritud elu – *Merilin Tamm* [12]

Etüüd mediteerimispeavõrust – *Mikael Raihhelgauz* [13]

100 tundi sisekaemust – *Joosep Ehasalu* [14]

Lühidusest lühidalt – *Marja Unt* [15]

Vaimne tervis käib kõhu kaudu – *Britta Talumaa* [16–17]

MAJANDUS

Finantsmaailm uue krahhi ootuses – *Andreas Palm* [18–19]

KESKKONNAKOLUMN

Süsihappegaasi lämmatav embus – *Helen Puistaja* [20]

KULTUUR

ARHITEKTUUR

Zaha Hadidi Tallinn – *Mattias Malk* [21–24]

ARVUSTUSED

Lauri Lagle „Paratamatus elada ühel ajal" – *Mario Pulver* [25]

23. Pimedate Ööde filmifestival – *Joonas Kiik* [28]

Uued plaadid [33]

Roberto Calasso „Kirjastaja jälg" – *Tauno Vahter* [36]

Zakes Mda „Suremise viisid" – *Helena Läks* [37]

SUBKULTUUR

Autsaiderkultuurist – *Aleksander Tsapov* [26–27]

KUNST

Paremäärmuslaste oma kunstivool – *Rebeka Põldsam, Nika Kalantar* [30–31]

SKEENE

DJ-ankeet: Pire Sova [32]

PROOSA

Minu Lilit – *Ilia Prozorov* [34–35]

AJALUGU

Peokultuurist Wabariigi ajal – *Mart Sander* [38]

Abramova

Abramova on Jägala jõe *freestyler.*

fantast
i
line
sa oled rohkem kui oled kogenud
sa oled
fantast
i
line
sa annad hinge
kõigele
kui kolumbus ameerika avastas
nägi šamaan lainetes enamat
näiteks laevu mida kunagi näinud ei ole
nagu kaameraläätes näeb rohkem kui meie
ja nagu ka sina
mu ilus inimene

**

ikka usun teisse
usun et olete
olete head
head ja siirad
siirad ja andekad
aga
aga te ei oska naisega käituda
te ei tea
ei tea kuidas vittu
vittu õigesti lakkuda
ei tea
te ei tea
et persest
persest tuleb kõvasti
kõvasti kinni hoida
nikkumise ajal
ja te ei saa aru
mis teemad on intiimsed
intiimsed meie jaoks
neid ei tohi
ei tohi teiste ees
teiste ees kõva häälega rääkida
nõme see
kustutab usalduse
te ei tea
kui täis joote end
olete rõvedad
tahaks teid kohapeal
kohapeal maha lasta
te ei tea
munnigi te ei tea
ja see käib nii pinda
kuidas mina tean
kuidas mina tean kõiki neid asju
kõiki neid asju
kuidas teid
kuidas teid end hästi tundma panna kuidas oskan mina
oskan mina teid panna
panna endasse
panna endasse armuma
armuma nii
et te ärkate ellu
ahh
ebaaus
ainus mida teiega tunnen on valu
valu
valu ja siiski ka lootus
ehk te polegi nii lollid
kuigi nagunii olete
sest olete ju poisid
faking poisid
poisid
lollid poisid

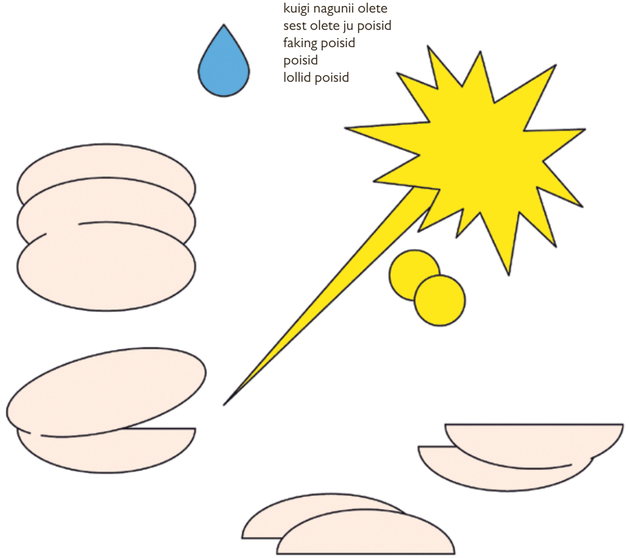

Illustratsioon: Ann Pajuväli

KUU TEGIJA: MARGUS LINNAMÄE

„Oligarh" on olnud eestlaste jaoks seni võõras mõiste. Saime NSV Liidust pärandiks egalitaarse ühiskonna, mille ümberkorraldamine vabaturumajanduse reeglite järgi pole päädinud veel raha ja võimu koondumisega üksikute superrikaste kätte. Seda kuni apteegiärimehe Margus Linnamäe viimase aja tegevuseni. Linnamäe äriimpeeriumi kombitsad ulatuvad nüüdsest ravimitest ökotoidu ja meediast ilutoodeteni. Nähtamatu käe apologeedid võiksid ju rõõmustada, kui mõnel ettevõtjal Eestis nõnda hästi läheb. Tavakodanik ei pruugi aga arugi saada, et ühe inimese edu võib tema elukvaliteeti hoopis langetada. Kui üheülbalisem kinokava ja avaliku raha eest toodetud filmide vabalevist kadumine muudavad argipäeva lihtsalt hallimaks, siis kallimad ravimid või apteekide ootamatu sulgemine poliitilise surve avaldamiseks kätkevad endas juba potentsiaalseid terviseriske. Kahtlused endale meelepäraste seaduste ostmises ja ühe valitsuserakonna varjatud rahastamises õõnestavad aga demokraatia aluseid. Ja ega ajaloolise ajakirjandusinstitutsiooni raputamine ning kahtlasesse ideoloogilisse võitlusesse tirimine ei rikasta kuidagi ka avalikku arvamusruumi. Eesti mõjukaim mees võiks tegeleda musklite ja hammaste näitamise asemel senisest julgemalt hoopis kultuurimetseenlusega. Eesti rahvuse, keele ja kultuuri säilimisele läbi aegade aitab sarja „Avatud Eesti raamat" tõlkeraamatute või kodumaiste väärtfilmide toetamine kindlasti rohkem kaasa kui Postimehe päise vahetamine.

Foto: Andras Kralla / Äripäev / Scanpix

UUS MUST: VIIMSEPÄEVAPUHKUS

Kuigi kliimaga on, nagu on, ei väsi ka muidu eeldatavasti öko-, kliima- ja roheteadlikumad inimesed postitamast lõputuid pilte oma talvepuhkusest kusagil 10 000 km kaugusel asuvas nimetus troopikas. Mis sellest, et orkaanid möllavad, metsad põlevad, ikaldab ja ujutab. Põhjuse ja tagajärje seos on alati piisavalt abstraktne, et sellest mööda vaadata. Isegi kui asi hapuks kisub, saab jäädvustada efektse #OMG-foto apokalüptilisest taevast, lähenevast tsunamist või kilekotte söövast pudulojusest.

Austraalia maastikupõleng. Foto: EPA Australia / Scanpix

Tavaline tööpäev kontoris aastal 1991. Foto: T. Veermäe / Rahvusarhiiv

VÄÄRIB JÄLGIMIST: *instagram.com/rahvusarhiiv*

2020. aastal tähistab Rahvusarhiiv oma 100. sünnipäeva. Rahvusarhiiv on riikliku arhiivisüsteemi keskus, mis juhib ja arendab arhivaalide kogumist, säilitamist ja kasutusse toomist. Nende Instagrami konto on põhjatu kullaauk meie lähiajaloost. Peamiselt leiab sealt erinevate ajastute olmestseene: kauplused, liiklus, tehased, puhkehetked, sport jne. Sekka ka arhitektuuri- ja sündmusfotograafiat. Tõenäoliselt on tegemist ühe parima eesti inimesi ja ajalugu käsitleva pildiribaga selles fotokeskkonnas.

699 185

Nii palju elab Eestis 1. jaanuari seisuga naisi. Mehi on 73 550 võrra vähem.

PISIASI

Erinevate kampaaniate hulgast, nagu „jaanuaris ei joo" jne, leiab ka vegaanuari. See on Suurbritanniast alguse saanud üleskutse panna inimesed üheks kuuks loobuma loomset päritolu toidust. Sellega on ühinenud isegi rokkmuusik Meat Loaf, kes esialgu siiski oma artistinime veel Veg Loafiks muuta ei kavatse.

15 SEKUNDIT KUULSUST

Kell hakkab kukkuma südaööd, saabumas on uus aasta, mis veab nagu hobune atra enesega kaasa lubadusi imelisest ja revolutsioonilisest, mis sinuga uuel aastal sündima hakkab. Kehakaal, raha, suhted lähedastega, karjäär, eneseharimine, mõnest halvana näivast harjumusest loobumine jne. Paraku unustame, et muutus ei ole giljotiin, vaid pigem kadakapuust voolitud nüri võinuga. Kui jaanuari lõpus on lubajaid rivis veel isegi veerandi jagu, siis aasta jooksul deserteerub UALi väeosast enamik värskeid ajateenijaid. 15 sekundit, mis läks lubaduse genereerimiseks, on umbes sama pikk aeg, kui kulutatakse selle elluviimisele.

Foto: Dan Perry / Flickr (CC BY 2.0)

SEAPÕIS

Beetl Robotics on tulnud välja koerakakat koristava roboti prototüübiga. Toode peaks olema suunatud eelkõige eramajades lemmikloomi pidavatele inimestele, kelle käsualune valimatult murulapile roojab, nii et sandaalides pererahval on pidev oht olluse sisse astuda. Kui arvestada antud tendentse, võib kujutada ette tuleviku aedlinnamelu, kus koduhoovis askeldavad sõbralikult koos erinevad autonoomsed masinad: muruniiduk, kakarobot, robotmesilased lendavad õielt õiele, mehaaniline kellu laob müüri, droon-aednik harvendab õunapuid ja elektrooniline kana nokib maa seest elektroonilisi vihmausse.

EESTI MEEDIA TEE TÕEÄRISSE

Meediamajad on kaotanud globaalsetele võrgustikele oma varasema juhtrolli tõeäris, kontrolli kontakti üle auditooriumiga ning sissetuleku reklaamist. Uueks strateegiaks võiks saada võrgustikulise meediamudeli omaksvõtt ning lugejakeskne ajakirjandus.

Kirjutas **Indrek Ibrus**, illustreeris **Jaan Rõõmus**

„Kuidas nii on, et midagi ei ole, et enam midagi polegi?" Umbes nii see kõlas, üks rida Delfi 20. juubelile ja netikommentaaridele pühendatud „traagilisest gospelist". See, et libretist **Eero Epner** tõstis selle rea esile just Delfi sünnipäeval, on ehk sümptomaatiline. Sest Delfi on vahevorm, muutuste aja meedium. Ei ole see õieti osa vanast – ajakirjanduse kuldajast – ega kehasta ka päriselt uut – võrgustikulise meedia võimutsemist kogu sõnumiringluse üle. Ometi kadus ju Delfi ajal kõik: ajakirjanduse tõsiseltvõetavus neljanda võimuna, ajakirjaniku professiooni erilisus, kogu staatus, suurem osa sissetulekust.

KUHU SIIS KÕIK KADUS, MIKS ENAM MIDAGI POLEGI?

Tänapäeval räägitakse palju tõest. Sellest, et vana aja ajakirjandus oli tõeäris keskne tegija. Ajakirjandus teadis, mis on tõde, oskas seda menetleda ja müüa. Nüüd on aga tõeäris rohkelt pakkujaid ja ajakirjanduse lett on suhteliselt kahvatu. See teeb aga paljusid kurvaks, kuna tõemonopolita ei saaks justkui olla ka toimivat demokraatiat.

Kuid siiski, kas see oli päriselt tõe menetlemise oskus, kui ajakirjandusel oli monopol? Ei. Vigu ja pooltõdesid, kallutatud uudiskraami edastati nii nagu praegu. Ajakirjandusel oli aga eelisseisund logistikasektoris. Korraldati oskuslikult paberi peale trükkimist ja lehtede kojuvedu hommikusel ajal. Kui ka ise ei veetud, siis oldi postiettevõtetele väärtuslikud kliendid, sest internetipõhiselt koordineeritud tulusast pakiärist ei nähtud veel unenägusidki. Lisaks saadi valitsustelt litsentse piiratud ressursi ehk televisiooni või raadio lainepikkuste kasutamiseks. Loodusseadused ja sektori eripära konkurentsi eriti ei võimaldanud. Just eelisseisu logistika vallas, kontrolli kontakti üle auditooriumiga on ajakirjandus nüüdseks kaotanud.

Nad on kaotanud selle võrgustikele. Interneti alusstruktuur on võrk ja võrgus saab iga sõlmpunkt justkui hääle ja juurdepääsu kõigele. Sellest ka demokratiseeriv potentsiaal, millest 90ndatel ja 00ndatel palju räägiti. Osaliselt on see olnud ka tõsi – palju alternatiivseid tõdesid on viimastel aastakümnetel hästi liikvele pääsenud. Koos nn sotsiaalvõrgustike tulekuga ilmnes aga uus asjaolu: kommertsalusel toimivate teenuste edu sõltub nende suurusest. Mida suurem on võrgustik, seda kasulikum on see võrgustiku igale üksikule kasutajale. Ja suurimatel võrgustikel on eelis väiksemate konkurentide ees. Sestap ongi nood kõige suuremad – Facebook, Google, Amazon, Tencent, Baidu, Alibaba jt – justkui monopoliseerinud kontakti kasutajaga. Nende võrgustikud on meile huvitavad ja kasulikud ning sestap oleme neid muudkui tasuta edasi ehitanud – linkinud end omavahel ning ka sobivate teemade, institutsioonide ja teenusepakkujatega. Neid võrgustikke müüvad nood platvormid aga reklaamiandjaile. Väikesed meediamajad on kaotanud nõnda otsesideme auditooriumiga, nad ei halda sarnaseid võrgustikke, ei tea oma kasutajate kohta kuigivõrd palju ning nii ei ole neil ka reklaamiandjaile eriti midagi müüa. Nad on kaotanud sissetuleku reklaamist ja see ei tule enam tagasi.

Kuna reklaam on suuresti läinud, saab meediaettevõtte esmatähtsaks kliendiks nüüd lugeja.

AJAKIRJANDUSE USALDUSVÄÄRSUS TÕEJÄRGSES ÜHISKONNAS

Logistikamonopol on kaotatud ja seetõttu on meediaettevõtete uus strateegia tõepoolest tõeärisse siseneda. Kuna reklaam on suuresti läinud, saab esmatähtsaks kliendiks nüüd lugeja. Tegime aasta eest kolleegidega Eesti meediajuhtidega intervjuusid ning kõik kinnitasid, et peamine on tellimuste suurendamine ja lugejatele meeldimine – plaan on kirjutada pikki lugusid ning investeerida uurivasse ajakirjandusse. Eksitavate pealkirjade aeg hakkab vähemalt meediajuhtide lubadustele järgi otsa saama.

Meediauurijad arutavad selles kontekstis institutsioonide rolli üle. Kui tõde on relatiivne, sõltub perspektiivist, siis kas tõde saab tõestada institutsionaalse ja tehnoloogilise mahu ja üleolekuga? **Bruno Latour**, tuntud sotsioloog, jutustas hiljuti loo[1] sellest, kuidas kliimateadlased on hakanud kliimakriisi eitajatega diskursiivselt toime tulema: selle asemel et rääkida lihtsalt uurimistulemustest, rõhuvad nad tohutule masinavärgile, tuhandetele üksteisega ühendatud aparaatidele alates satelliitidest, ilmajaamadest kuni internetiga ühendatud väiksemate anduriteni, mis justkui peaksid kokku teada andma, et tõe väite taga on mahukas objektiivne tehnoloogia, protseduurid ja institutsioonid. Teisisõnu on see süsteem, mida kliimakriisi eitajatel ei ole. Ka ajakirjandusel, suuematel meediamajadel on võrreldes alternatiivsete Facebooki gruppidega tõe menetlemiseks palju mahukam institutsionaalne süsteem: korrespondendid, reporterid, toimetajad, eetikakoodeksid jpm. Kas neid tuleks samuti hakata süsteemsemalt välja näitama?

Suuematel meediamajadel on võrreldes alternatiivsete Facebooki gruppidega tõe menetlemiseks palju mahukam institutsionaalne süsteem: korrespondendid, reporterid, toimetajad, eetikakoodeksid jpm.

Eeldused on siiski halvad. Ennekõike erameediat vaevab juba aastaid vähene usaldusväärsus. Lisaks arvamusruumi mitmekesistumisele on saanud liiga tugevaks ka jõud, mis võidavadki üldisest usaldamatuse kasvust, nagu **Putini** põhistrateegi **Vladislav Surkovi** väljatöötatud süsteem õõnestada usku kõigesse, sh ja eriti demokraatlikesse institutsioonidesse. Strateegia, mille on nüüd üle võtnud ka EKRE.

Lahendusi otsides räägitakse meediatööstuses ja ka meediauurijate seas palju plokiahela (*blockchain*) tehnoloogiast, mis võimaldaks registreerida iga sisuühiku puhul selle looja või algupära. Nii saaks –teades info päritolu, selle loonud institutsiooni – eristada fakte tõepõhjata kraamist. Lisaks, kuna plokiahela lahendused võimaldavad ka teistel pooltel fakte kinnitada, saaks tõest justkui konsensus, mis kasvab, kui asjakohased institutsioonid seda kinnitavad.

MIS VÕIKSID AGA OLLA PEATSELT JA EESTIS LAHENDUSED?

Ma pakun, et olulisim on võtta lõplikult omaks võrgustikulise meedia mudel. See tähendab selliste võrgustike ehitamist, mis lähtuvad Eesti omakultuurist ja ühiskondlikest seatustest, meie oma väärtustest ja eesmärkidest, mitte suurplatvormide vajadusest meile reklaame müüa. Ehk see ei tähenda üleilmsete platvormide formaatide kopeerimist, vaid mitmesuguste osalusmeedia vormide võimaldamist, inimeste sidumist teenustega ja infokorjet nende kohta, et seda osalust paremini võimaldada. See tähendab ka andmebaaside ristkasutust, teenuste ja võrgustike risoomset sidumist, riiklike ja kohalike registrite ning X-tee taristu tuge, samuti avaandmete pakkumise märgatavalt suurendamist – kõik ikka selleks, et Eesti oma sisemiste rikkalike andmeressurssidega rahvusvahelistele kontsernidele alternatiivi pakkuda. Eesmärk on jõuda Eesti inimesele lähemale, tuua temani tema elus vajalikud, osaluskeskses teenused. Ent see ei tähendaks ainult andmekogumist, vaid ka seda, et teenusepakkujad arendaksid uusi koostöö vorme – võrgustikulisi struktuure, mis suudaksid pakkuda koosmõjus ja üksteist võimestades Eesti inimestele uut laadi info- ja meediateenuseid. See tähendaks avaliku ja erasektori, väikeste ja suurte ettevõtete, ka erinevate valdkondade, näiteks hariduse, tervis- või keskkonnahoiu, suuremat koostööd meedia- ja kultuurivaldkonnaga. See tähendaks ka kõigi Eesti e-teenuste arendamist ühtse platvormina, aga seda mitte välismaalastele mahamüümiseks või valitsemistehnoloogia erastamiseks (nagu käis sisuliselt hiljuti välja **Taavi Kotka**), vaid ennekõike oma kodanikele ja ettevõtetele uueks väärtusloomeks. Teed juhatava näitena saaks siin tõsta esile Eesti haridusteenuste platvormid E-koolikott ja Opiq – valitsuse rahastatud platvormid, mis võimaldavad erasektoril ja üksikisikutel erinevatel viisidel, vähem või rohkem osaluskeskselt arendada ja pakkuda uusi digitaalseid õppematerjale, teha koostööd, õppida üksteiselt, uuendada sammhaaval – kõike seda meie kultuurile relevantsel ja ühiskonna vajadusi arvestaval moel.

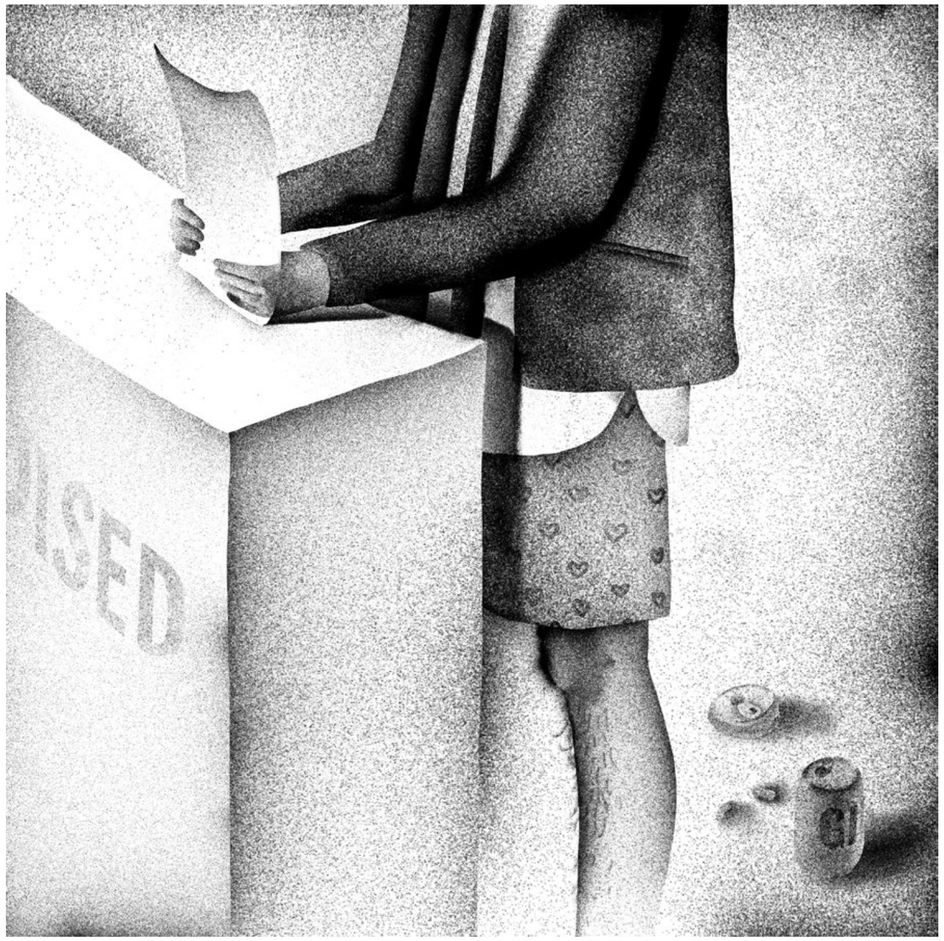

MÕTESTATUD AVALIKU VÄÄRTUSE LOOME

Sedasi sisuliselt uutmoodi meediasüsteemi arendades tuleb aga hakata küsima tunduvalt enam eesmärkide kohta. Teisisõnu väärtuse kohta, mida pakutakse, sest see seostub ka küsimusega, miks neid võrgustikke üldse luua.

Toon kaks näidet, mõlemad ERRi praktikast. Kui **Mart Normet** veel „Eesti laulu" produtseeris, oli see avaliku väärtuse loomise mõttes Euroopas üks eriline ja uenduslik nähtus. Näitasime Tallinna Ülikoolis tehtud uuringuga, kuidas avalik-õiguslik ERR lõi koos mitmete erapartneritega süsteemi, mis toetas aktiivselt muusikaloomet erinevates žanrites, pakkus uutele artistidele „suurt lava" ja mitmesuguseid turundusvõimalusi auditooriumini jõudmiseks. ERR lõi platvormi, mis mitmekesistas ja tugevdas Eesti popmuusikasüsteemi. Kui Normet lahkus, ei osanud ERR ja „Eesti laulu" uued juhid neidsamu eesmärke uuesti sõnastada või prioriseerida ning nüüdseks on „Eesti laul" ERRi portfellis küsitava funktsiooniga, luuakse vähe avalikku väärtust.

Teine näide on ERRi uus Lasteekraani mobiilirakendus – hea kasutatavusega, triiki täis ERRi videosisu, sealhulgas multifilme. Asjandus, millel on potentsiaali ahvatleda lapsi tundideks ninapidi mobiili jääma ning mille kasutust peavad lapsevanemad sestap uute tehniliste vahenditega piirama. Kui aga avalik-õiguslikke lasterakendusi tuleb piirata, on ilmselt midagi valesti läinud. ERR on lähtunud seda arendades eraringhäälingute loogikast, mille sisuks on tõendada reklaamiandjaile, et vaatajad vaatavad ja kaua. Mida rohkem ja mida kauem, seda parem. Ja ainult vaatavad ja tarbivad, passiivselt. Samas võiks ERR olla hoopis hea partner haridussektorile ning otsida uusi viise, kuidas aidata lastel mängulisel ja osaluskeskselt moel nii uusi teadmisi omandada kui ka sama tehnoloogia kasutuse vallas eneseteadlikumaks ja kriitilisemaks kasvada.

Kui meedia tahab päriselt tõeärisse siseneda, on esimene väljakutse usaldusväärsuse tõstmine. Selleks tuleb aga alustada selgemalt nii eesmärkide kui ka loodavate väärtuste, sh eriti avaliku väärtuse sõnastamisest.

Teisisõnu on mitmeid näiteid, kuidas ERRi olemasolu eesmärk kipub võrguajastul hägustuma või eesmärgid ja väärtused on uue aja muutuvates oludes läbi mõtlemata jäänud.

Ma kasutasin eespool eesti keeles tuntuma „avaliku hüve" asemel mõistet „avalik väärtus". Nii avaliku halduse, innovatsiooni- ja ka meediapoliitika uurijad on hakanud rääkima aina enam väärtustest, sh avalikust väärtusest, sest väärtused on suhtelised, neid on erinevaid, aga väärtusi saavad luua veel uuemate väärtuste loomiseks kõik ühiskonnaliikmed. Meedia on avaliku väärtuse loomes paradoksaalselt kummalises rollis, sest peab korraga korraldama ühiskondlikke arutelusid, mille käigus väärtusi välja sorditakse (see on iseenesest üks meedia loodav väärtus), aga pakkuma ühiskonnale samas välja ka konkreetseid informatsioonilisi väärtusi, teadmusteenuseid, mis on nii kodanikele kui ka ettevõtetele väärtuslikud ja milles nad ise saavad uusi väärtusi luua.

Võtan kõik kokku: kui meedia tahab päriselt tõeärisse siseneda, on esimene väljakutse usaldusväärsuse tõstmine. Selleks tuleb aga alustada selgemalt nii eesmärkide kui ka loodavate väärtuste, sh eriti avaliku väärtuse sõnastamisest. Usaldust taastatakse, oma teenuste asjakohasust ja loodavat väärtust tõendatakse mitmekesiste kohapealsete koostöövõrgustike ning osaluse võimaldamise kaudu. Laiem institutsionaalne ja sektoriteülene koostöö tähendab tõe menetlemise masinavärgi ehitamist, tõe muutumist institutsionaalse konsensuse tulemiks. Osalus- ja koostöövõrgustikud tähendaksid aga ka lihtsalt inimestele lähemale jõudmist ning üleilmsetele platvormidele kaotatud kontakti taassaavutamist. See parem kontakt tähendab aga meediaturgudel reeglina suuremat tulu ja kindlamat jalgealust. On aeg hakata katsetama.

[1] *Kofman, A. 2018. Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science. – The New York Times Magazine, 25.10.*

Indrek Ibrus on Tallinna Ülikooli meediainnovatsiooni professor. Ta juhatab ka BFMi meediainnovatsiooni ja digikultuuri tippkeskust MEDIT ning eksleb distsiplinaarselt humanitaaria ja majandusteaduse vahealadel.

DOKUMENTALIST, KES OTSIB OLEMISE ILU LIHTSATEST ASJADEST

Filmimees ja Ööülikooli loengusarja ellukutsuja opereerib kõiki filme ja saateid tehes põhiliselt kolme küsimusega: mis on reaalsus, mis on teadvus ning kes on inimene?

Intervjuu **Jaan Tootseniga**. Küsis **Helen Tammemäe**, pildistas **Priit Mürk**

Kohtume Jaan Tootseniga ühel detsembrikuu sumedal esmaspäevaõhtul kohvikus, et rääkida tema 15. jaanuaril kinolevisse jõudvast värskest **Fred Jüssit** portreteerivast dokumentaalfilmist „Olemise ilu". Intervjuule rutanud režissöör on filmile just helistuudios punkti pannud ja tellib tegusast päevast näljasena võileiva ja koogiviilu, millest tal pole paraku enne intervjuu keskpaika mahti ampsugi võtta, sest juba on ta haaratud vestluses sellest eluvaimustusest, millest on tõukunud ka tema looming nii raadioajakirjaniku kui ka dokumentalistina.

Mul on tekkinud su ees väike aukartus, sest sul näib olevat imetabane oskus nii oma dokumentaalfilmides kui ka Ööülikooli loengutes inimesi avada, pannes nad kohe rääkima elu mõttest ja universumi olemusest. Kas oled kuidagi ära tundnud, mida on selliste huvitavate teemadeni jõudmiseks tarvis?

Võimalik, et koos vanusega tuleb julgus küsida otse. Mingil hetkel ei viitsi enam soojendavaid küsimusi esitada ja tahad kohe asja juurde asuda. Mul on olnud selles mõttes õnnelik lapsepõlv, et käisin õhetavate põskedega kutsikana otse pärast keskkooli aastatel 94–95 humanitaarinstituudis, vaba vaimuga koolis. Palju ägedaid vestlusi toimus just kusagil kohvikus või aknalaual, kus õpilased ja õpetajad kohtusid. See oli lahe kool, sest seal oli palju õpetajaid, keda ei oleks kutsutud ühtegi normaalsesse ülikooli. Näiteks vana teoloogiaprofessor, **Uku Masingu** õemees **Evald Saag** – helge kuju, kelle juures sattusin hiljem ka kodus käima. Isegi ligi üheksakümneaastasena võttis ta alati õpilasi vastu, söötis kõhu täis ja siis aeti poole ööni juttu.

Pärast humanitaarinstituuti läksin Tallina ülikooli raadiorežiid õppima, aga alles jäi unistus ülikoolist ja professoritest, kes räägivad kõige olulisematest asjadest. Päris asjadest. Mitte neid igavaid jutte, mida rääkisid pedas mõned õppejõud, kes lappasid linoleumilõhnast liisunud auditooriumis päevavalguslampide surina saatel oma kollaseks pleekinud nõukaaegseid konspekte. Tekkis mõte teha lõputööks fiktsioon, et kusagil ülikooli juures tegutseb omamoodi „surnud poeetide ühing" – üliõpilased kogunevad öösiti salaja ülikooli raamatukogu kaminasaali ja iga nädal tuleb kõnelema mõni maailmakuulus õppejõud. Ja sellest sai Ööülikool.

Aga kust tulevad need küsimused… Elu põhiküsimused on tegelikult lihtsad – ma olen tahtnud alati küsida n-ö lapsemeelseid küsimusi. Kuna ma ise püüan olla vaimus vaene – tass veel üle ääre ei aja –, siis ootan alati, et keegi mulle uut tarkust sisse valaks.

Mis sind filmitegemise juures köitis, et otsustasid hakata dokumentalistiks?

Filmitegemine on vaimne harjutus. Kui hakkad ise filmima, siis hakkad ka maailma teistmoodi jälgima, ja ühel hetkel muutud ka inimesena. Tähelepanu teravneb, haarad ja töötled palju kiiremini. Võid lihtsalt vaadata mööduvat inimest tänaval ja märkad mingit detaili – vaatad, et oi kui lahe tüüp läheb või et see on äge kaader. Samas ei vööranda see vaatlejapositsioon sind kuidagi elust, vaid juhatab sind palju enam selle ainukordse hetke sisse. Minul juhtus see kümmekond aastat tagasi „Uue Maailma" filmimise aegu. Isegi lõhnataju muutus – maailm lihtsalt lõhnab teistmoodi, kui oled hakanud teistmoodi vaatlema. Oled tundlikum, paned rohkem tähele. See oli lahe avastus.

Õigete hetkede tabamine tundub samas paras väljakutse. Kuidas saab jäädvustada seda voolavat elu võimalikult loomulikult ja vahetult?

Raadioajakirjanik **Terje Soots** õpetas kunagi, et kui teed näiteks intervjuud, siis hetkel, mil hakkaksid diktofoni justkui kinni panema, jäta see hoopis alati tööle, sest see, kui ütled, et nüüd on läbi, mõjub inimesele pingelangusena, ta vabaneb, maskid kukuvad eest, tulevad kõige huvitavamad jutud. Väga palju on juhtunud just siis. Filmitegemine on õpetanud nägema sündmust seal, kus inimesed seda tavaliselt ei näe. Selles mõttes võib olla kõige suurem sündmus see, kui mingi kauaoodatud sündmus mingil põhjusel ära jääb. Vaadelda siis, mis toimuma hakkab, kui kõik panevad oma pillid kotti. Sama mõtet võib laiendada elule üldiselt: seal, kus näiliselt justkui midagi ei ole – need n-ö tavalised olukorrad, argipäeva helin –, võivad olla just kõige filosoofilisemad ja kõnekamad.

Kuidas sulle tundub, kas hetke saab üldse seda mõjutamata talletada?

Võib-olla peaksin kirjutama kunagi loo nendest kaadritest, mida olen filmitegijana näinud, aga mida ei ole filminud, sest need on olnud liiga ilusad või õrnad hetked, kus filmimine oleks võinud rikkuda elu ehedust. Nagu on kvantfüüsikas, et kui vaatled midagi, siis vaadeldav muutub juba ainuüksi vaatlemise tõttu. Toon näite ühest kaadrist, mida ei filminud. Mingil hetkel pandi Uue Maailma seltsimaja kinni, inimesed kolisid välja. Oli majaga hüvastijätmise õhtu, õues tehti lõket… Viimastena istusid lõkke ääres peategelane **Erko Valk** ja noor aktivist **Marten Kaevats** oma tütre Itiga, kes oli siis veel väga pisikene. Õhtune pidu oli laiali läinud ja väike Iti ei tahtnud veel magama minna ning jäi seal magama Erko süles. Sulnis vaikus, lõke pragiseb tasakesi, tähine öö, suur kuu piilub korstna tagant ja siis seal istuvad kaks meest magava lapsega. Ma mõtlesin, et see on nii ilus kaader, et ma ei filmi seda. Maniakaalse filmimehe jaoks suur eneseületus. Aga see toimis – kaader on eluks ajaks meelde jäänud.

Filmitegemine on vaimne harjutus. Kui hakkad ise filmima, siis hakkad ka maailma teistmoodi jälgima, ja ühel hetkel muutud ka inimesena.

Eks seda inimlikku tunnetust on dokumentalistide seas ka üksjagu arutatud. Mulle on jäänud mulje, et hea dokumentalist on see, kes suudab võtta kaamera välja kohati ka siis, kui ei ole õige hetk, aga sina kirjeldasid just vastupidist…

Selle kohta on öeldud, et hetk, mil mõni režissöör paneb kaamera kinni, on hetk, mil teine alles alustab filmimist. Valuläved on niivõrd erinevad. Kuna olen ise olnud loomu poolest pigem häbelik, siis olen ennast tegelikult palju rohkem piitsutanud, kui normaalne filmitegija seda kunagi teeks. Seetõttu olen filminud ka hetki, mis on juba natukene hea ja halva maitse piiril. Pärast on montaažis selgunud, et sobib küll. Näiteks **Vello Salo** voodiveerel, hämaras toas, vana mees oma vaikivas ahastuses. Olukord, kus pole üldse kindel, kas kangelane tahaks, et teda sellisel hetkel näidatakse. Olen aga seda meelt, et pigem filmida julgelt ja rohkem, sest filmitu saab alati ka välja jätta.

Kas sulle on filmitegemine pigem loomulik või vaevaline protsess?

Mul ei ole paremat võrdlust, kui et see on nagu sünnitamine – eriti filmitegemise lõppfaas, need kõige viimased nädalad, oled kohutavalt väsinud. Tihti mõeldakse pärast filmi valmimist, et mitte kunagi enam – see on väga tavaline. Aga siis see valu läheb meelest ära, saad natuke hinge tõmmata ja kohe tulevad uued mõtted… Teisest küljest on filmitegemine ka puhas rõõm, muidu ei teeks ju seda niimoodi masohhismist, aga teatud hetked on väga rasked. Mina olen suur põdeja. Kui midagi läheb viltu või kui magan olulise sündmuse maha, siis elan seda üsna pikalt läbi. Nüüdseks on nahk paksem, enam väga ei põe, sest ühe asja pärast põdema jäädes võid järgmise hetke maha magada.

Jaanuaris tuleb välja sinu seitsmes dokumentaalfilm, seekord loodusmehest Fred Jüssist. Kuidas sa otsustasid teha filmi temast? Kuidas teie teed ristusid?

Sellega on selline lugu, et Ööülikool saab kevadel kahekümneaastaseks ja Fred Jüssi oli üks meie esimesi õppejõude. Tema esimene loeng oli „Vaikus kui loodusvara". See on üks loeng, mille puhul mõtlen ikka, et see on juba kakskümmend aastat vana, aga läheb iga aastaga järjest päevakohasemaks. Mis puutub aga selle konkreetse filmi tegemise algusesse, siis pean ausalt ütlema, et minul ei olnud kuraasi mõelda, et mina hakkan kunagi Fred Jüssist filmi tegema. Tundes teda üsna hästi, teadsin ette, et ainuüksi tema veenmine on suur töö. Ja mis veel kõik pärast saab. **Kristian Taska** oli aga ühel päeval kuldse produtsendina talle täiesti süüdimatult helistanud, et tal on nüüd selline mõte, et võiks filmi teha, ja Fred oli öelnud, et miks ka mitte. Või õieti lasi ennast veel tükk aega veenda. Siis sattus Kristian kuidagi minu peale ja küsis, kas mina tahaksin olla selle filmi režissöör. Vastasin, et kui ta on Jüssi juba ära rääkinud, siis olen igal juhul nõus.

Kui ma võrdlen Vello Salo filmi Fred Jüssi omaga, siis need on stilistiliselt täiesti erinevad. Kas see oli su teadlik valik?

„Igapäevaelu müstika" kohta ütles **Jaak Kilmi**, kes on mulle sõbra ja filmitegijana väga oluline, et Vello film on täitsa tore, aga liiga tihe ja vajaks rohkem hingamispause. Ütlesin Jaagule, et järgmine film tuleb täiesti teistsugune. Saab õhku, kujundeid, kinematograafilisust ja pikki pause. Fredi film andis juurde palju tarkust – kui pilt ise kannab, loob kujundeid, siis ei ole vaja seda täis rääkida ega sõnaga üle külvata. Ja selles on väga suur roll operaatoril **Joosep Matjusel**, kelleta sellist filmi ei oleks – see on läbinisti Joosepi tundliku käekirjaga, mõned üksikud kaadrid on kellegi teise filmitud.

Tihtipeale on nii, et autor töötab välja mingi stiili, mis toimib, ja siis ta laseb…

…eluaeg sellesama asja pealt. Mulle meenub siinkohal **Jaak Johanson**, kes räägib sellest, miks **Bob Dylan** on loojana aastakümneteks huvitavaks jäänud ja vastu pidanud – sest ta on kogu oma elu jooksul nii palju muutunud. Aga tead, võib-olla on kõik need erinevad stiilid-väljenduslaadid inimeses alati olemas, lihtsalt erinevatel hetkedel vallandub siis üks või teine, kui aeg on küps. Iga peategelane toob endaga kaasa ka konkreetse filmi väljenduslaadi. Seekord tuli film, kus on oluline just sedasorti voolamine. Hümn molutamisele. Aeglase elu kiituseks. Tahtsin näidata Fred Jüssit sellisena, nagu ta on siis, kui ta on päriselt üksinda. Seda, mida ta on kogu aeg rääkinud – kuidas talle meeldib käia metsas ja vaadata kakskümmend neli tundi järjest, kuidas lõke põleb ja lõkkesuits läheb kosmosesse.

Mida sa selle filmi tegemise käigus õppisid?

Selle filmi puhul oli oluline küsimus, kuidas võtta aeg maha ja näha ilu kohtades, millest me tavaliselt mööda jookseme. Siin ei ole ma jalgratast leiutanud – seda on varem väga palju tehtud. Tegelikult on siin üks hea näide Fred Jüssi ise, kes hakkas mõnikümmend aastat tagasi puumustreid pildistama – ja siis korraga kõik vaatasid, kui ilus ja poeetiline see on!

Minu jaoks oli sellise loodusfilmi tegemine puhas hingekosutus. Väga tähtis on siin operaator Joosep Matjuse ja monteerija **Katri Rannastu** osa. Ja muidugi kogu meie ülejäänud suure mees-naiskonna. Need pikad kaadrid, värv ja helikujundus ongi puhas *zen*. Hingepalsam väsinud meelele. Suur rahu. Juba siis, kui film pidi ammu valmis olema, veel päris viimasel hetkel nuputasin, kui pikk peaks ikkagi olema vihmakaader. Kaader, kus ei toimu mitte midagi muud peale selle, et sajab vihma. Korraga taipasin, et see niigi pikk kaader peab olema peaaegu kaks korda pikem, kui olime esialgu monteerinud. See peab olema selline kaader, kus inimesel hakkab juba natukene igav.

Mu hea sõber **Ingel Vaikla** ütles just sellised sõnad, et tänapäeva inimeselt on röövitud ära võimalus tunda igavust. Võib-olla see ongi kõige suurem õppetund, mõista, et sellest igavusest võib sündida midagi väga-väga huvitavat. Kunagi käis Ööülikoolis rääkimas **Kaido Ole**, kes pidas loengu igavusest ja sellest, et igavus on just see aine, millest saab kõige paremal viisil loovust destilleerida. Ma olen sellega nõus, sest ma näen oma laste pealt, et vanemad lapsed, kes on palju arvutis, mängivad ja suhtlevad päev läbi ekraani ees, elavad ühemõõtmelises ja palju vaese-

järgneb >

< eelneb

mas maailmas kui meie nooremad lapsed, kes veel kleebivad-voldivad ja joonistavad tatiga seinale, kellel on loovus veel alles – see on palju ägedam! See on õnnetu nutimaailm, kus me elame.

Ma mõistan seda täielikult, sest igavuse tundmiseks peab astuma tänapäeval teadlikult samme, et seda endale võimaldada.
Võib-olla me ei pea täitma oma teadvust kogu aeg mingite täiesti mõttetute asjadega. Ma olen ise aru saanud, et kui loen näiteks halbu tekste, no lehitsen hambaarstijärjekorras Kroonikat, siis see tähendab, et olen liimist lahti, et mul on vaja täita oma teadvust mingi mõttetu vooga. Kui olen aga terviklik ja endaga rahul, siis loen olulisi ja väga häid tekste. Sama on telerivaatamisega – meil ei ole kodus telerit, kui midagi on, siis vaatame arvutist. Vahepeal läks meil ruuter ka katki, nii et õhtuti ainult jõin teed ja lugesin – see oli nii tore aeg. Inimestes on mingi sisemine rahutus – ma räägin inimestest, mis tähendab, et minus endas on see rahutus.

Tahtsin näidata Fred Jüssit sellisena, nagu ta on siis, kui ta on päriselt üksinda – kuidas talle meeldib käia metsas ja vaadata kakskümmend neli tundi järjest, kuidas lõke põleb ja lõkkesuits läheb kosmosesse.

Sa ütlesid, et su eesmärk oli teha meditatiivne film. Milline on su enda suhe meditatiivsusega? Kas praktiseerid seda või on see pigem intuitiivne?
Mul on olnud alati vaja iseendaga olemise aega – kohe karjuv vajadus on selle järele. Kui pean palju suhtlema, siis mul on vaja vahepeal täiesti oma urgu tõmbuda. Kui meie perre sündisid lapsed – me elame väikses Kalamaja korteris –, siis mingitel hetkedel kasvas kogu see väline keskkond – laste kisa, karjumine ja jooksmine – üle pea ja peitsin ennast õhtuti lihtsalt vetsu. Niimoodi, et ei läinud sinna mitte pissile, vaid panin ukse kinni, istusin seal rahulikult ja lihtsalt kuulasin vaikust. Kui selline kogemus on olemas, siis oskad hinnata kõiki normaalselt saavutatavaid rahuseisundeid.

Võib-olla me ei pea täitma oma teadvust kogu aeg mingite täiesti mõttetute asjadega.

Sa oled käsitlenud oma loomingus ka üksjagu surelikkuse teemat ja oled ühes varasemas intervjuus öelnud, et sul on endal olnud surmalähedane kogemus, kui sul jääauku hüpates süda seisma jäi. Kuidas sulle tundub, mida selline surelikkuse teadvustamine inimesele annab?
See on üks teema, millele ma mõtlen peaaegu iga päev. Mina ei ole surmahirmust üle saanud. Kui enne seda pisikest surmakogemust mõtlesin, et võiksin vabalt iga hetk ära surra, siis pärast tajusin väga selgelt, et ma ei ole selleks valmis. Olen mõelnud, et mida ma siis kõige rohkem kardan. Kui see oleks lihtsalt juhtme seinast väljatõmbamine, et pärast ei ole mitte midagi, siis mis seal nii väga karta on. Ilmselt on sellel „minal" raske harjuda mõttega, et ühel hetkel teda enam ei ole. Võimalik on ka see, et ego, see illusoorne mina, kaob, aga alles jääb n-ö igavene vaatleja. See, kes taipab, et ta ei ole maailmast eraldatud. Igal juhul on mul suur aukartus surma kui tundmatu ees, et mis siis ikkagi saab. Isegi pärast sellist piiripealset kogemust oli mul tunne, et peaksin saama paremaks inimeseks. Ma ei tea, kas ma olen saanud.

Mulle tundub see, et maailm tekkis mittemillestki ja juhuslikult, palju raskemini usutav kui see, et on olemas mingi kõikehaarav teadvus.

Kas oled seadnud endale teadlikult mingi elu eesmärgi või proovinud seda kuidagi enda jaoks sõnastada? Mis on sinu pealisülesanne?
Ega ma ei ole paremat pealisülesannet välja mõelnud kui Uku Masingu mõttetera, mis ütleb, et elu ülesanne on *elusamus*. Olla intensiivsem ja eilsest rohkem ärkvel. Olla rohkem kohal. Tegelikult on see seotud ka surmateemaga. Budistide jaoks on oluline, milline on hinge seisund surmahetkel, et oleks rahu ja meelekindlus, ja tegelikult võid jõuda nirvaanasse ka oma eluajal. Võid leida nendesamade vaimsete harjutustega, mediteerides või lihtsalt „välgulöögist" sellise hingeseisundi, kus sa ei karda enam surma. Näed sellest maailmast läbi. Oled üks kõiksusega, nagu väljenduksid müstikud.

Sa mainisid ennist kvantfüüsika seaduspärasust, et kui vaatled midagi, siis vaadeldav objekt muutub sellest sõltuvalt. Olen lugenud selle kohta viimasel ajal kõiksugu põnevat kirjandust. Kuidas suhtud sina näiteks kontseptsiooni, et mateeria on teadvuse vili?
Ma soovitan sulle väga head teost, raamatut „Jumal ja teadus", kus kaks vene tuumafüüsikut ja üks prantsuse kristlik filosoof arutlevad suure paugu eelse situatsiooni üle. Kui lugesin seda esimest korda, siis pärast ei tundunud enam miski reaalne. Isegi piimatassi ei julgenud enam lauale panna. Ma arvan, et see on mind kõige rohkem raputanud raamat. See on puhas füüsika, seal ei ole midagi religiioosset – lihtsalt teadlased räägivad kvantfüüsikast. See on niivõrd äge raamat – just see, mis kirjeldab aine ja välja piiril olemist ning viitab sellele, et kusagil on olemas mingi süsteemioperaator, nimetagem seda siis looduseks või jumalaks.

See on huvitav, et inimesed ei usu jumalat, aga seda on kõik võimelised keskkooli füüsika põhjal tunnistama, et maailm sai alguse mittemillestki. Mulle tundub see, et maailm tekkis mittemillestki ja juhuslikult, palju raskemini usutav kui see, et on olemas mingi kõikehaarav teadvus. See, keda **Paul Tillich** kutsus Olemise Ülimaks Aluseks. Käisin kunagi ühel konverentsil, kus kirjeldati, et see viisteist miljardit aastat, mis on meie praeguse universumi kujunemisaeg, on lihtsalt liiga lühike, et saaks tekkida juhuslikult selline valgustruktuur, mis suudab iseennast taastoota. Juhuslikult võivad kokku saada mingid osakesed, aga on ebatõenäoline, et tekib selline terviklik süsteem, mis paljundab iseennast ja ehitab üles niivõrd keerulise maailma. Selle kohta on toodud ilus võrdkuju, et isetekkelise maailma tõenäosus on samaväärne sellega, kui tuulispask lendab üle prügimäe ja sealsest sodist tekib hetkega täisvarustuses reaktiivlennuk.

Sellisel puhul tekib mul küsimus, et kui vaatame ümbritsevat olukorda ja pole rahul mingi ühiskondliku situatsiooni või läheneva kliimakatastroofiga ning kui seda kõike juhib mingi teadvus ja seaduspärasus, siis kus on siin inimese vastutus? Võib-olla see kõik, mis toimub, ongi määratud juhtuma. Kas me üldse saame seda kuidagi teadlikkusega muuta?
Jah, tekib kiuslik mõte, et see on ka omamoodi looduslik ja loomulik, et evolutsiooni käigus arenes välja sedasorti ahv, kes hakkas naftat kasutama ja plasti tootma. Me sureme selle tõttu liigina välja, aga see ei pruugi olla üldse midagi ebaloomulikku – see on lihtsalt looduslik valik. Aga kuna meil on olemas justkui arukas meel ja ettenägemisvõime, siis on kurb, et ahnuse tõttu aitame enda väljasuremisele kaasa. Kuigi, jah, välja on surnud 99% liikidest, kes on läbi aegade Maa peal elanud. Inimene ei ole siin esimene ega viimane.

Fred Jüssi tsiteerib su värskes filmis Mahatma Gandhit, öeldes, et Maa võiks täita inimese vajadusi, aga ei suuda kunagi täita inimese ahnust. Mis on sinu ettekujutus? Kas selleks, et leida tasakaal, on vaja astuda suur samm tagasi harjumuspärasest või on sul mingi omamoodi nägemus looduskeskkonnaga harmoonias elamisest?
Ainuke võimalus on kestev kahanemine – **Kadri Tüür** on sellest Ööülikoolis väga hästi rääkinud –, majanduse kestev kahanemine. Mingil juhul ei saa edaspidi kõneleda enam majanduskasvust. Ainukene ellujäämise tee on see, kui vähendame pidevalt oma mõnusaid harjumusi.

Millest sa ise oleksid valmis loobuma?
Aus vastus on, et väga raske on millestki loobuda. Tegelikult on ikkagi nii, et kui lähen õhtul pärast tööd väsinult poodi, siis ostan jälle uue kilekoti. See on kohutav. Olen mõelnud, et peaks endale mingi trahvi määrama, kehtestama endale kilekotikaristuse. Kui kotti kaasas ei ole, siis poodi ei lähe. Küll aga oleme kodus maniakaalsed prügisortijad ja isegi idiootsuseni – peseme, sordime ja siis kärutame autoga linnas ringi ning otsime kohta, kuhu saaks need pakendid ära panna. See on meie „ökoloogiline" käitumine. Oleme saanud süüdimatult ka neli last, mis on tõeline ökoloogiline jalajälg, aga mõtlen lohutuseks, et äkki keegi minu neljast lapsest päästab kunagi maailma. Lahendus tulebki tõenäoliselt meie endi seast. Ööülikoolis käis külas Swedbanki endine pealik **Robert Kitt**, kes rääkis sellest, et paljud lahendused on tegelikult juba olemas, aga kuna need ei tasu ennast veel rahaliselt ära, siis neid ei ole veel kasutusele võetud. Selles mõttes on see kurb maailm, et Veneetsias peab vesi üle kummikuserva tõusma, alles siis hakkame mõtlema ja tegutsema.

Võib-olla siinkohal on hea küsida, millega sa oled erinevates eluetappides iseendas kõige rohkem maadelnud?
Ma olen õppinud elu jooksul iseenda üle naerma ja pean seda väga väärtuslikuks, sest olen olnud mingites asjades väga suur põdeja. Kui ma ise ei naera, siis naerab mu üle ja minu eest abikaasa Eva. Võrreldes varasemaga on mul praegu väga mõnus olla. Usun, et mida vanemaks saad, seda paremaks läheb. Kõige raskem aeg oli minu jaoks kahekümnendate algusest kolmekümnendateni – kohutavalt raske! Psühholoogid ütlevad ka, et puberteet ei ole üldse mingi probleem, aga see, kui inimene saab kahekümnendate alguses täiskasvanuks, on kõige-kõige raskem aeg üldse. Mina ei tahaks enam kunagi olla kahekümneaastane. Mõnus on säilitada see tundlikkus ja nõtkus, aga mingil hetkel tundub, et isikliku maailmavalu kannatamise karikas on täis tilkunud ja enam ei jaksa valuleda. Elu on vahel väga keeruline, tuleb anda endast parim, aga hea on mitte võtta iseennast liiga tõsiselt.

Kas oled maadelnud kunagi ka mingite olmeliste küsimustega? Filmitegemine pole Eestis miski, millega tohutult hästi ära elada.
Muidugi! Iga päev! Jaa! Iga päev tegelen küsimusega, kuidas seda kueliikmelist perekonda üleval pidada. Saame hakkama, aga alati oleks vaja „osta aega" ka iseendale. Meid on muidugi aidanud palju meie vanemad.

Kuidas sul on õnnestunud jääda sellegipoolest sellele hingelisele ja loomingulisele rajale?
Lembit Petersonil on hea kõnekäänd, et laps tuleb koos leivakotiga, ärge kunagi muretsege, et ei ole õige aeg. Meil on iga lapsega see „leivakott" kaasa tulnud – kunagi ei ole jäänud ilma ja kunagi ei ole ka selle pärast muretsenud. Sel sügisel olin üle pikkade aastate täielikus rahahädas. Laenasin neljakümne nelja aastasena oma isalt raha, aga siis sain kulka stipendiumi ning olin väga tänulik ja õnnelik. Mõnikord oli ülikooliajal raha-liselt üsna keeruline. Päris näljas ei olnud, aga mäletan ka kordi, kui käisime kellegi juures ühikas makarone söömas. Pärast seda ei ole ma aastaid nälga tundnud, aga elus on olnud hetki, mil olen mõelnud, mida osta, et oleks toiteväärtuse mõttes kõige efektiivsem. Kunagi üliõpilastena olime ühel suvel **Urmas Vadiga** minu juures Võrumaal, sõime Turisti einet ja tekkis sportlik hasart, et kui vähesega on võimalik ära elada. Päevad möödusid. Arutlesime juba selle üle, et kui vetsupaber saab otsa, siis mis puulehti kasutada. Siis tuli Vadile kusagilt ajalehest mingi honorar, saime jälle poodi minna, ellujäämiskatse tuli katkestada, aga huvitav on see ära kogeda.

Oled maininud oma filmide esilinastustel ja ka varasemates intervjuudes tihti oma naist Evat. Mind huvitab väga, kuidas teil on õnnestunud ühildada nii suure pere puhul loomingulist ja argielu?
Ma arvan, et see on tulnud Eva arvelt. Eva on minust palju targem, täiesti kindlasti, targem inimesena kõikides parameetrites. Ilus, tark ja hea. Mõtlen tegelikult kogu aeg, et oleks nii tore, kui mina teeksin endale varastatud aja kõrvalt talle rohkem ruumi, et ta saaks teha rohkem oma asju.

Koos Evaga tuli meie perre ka katoliiklus ja kui abielluime, siis käisime **isa Guy** juures abieluelsetel vestlustel. Isa Guy ütles, et pange tähele, päeval, mil te abiellute, armastate te üksteist kõige vähem. Ma ei saanud tükk aega aru, mis jutt see on, ma olen ikkagi armunud ja armastan oma naist ning see, et me abiellume, tähendab, et sel hetkel me armastame kõige rohkem, ja edasi toimub tõenäoliselt ikkagi mingi allakäik, kus suhe hakkab vaikselt ära väsima. Ta ütles, et ei, abielludes te alles hakkategi õppima, kuidas üksteist armastada. Ja nii ongi läinud! Oleme viisteist aastat koos elanud ja ma arvan, et abielludes armastasin ma teda veel väga vähe. Praegusega võrreldes kohe üldse mitte. See on kummaline.

Mulle tundub, et religiooni väärtus seisneb selles, et hinnatakse teadlikku armastust, mitte ainult paarisuhtes vaid üleüldse. Meie individualistlik ühiskond ei soodusta süvenemist teise inimesse. Kas oled saanud selle armastuse õppimise katoliiklusest?
Ma ei tea, kas see on tulnud katoliku kirikust, aga täitsa võimalik. Olen ise väga sünkretistlik ja igasugustest asjadest mõjutatud olnud – nii budismist, kristlusest kui ka eesti loodusust. Sellesse aga usun küll, et sakramentidel on suur mõju. Ma ei taha ära sõnuda, aga abielusakrament on ikkagi mõjunud väga hästi. Luterluses ei ole enam paljusid sakramente – abielu ei ole ka sakrament, see on lihtsalt õnnistus –, aga katoliikluses on sakramendid näiteks ka piht ja haigete salvimine või viimne võidmine, mis ongi selleks, et saaksid edasi minna ja kohaneksid selle ootamatu olukorraga, kui hakkad surema. Budismis on selleks puhuks näiteks „Tiibeti surnute raamatu" ettelugemine.

Kuidas sulle tunnetuslikult näib, mis on sakramendi puhul see, mis mõjub ja paneb selle toimima?
Vot see ongi saladus. Kui teaks seda vastust, oleks väga lahe, aga huvitav on, et see toimib. Olen tegelikult suhteliselt jalad maas tüüp, aga seal on, jah, miski, mis mõjub väga tugevalt. Ühesõnaga, see maailm on palju saladuslikum, huvitavam ja kummalisem, kui meile seda näha antakse.

Mind huvitab tegelikult väga veel üks teema, millest sa pole üldse avalikkuses rääkinud. See on sinu roll kultuurinõunikuna president Toomas Hendrik Ilvese juures. Kuidas sa sellele kohale sattusid?
Kui „Uue Maailma" film sai valmis, käis president **Ilves** seda vaatamas – talle film meeldis ja järgmisel päeval ta helistas. Mul oli just päev varem telefon kohvitassi kukkunud ja ma ei kuulnud eriti hästi, mida ta rääkis, aga midagi sellist, et sul on nüüd film valmis, mida sa edasi teed, kas tuleksid kultuurinõunikuks. Kui president kutsub, siis ei saa ei öelda, aga püüdsin ääri-veeri selgitada, et olen ikka selline vana hipi, pole ametniku tüüpi ega sobi Kadriorgu, kus on korralikud inimesed. Siis ta ütles, et ära muretse, meil on siin lõbusaid inimesi küll, ja nii oligi. Seal oli väga äge seltskond ja oli väga kihvt aeg. Olen aga mõelnud ka sellele, kuidas ma sinna sattusin. Ma arvan, et presidendil oli hea nina, ta oskas panna oma mees-naiskonna kokku võimalikult erinevatest inimestest. Tema, nagu ta enda kohta ütles, positivistlik realist, ja siis näiteks mina, nagu ma sulle siin kirjeldasin, hipi ja poolmüstik. Ametnikuks ma ei muutunud – kõik sõbrad on tunnistajaks –, tegin edasi ka Ööülikooli ja filme. Presidendi kultuurinõunikuna teda abistades sain toetuda ise oma suurele kultuurisõprus-konnale. Mingis mõttes olid mu varbad kogu aeg elumullas, sain olla ka vahendaja rollis.

Kõik, kes räägivad punnis põskedega mingit oma tõde, ilma huumorita – see on väga kahtlane värk.

Su järgmine film ongi tegelikult Toomas Hendrik Ilvesest.
Jah, taas selline olukord, kus ma täiesti välistasin, et sellest saaks kunagi filmi teha. Mingi ime läbi oli aga president ühel hetkel nõus ja olen talle selle eest väga tänulik. Toomas Hendrik Ilves on selles mõttes täiesti ebastandardne president, et ta ei ole olnud kunagi eelküpsetatud parteibroiler – tema jõudis Eestisse tänu sellele, et teda huvitas eesti kirjandus. Ta on lõpetanud Columbia ülikooli psühholoogia erialal. Ta on ikkagi sabapidi samast koolkonnast kui **Václav Havel** või **Lennart Meri**, kes ei ole karjääripoliitikud. Ja noh, tema ebastandardsus lõi aastate jooksul mõnusalt välja. Intellektuaal, kes tunneb ennast ühtviisi vabalt nii kirjanduses, ajaloos, välispoliitikas, infotehnoloogias kui ka popmuusikas. Ma arvan, et mida aeg edasi, seda rohkem inimesed hakkavad temast puudust tundma. Tegelikult, kui Lennart Meri lõpetas oma presidendiaega, ei olnud inimesed temaga üldse eriti rahul – temal olid ka mingid skandaalid. Igal juhul on kõik presidendid millegi eest vitsa saanud.

Seda on näha ka teiste kõrgete ametikohtade puhul, et kui sa seal oled, siis oled sellise surve all, et kõikidel on midagi öelda ja arvata, aga nende inimeste väärtus selgub tihti tagantjärele.
Üks asi, millest on teinekord raske aru saada, on see, et kuigi riigipeana on su ümber kogu aeg teised inimesed, siis oma vastutusalas oled sa omaette. Oled täiesti tipus, aga mingitel hetkedel täiesti üksinda ja külm tuul vilistab ümber sinu. Kui keegi ütleb, et president võiks olla selline või teistsugune, siis olen alati mõelnud, et nendest ütlejatest keegi ei ole ju kunagi president olnud – me ei tea, mida see tegelikult tähendab. Sellise vastutuse ja töötempo juures oleksin mina ammu surnud – täitsa tõsiselt, see on meeletu. Nii et minu austus kõikide presidentide vastu.

Ma kujutasin ette, et kultuurinõuniku koht on seotud kuidagi ka riigi kultuurilise narratiivi juhtimisega. Kui räägime eesti keelest ja kultuurist kui rahvuse ühendajast, siis viimasel ajal tundub, et need ei ole enam asjad, mis meid koos hoiavad. Mis on baasväärtused, mis võiksid olla kõikidel eestlastel ühised?
Mulle on eestlaseks olemine väga oluline. Mina olen see tüüp, kellel tuleb laulupeol pisar silma. Kui lööme aga oma põhiseaduse lahti ja vaatame, mis on esimene asi, mis seal kirjas on, siis sinna on kirjutatud, et riik on keele ja kultuuri hoidmiseks. Kõik muu majandusest riigikaitseni on lihtsalt eelduse loomine selleks, et meie saaksime siin eesti keeles rääkida ja mõelda. Kui nüüd meie tänasele vestlusele mõelda, siis kõige kroon on ikka keskkond – ilma selleta poleks ka meie keelel ja kultuuril kohta.

Aga ma ei tea, jah, mis võiks ühendada. See on selge, et praegu on kõik omavahel tülis. Mul on tohutult lai suhtlusringkond ja minu hiiglaslikus sõpruskonnas on esindatud absoluutselt kõik. Ongi huvitav vaadata, kuidas asi edasi läheb. Põhiline probleem on huumoripuudus. Kõik, kes räägivad punnis põskedega mingit oma tõde, ilma huumorita – see on väga kahtlane värk. Ja siin ei ole üks pool teisest kuidagi parem. Ühesõnaga, nali lunastaks riigi ja maailma. Ja mis on nali? See on see, kui näed mingit situatsiooni ootamatust küljest, ja üllatus, mis sellega kaasneb. „Nalja saap!" nagu ütles professor Saag.

SURMAST INSPIREERITUD ELU

Mitmed tänapäeva maailma ebakohad saaksid lahendatud, kui inimesed aktsepteeriksid iseenda surelikkust. Alles siis saame päriselt iseendaks ja muutume oma valikutes julgemaks.

Merilin Tamm

Kui ma olin laps, oli minu lemmikraamat **Astrid Lindgreni** „Vennad Lõvisüdamed". Mulle väga meeldis mõelda, et surres ootab meid Kirsiorus üks Rüütli talu ja kui sealne seiklus läbi saab, jätkub elu järgmise pilve taga. Kuid siis otsustas minu isa surra. Ma olin 15. Pool aastat möödus nagu udus ja ma ei mäleta, kuidas ma põhikooli lõpetasin, hinded head ja väga head. Ei meenu, et keegi oleks soovitanud juhtunust mõne professionaaliga rääkida või pakkunud võimalust arutleda surmajärgse elu üle. Meie pere oli usuleige, et mitte öelda täiesti külm, nii et paradiisi ja põrgu küsimus ei olnud aktuaalne. Kes suri, see maeti, ja elavate elu läks edasi. Mäletan, et kandsin Lindgreni raamatut tihti ühes. Elu justkui tõesti läks edasi.

Oma surelikkuse eitamine on põhjus, miks suur hulk inimkonnast on eemaldunud looduskeskses eluviisist ja võtnud suunaks keskkonna lõputu ekspluateerimise.

Meie esivanemad ei kartnud surma. See oli sama loomulik kui sünd. Elu paratamatus. Valdav uushoiak, et surm on hirmus ja parem on teemat mitte puututada, selmet suhtuda surma kui meid kõiki vältimatult eesootavasse paratamatusesse ja näha seda tegelikkuses hoopis jõustava võimalusena, on tarrutanud meid elust ja reaalsusest lahus olevasse igavest noorust ihalevasse mulli. Vananeva elanikkonna kiuste soositakse siiani noori ja siledaid ning elukogemuse väärtustamise asemel lükatakse veel pikalt võimekad vanainimesed ebavajalikena kõrvale. Vananemine on meie edu ja maiseid rikkuseid kummardavas maailmas sama suur tabu kui surm ja vana inimene kui surma võrdkuju, mis heidetakse ebamugava memona meie endi tulevikust kuskile alateadvuse prügikasti. Hiljemalt keskikka jõudes väljendub aga senine vananemise ja surma eitamine vaimse tervise häirete, alkoholismi ja muude tuimastite ületarbimisena.

Täiskasvanuks saades hakkasin mõistma, mida teismelisena kogetu oli minu ja mu pere jaoks tegelikult tähendanud. Kõik pereliikmed arvasid toona, et ainus viis on hambad ristis edasi minna, sest selline on elu ja nii on alati tehtud. Ja kuigi meie lein oli päris ja kurbus aus, jäi kogetu meisse alles ning lahendamata traumaatiline kogemus väljendus veel ka aastaid hiljem ennasthävitavates eluvalikutes ning terves plejaadis vaimse tervise probleemides. Eestlaste suitsiidide ning muude traagiliste surmade statistikat arvesse võttes võib järeldada, et sarnane lähedase surmast põhjustatud raske vari saadab meist paljusid. Kuid isegi hiljem töö tõttu surmaga regulaarselt kokkupuutumine ei tähendanud, et oleksin nii juhtunu kui ka surma vältimatusega üldiselt rahu sõlminud. Alles hiljuti põhjalikult läbi põledes ning raskelt haigestudes iseenda surelikkusega tõsiselt silmitsi seistes sain aru, et surma aktsepteerimiseks ei piisa vaid mõistmisest, et ühel hetkel on aeg otsas ja kõik, lugu läbi.

Merilin Tamm on ema, meedik, kogukonna aktivist. Kurat ja ingel, nõid ja naine. Looduse oma. Maailmade rahust unistaja. Õnne agitaator. Kaasteeline. Kaaskannataja, -rõõmustaja, kaasahõiskaja.

PERFEKTSIONISTI PARALÜÜS

Kuid miks on surmahirmust ülesaamine ja surelikkuse aktsepteerimine olulised? Mis siis, kui me ei teagi, mida oma eluga peale hakata? „Ma istun siin ja ootan inspiratsiooni," ütles **Agnes Martin**, maailmakuulus maalikunstnik oma voodil istudes. See oli tema loomeprotsess. Elu tervikuna võib käsitleda samuti kui loomeprotsessi ning mõnes mõttes me kõik ootame inspiratsiooni, et siis ilusas eluvoos seilates midagi endale olulist korda saata. Sellist inspireeritud elu takistab aga paljusid tabav igavest prokrastineerimist põhjustav perfektsionisti paralüüs, mille lahtikodeerimisele on **Brené Brown** pühendanud terve raamatu „The Gifts of Imperfection". Minuni jõudis arusaam sellest lõputöö kirjutamise ajal, mil nähtamatu ideaaliihas pidur hoidis mind pikki nädalaid ridagi kirjutamast. Kogu fookus oli lõputöö kirjutamisel, kuid eluratas seisis. Täieulatuslik *full stop*. Võimetuse tõttu osaleda täisväärtuslikult kummaski protsessis tabas mind sügav depressioon, mis hakkas lahtuma alles pärast päästva tähtaja saabumist. Motivatsioon kool lõpetada sai lõpuks võitu hirmust ebaõnnestuda, kirjutada midagi keskpärast. Siis mõistsin, kuidas olin elanud oma elu sarnases paralüüsis. Kuidas oma surelikkust eitades võivadki meist saada igavesed edasilükkajad. Mis siis, kui tähtaega ei ole? Meie suurimatel unistustel see tihti puudub, kuid neil võib olla „parim enne" kuupäev, mis jääb hallis elupöörises kahe silma vahele. Homme on ju ka päev. Sedasi mööduvad nädalad ja aastad, sest meil oleks justkui igavesti aega, kuid see ei ole nii.

Veelgi enam, „Tiibeti raamatus elust ja surmast" tõdeb **Sogyal Rinpoche**, et oma surelikkuse eitamine on põhjus, miks suur hulk inimkonnast on eemaldunud looduskeskseset eluviisist ja võtnud suunaks keskkonna lõputu ekspluateerimise. Egopõhised eluvalikud põhjustavad omandikuhjade akumuleerimist ning kihutavad samas järjest ulatuslikumat hävitustööd tegema. Kuid alles lõpu eel oma akumuleerimisaastaid kahetseda on hilja. Varalahkunud multimiljardär **Steve Jobs** kutsus oma surivoodil kirjutatud essees üles loobuma rahast kui edukuse mõõdupuust juba eluajal, sest haigevoodis surma oodates ei ole midagi kallimat tervisest ja ajast, mida on võimalik veel lähedastega veeta. Nii kerge on seda sügavat tarkust oma igapäeva oravarattas unustada, kuid automatiseeritud olmerutiini asemel *mindfulness*'i ehk hetkes elamist praktiseerides võib elukvaliteet märgatavalt tõusta. Meenub **Ricardo Semleri** TEDi kõne, kus ta muude pärlite keskel tutvustab oma „terminal day" ideed, mis tähendab, et kahel päeval nädalas keskendub Semler tegevustele, mille ta võtaks ette, kui ta saaks ravimatu haiguse diagnoosi ning saabuks kindel teadmine väga piiratud päevade hulgast. Tundub esiti erakordse, kuid lähemal vaatlusel lihtsalt ääretult eluterve suhtumisena. Milleks elada tulevikus, kui Surm võib saabuda järgmisel hetkel, Elu aga on siin ja praegu?

SURMAHIRMU VÄHENDAB ELUJULGUS

Samas, kas kõik peaksidki tahtma kogu aeg nii „sajaga" elada, et elu meenutaks märulifilmi? Usun, et ei pea, aga võib-olla tähendab täiel rinnal elu elamine viiuli- või tantsutunde, millest juba ammu unistad. Või väljendub see julguses kutsuda kohtingule keegi, kellest juba ammu salamisi und näed. Või tähendab see lihtsalt seda, et lülitad telefoni õhtul välja ja mängid oma lapsega kooś „Minecrafti", mis sest, et see pole sinu teema, aga on tema oma. Võib-olla tähendab see natuke rohkem kohalolu, natuke rohkem märkamist, natuke enam tähelepanu. Me ei tea, millal meie kell kukub ja vigade parandus enam ei õnnestu. Kas surivoodil hoolime oma kaalunumbrist või sellest, et automark oli naabrist parem? **Heidegger** väitis, et alles oma surma aktsepteerides vabaneme surmaärevusest, elu väiksusest ning saame päriselt iseendaks. Et alles siis algab päris Elu, sest oleme oma valikutes julgemad. Kui elame julgemalt, ehk oskame siis ka julgemalt surra? Andsime kõik, mis meil anda oli, ja siis – pakaa.

Lugu *Surmast* muutub looks *Elust*, kui otsustame sellest tõeliselt osa võtta ja saabub mõistmine, et meil puudub garantii, et saame jätkata oma seikluslikku lugu Kirsioru Rüütli talus nagu vennad Lõvisüdamed. Ja ehk tasubki suhtuda surma veidi lapselikuma uudishimuga, sest võib-olla ei ole surm nii kole. Kes teab, kuhu me teel oleme? Kes teab, mis tuleb pärast elu? Mul tekivad külmavärinad, kui meenuvad Steve Jobsi päris viimased sõnad: „*OH WOW. OH WOW. OH WOW.*"

Foto: pixabay.com

VAIMSUSVIDIN
ETÜÜD MEDITEERIMISPEAVÕRUST

Praegu on võimalik soetada paarisaja euro eest paremaks mediteerimiseks Nepali munkade peal väljatöötatud peavõru. Toote turundus paljastab nüüdisaja sekulaarse tehnokapitalismi varjatud eelduse, et elustiili reaalseks muutuseks on tarvis järjekordset vidinat.

Mikael Raihhelgauz

Näen juba pikemat aega oma Facebooki uudisvoos ühte ja sama reklaami. Ehkki ma pole kunagi elus mediteerinud ega isegi selle vastu huvi tundnud, leiavad kõiketeadjad algoritmid, et peaksin kindlasti soetama endale mediteerimispeavõru nimega Muse. Tegemist ei ole siiski mingi esoteerilise nipsasjaga, mille võiks leida lähimast kristallipoest. Muse on hoopis „võimas kompaktne EEG süsteem", mis mõõdab ajukoore elektrilist aktiivsust, saadab tagasihoidlikke signaale meditatsiooni parandamiseks ja muidugi annab kasutajale põhjalikku tagasisidet vastavas rakenduses. Enam ei ole vaja kulutada aega tüütavatele *mindfulness*-koolitustele või sõita kaugele Indiasse valgustust otsima – isiklik nutiguru hõivab kõrvaklappidest vähem ruumi ja maksab kõigest 269.99 eurot.

Firma kodulehel ringi kobades sattusin vaatama videot[1], milles üks neuroteadlane räägib oma töörühma reisist eraklikku buda kloostrisse Everesti lähistel. Nad panid mediteerivatele munkadele pähe peavõrud, võtsid välja oma MacBookid ja mõõtsid munkade ajuaktiivsust, et treenida arvutimudelit paremini häirumatut rahu tuvastama. Niisiis peaks nüüd vähemalt osa Nepali eremiitide õndsusest ka igasuguse ettevalmistuse ja kreedota inimesele mõistliku tasu eest kättesaadav olema… Teoreetiliselt muidugi ei takista miski tõsist budisti kasutamast Muse'i abivahendina meditatsioonis, mille taga on õilis eesmärk vabaneda ebatervetest tunnetustest ja kultiveerida vooruslikku käitumist soodustavaid meeleseisundeid. Ent viis, kuidas peavõru turundatakse, näitab, et toote sihtrühm on hoopis maisemate huvidega. Muse'i kodulehelt ei leia juttu vaimsusest ega eetilis-filosoofilistest põhimõtetest. See-eest lubatakse tõsta une kvaliteeti, parandada sooritust ja vähendada stressi. Iseenesest ei ole küll midagi uut selles, et religioonist eraldatakse praktikaid, mis võivad tuua kasu ka täiesti sekulaarses kontekstis. See pole kuidagiviisi ebaloogiline: mul on vajadus ja keegi on leidnud efektiivse viisi selle täitmiseks – miks peaksidki mind huvitama tema ülejäänud vaated? Ent Muse'i peavõru juures paistab olevat fundamentaalne vastuolu.

Seda vastuolu illustreerib üks tore anekdoot **Niels Bohri** kohta. Sõber tuleb talle külla ja paneb tähele, et uksepiidal ripub hobuseraud (väidetavalt riputavad taanlased neid kurjade vaimude peletamiseks). „Niels, sa oled ju maailmakuulus füüsik, Nobeli auhinna laureaat! Kas sa tõesti usud kõiki neid luulusid vaimude kohta, mida maarahvas räägib?" küsib sõber hämmingus. „Muidugi mitte," vastab Bohr, „see kõik on jama! Aga tead, mulle öeldi, et hobuseraud toimib ka siis, kui sa tegelikult sellesse ei usu…" Kas Muse'i kasutaja ei võta siin mitte väga sarnast hoiakut? „Ei, muidugi ma ei ole huvitatud ihade-kannatuste jada lõpetamisest egosurma kaudu ja kogu see budistlik eetika on ka üle võlli keeratud. Aga mulle öeldi, et peavõru töötab sellegipoolest…"

Siin tuleb teha põhimõttelist vahet peavõru ostjal ja mõnel *new age*'i entusiastil või „Jumal tahab sind rikkaks teha" sõnumiga megakiriku liikmel. Viimased järgivad küll usundi kommertslikku vormi, ent nende puhul saab tihtipeale rääkida tahtmatust enesepettusest: säilib kas või näiline lugupidamine autentse traditsiooni vastu. Lisaks sellele, et keskmine peavõruga mediteerija läheb budismi põhimõtetega otsesesse vastuollu – kasutab mõttetäiust oma sehkenduste produktiivsuse tõstmiseks, mitte nendest abstraheerumiseks –, saab ta seda vastuolu nautida. Miski ei eira usundi vaimu nii ilmselt kui mitmekümnemiljonise rahastusega Nepali munkade peal treenitud ja hästi turundatud mediteerimisvidin. Peavõru kasutaja saab rahulikult eirata budismi sõnumit maise olemise viletsusest, ihade kütketest ning ahnuse ja tühjade lõbude pahedest, olles samal ajal labasest eitajast kavalam, sest miski ei kohusta teda budistliku traditsiooni vilju kõrvale heitma.

TUNNETATAVA NEUTRAALSUSE LÕKS

Ent mõnest olemuslikust omadusest loobumine ei tee asja automaatselt halvaks või kasutuks. Suhkruvaba kokakoola, rasvavaba juust ja kofeiinivaba kohv – need kõik täidavad oma eesmärki. Miks ei saa siis olla *dharma*-vaba budismi, Kristuse-vaba kristlust või sammastevaba islamit? Kirjutades **Hegeli** religioonifilosoofiast, juhib **Nathan Ross** tähelepanu huvitavale paradoksile: pelgalt harjumusele tuginev ja isiklikku ilmutust välistav usutalitus kasvatab omakasupüüdlikkust ning vähendab kogukondlikku vendlustunnet.[2] Kas see tähelepanek ei kehti ka peavõruga mediteerimise kohta, mis on usuta talitus *par excellence*? Lõppude lõpuks ei ole kuigi raske kujutada ette mõnda toksilist tegevjuhti, kes võtab mõttetäiuse pause „negatiivsuse tasakaalustamiseks" ja siis läheb rõõmsalt oma töötajaid tasustamata ületundidega koormama. Kindlasti ei tähenda see, et Muse'i kasutajad oleksid keskmisest viletsamad inimesed. Ka soovis stressi vähendada või parem töötaja olla pole iseenesest midagi halba. Pigem on kogu peavõrulool illustratiivne mõte: toode kehastab katset eraldada suurest maailmavaatelisest süsteemist mingi täiesti neutraalne, pealtnäha tehniline praktika. Siin aga peaksime olema eriti valvsad. Tunnetatav neutraalsus võib tähendada, et mingi ideoloogia on saavutanud vaikeoleku staatuse.

Lenini puhta materialismi projekt on ilmselt üks eredaimaid ja irooniline imaid näiteid selle põhimõtte teostumisest. Populaarsetes tekstides jääb tihtipeale tähelepanuta Vene revolutsiooni liidri kummaline võime ühitada halastamatut poliitilist pragmatismi pedantliku andumusega pisiasjadeni määrat letud filosoofilisele süsteemile. Tegelikult kulus märkimisväärne osa Lenini energiast paos elamise vältel süvateoreetilistele vaidlustele parteikaaslastega. Eriti terav konflikt tekkis nn jumalaehitajate (*богостроители*) liikumisega, mille kuulsaimad liikmed olid kirjanik **Maksim Gorki** ja tulevane Nõukogude Venemaa haridusminister **Lunatšarski**. Jumalaehitajad arvasid, et kommunismi kehtestamiseks jääb majanduslikul vastasseisul põhinevast klasseiteadvusest väheks. Maailma muutmiseks vajab vene inimene religioosset usku ja nende eesmärk on arendada välja marksistlik teoloogia ning usutalitused. Asi läks nii kaugele, et loodi sõna otseses mõttes kommunistlik liturgia, milles pöördumised Jumala poole olid asendatud proletariaadi ja ajaloolise paratamatuse ülistamisega.

Ortodokkse materialistina ei olnud Lenin niisugustest algatustest kuigi heal arvamusel. Tema silmis olid jumalaehitajad täiesti tavalised sektandid – bolševikud pidid hoopis niisuguste kultustega võitlema ja tööinimesed tagasi maa peale tooma. Paratamatult ei osutunud Lenini antiidealistlik mudel kuigi edukaks. Praod ilmnesid juba tema eluajal. Näiteks asustas riigi progressiivseimat sovhoosi Lesnõje Poljanõ tšemrekite usulahu kogukond. Ehkki piimatööstuse edu pidi demonstreerima „teaduslik-sotsialistliku" ühiskonnakorralduse hüvesid, põhines see tegelikult töötajate usulistest veendumustest motiveeritud töökusel ja kogukonnasisestel suhetel. Sotsialismi toimimiseks vajalik religioosne komponent ilmnes täielikult aga ükskord pärast Lenini surma. Suurele juhile püstitati asteekide püramiidi stiilis mausoleum, üle kogu riigi hakkasid kerkima tema kujud, lauludes ülistati Leninit messiana[3]. Jumalaehitajad jäid lõpuks peale, kusjuures jumalaeitajast sai nende keskne kummardamisobjekt.

Muidugi ma ei ole huvitatud ihade-kannatuste jada lõpetamisest egosurma kaudu ja kogu see budistlik eetika on ka üle võlli keeratud. Aga mulle öeldi, et peavõru töötab sellegipoolest…

TEHNOUTOOPILINE SILMAPETE

Ehkki marksismi-leninismi esitleti ametlikus propagandas objektiivse teadusena ja usu ilmingutega peeti üsna agressiivset võitlust, rakendas nõukogude süsteem oma vigade silumiseks ning rahvastiku kontrollimiseks üsna printsiibitult religioonilt laenatud meetmeid. Kui eeldame, et jumalaehitajatel oli seoses inimeste usuliste vajadustega laias laastus õigus ja viimase 30–40 aasta jooksul pole olemuslikku muutust toimunud, siis peame küsima, mis varjatud teoloogilistele veendumustele ja religioossetele praktikatele tuginеb nüüdisaja sekulaarne tehnokapitalism. Kas keskse ususamba rolli ei täida mitte alateadlik veendumus, et iga probleemi saab lahendada mõne uue vidinaga ja maapealne paradiis saabub niipea, kui suudame veidi suuremaid andmemahtusid töödelda? Niisugune nägemus on paljuski õigustatud: tehnoloogia areng on aidanud lahendada loendamatuid probleeme. Eeldust, et see tendents jätkub, ei saa pidada ekslikuks.

Kas sekulaarses tehnokapitalismis ei täida mitte keskse ususamba rolli alateadlik veendumus, et iga probleemi saab lahendada mõne uue vidinaga?

Probleem tekib siis, kui enam ei suudeta teha vahet eetilistel või ühiskonnakorraldusega seotud väljakutsetel ja puhtt ehnilistel tõrgetel. Kui mediteerimispeavõru kasutamisega käib kaasas elustiili reaalne muutus, katsed vähendada sehkenduste hulka ja püüd olla empaatilisem, siis on kõik korras. Palju suurema tõenäosusega avaldab see aga vastupidist mõju. Kasutajal jääb mulje, et ta on leidnud lõpuks kerge, ideoloogivaba ja teadusliku tee balansseeritud elu juurde, kuigi tegelikkuses jätkub kõik vanaviisi. Vajadus eristada mõistlikke lahendusi konkreetsetele probleemidele tehnoutoopilise usu müüdavast silmapettest pakub tõsist väljakutset meie kriitilisele mõtlemisele. Samas on lootust, et varsti tekib ka selle jaoks mõni rakendus…

Mikael Raihhelgauz elab pidevas hirmus, et näeb kunagi Kardashianite sarja ja see hakkab talle meeldima. Samas püüab ta Tartu Ülikoolis ka matemaatikat õppida.

[1] *Neurologist treks to Everest to study monks in meditation. – CTVNews, 04.08.2016.*

[2] *Ross, N. 2008. On Mechanism in Hegel's Social and Political Philosophy, lk. 34–35.*

[3] *Võtkem kas või S. Tulikovi ja L. Ošanini sümptomaatilise teose „Lenin on alati sinuga", kus kõlavad järgmised read: „Lenin on alati elus, Lenin on alati sinuga – / jagab su hädasid, lootust ja rõõmu. / Lenin on sinu kevades, igas rõõmsas päevas. / Lenin on sinus ja minus!"*

SADA TUNDI SISE-KAEMUST

***Vipassanā*, mis hõlmab kümme päeva vaikimist ja intensiivset mediteerimist, pakub võimalust heita pilk oma mõttemustritele ning nendest ka vabaneda.**

Joosep Ehasalu

Aasta eest mainis mu sugulane, et läheb kümnepäevasele *vipassanā* kursusele. Ma polnud sellest midagi kuulnud, kuid mind paelus mõte vaikuses olemisest. Panin info kõrva taha, muude mõtteliste vahelehtede sekka oma aega ootama.

Vipassanā tähendab asjade nägemist sellisena, nagu need tõeliselt on. Sõna tuleb paali keelest ehk vanimast keskindia kirjakeelest, mida kõneles tõenäoliselt ka **Buddha** ise. Arvatakse, et *vipassanā* on Buddha väljatöötatud mediteerimistehnika, mille abiga ta 70 päeva bodhipuu all mediteerides 35-aastaselt täieliku valgustatuseni jõudis. Mõned ütlevad ka, et *vipassanā* pärineb ühest vanimast budistlikust traditsioonist *theravāda*'st.

Vipassanā mediteerimiskeskuseid on üle terve Euroopa ja kursusele saab minna igaüks, selleks on vaja vaid nobedaid näppe (kursused täituvad kiiresti ning nõudlus ja huvi üha kasvavad) ning vastata küsimustikule (kui palju tarvitad narkootikume, kas oled depressioonis, kuidas on sinu suhted emaga). Mu näpud ei olnud kordagi piisavalt nobedad, kuid avastades ühel hetkel, et ka Eestis on kursus toimumas, registreerisin ennast ära ja mõtlesin, et saagu vaikus.

PIKK TEE VALGUSTATUSENI

Saabuski päev, mil kogunesime bussi. Lülitasin oma telefoni aegsasti välja ning piilusin mööduvat loodust. Ma pole olnud just kõige tõsisem mediteerija, kuid enne kursusele minekut tegin *ca* 2,5 kuud iga päev mediteerimisega sooja, kasutades rakendust Waking Up[1]. Sealt leiab 50-päevase programmi, kus iga seanss kestab kuskil kümme minutit. Kohale jõudes ja päevakava uurides sai kiirelt selgeks, et kümne päeva jooksul tuleb iga päev mediteerida ligi kümme tundi ehk kokku sada tundi, sellele lisandus igaõhtune tunniajane *dhamma*[2] loeng. Ettevalmistus oli lahjalt öeldes ebapiisav, kuid samas ei oleks ilmselt miski suutnud mind selleks ette valmistada.

Vipassanā kursusel ei oota sind ees meeldiv puhkusereis vaikuses, vastupidi, tuleb teha meeletut tööd iseendaga, leppida nii füüsilise kui ka vaimse valuga ning teha rahu oma sisemiste karjuvate deemonitega. Põhimõtteliselt on see kümme päeva mungaelu ilma maise varata. Kaasmediteerijatega rääkida ei tohi, silma vaadata samuti mitte. Tuleb hoiduda halbadest kavatsustest (ei tohi sääski tappa ja tuleb vältida inimeste siunamist). Ei tohi isegi žestikuleerida (kuigi ükseava juures tekkis nii mõnigi kohmakas seisak, kus üks üritas teisele aupaklikult teed anda). See kõik on vajalik selleks, et teha mentaalset ruumi mediteerimisele.

Mediteerijaid oli igas vanuses ja eri rahvustest. Paratamatult sildistasin inimesed kiirelt, puhtalt nende välimuse või tegude põhjal. Näiteks kui keegi sööklajärjekorras ette trügis, sai temast Trügija, kui keegi mediteerimise ajal lakkamatult köhis, sai temast Köhija. Mõnikord vaatasin jällegi, et pilkupüüdvates rõivastes Surfar joob teed. Selliselt oma mõtteid vaadeldes mõistsin kiirelt, et ilmselgelt on mul veel pikk tee valgustatuseni.

Olin kujutanud oma elu korraldust kursuse alal ette kitsa askeetliku kambrikesena, kus puudub õhk, hädatoiminguid tuleb teha kuhugi voodialusesse plekkkaussi ning söögiks saab iga päev vedelat kõrti ja kuivanud leivakontsu. Tuba oli parajalt hubane ja isegi liiga soe, õhku polnud. WC oli läikiv ja igas majas oli ka dušš! Ei pidanudki enda kaenlaaluseid jäises tiigis loputama ja oma maistest mugavustest täielikult lahti ütlema. Lisaks sai suurepärast toitu. Selle kõrval, mida olin lugenud paar päeva varem **Viktor E. Frankli** Auschwitzi memuaaridest „… ja siiski tahta elada", saab see olema lapsemäng, mõtlesin ma.

Päeva jooksul mediteerisime kolmel korral kõik koos, ülejäänud hetkedel võis seda teha oma kambrikeses. Esimesed instruktsioonid olid lihtsad: tuli jälgida oma loomulikku hingamist ning hoida tähelepanu enda ninapiirkonnal. See erines mediteerimisest, mida olin senini praktiseerinud. Kui viimasel ajal olin mediteerinud koos **Sam Harrise**[1] maheda häälega ning jälginud oma kõhuõõne õõtsumist ja vahel ka väliseid helisid, siis nüüd olid kõik sellised ankrupunktid (ka sisse- ja väljahingamisel numbrite loetlemine, hingamise manipuleerimine, mantrad jne) keelatud. Need tegevat keskendumise küll lihtsamaks, kuid viivat meid tunnetuslikust reaalsusest kaugemale.

Vipassanā tegelikkus piirdub sellega, mida inimene loomulikult kogeb. See ei ole see, mida sa tahaksid kogeda või mis sulle tundub, et sa koged. Ei, sellisel juhul oled sa juba kuskil mõtteliste illusioonide pärusmaal.

Kolmandal päeval koondasime tähelepanu veel väiksemale, ninasõõrmete ja huulte vahelisele trapetsikujulisele alale. Suutsin keskenduda võib-olla 20 sekundit, kui juba hakkas ahviaju möllama. Minu mõtete kiirteelt käisid slaididena läbi inimeste näod ja nimed, kellega olin kas või põgusalt nelja viimase aasta jooksul tutvunud. Ärritusin, pidades ennast otsekohe laisaks mediteerijaks ja väärtusetuks inimmassiks. Õpetuse järgi on sellised mõtted aga kõik aju sisseküntud käitumismustrid, millesse tuli suhtuda suure meelerahuga neile mitte reageerides – *anicca-anicca*[3], kumisesid ikka ja jälle videosalvestisest õpetaja **Goenka** sõnad mu peas. Pidevalt oma tähelepanu tagasi tuues muutus koostööaltimaks ka aju, kuid tekkis vastuolu, sest õpetaja sõnad hakkasid toimima justkui mantrana, millest pidi ju ometi hoiduma. Olin segaduses.

Alles neljandal päeval olime küpsed *vipassanā* tehnika õpetust saama. Selleks pidime aegsasti oma tähelepanuga kehal ringi liikuma, fikseerides iga väikseima tundmuse pealaest jalatallani. Eelnenud päevade ninatreening oli seega vajalik, et liikumine toimuks võimalikult väiksel alal ja ükski sensatsioon ei pääseks tähelepanuskanneri eest. Nii pidime lõpuks lahti saama oma *saṅkhāra*'dest ehk mõttelisest reostusest. Minu pinnapealse arusaama järgi on *vipassanā*'s kõik kehalised tunded otseselt seotud ka sinu mõtetega. Ühtlasi oli minu jaoks tegemist kõige raskema päevaga. Tuli juurde ka lisakatsumus: kolmel korral päevas tuli mediteerida liikumatult, asendit muutmata ja silmi lahti tegemata. Nii muutus sajapäine seltskond haudvaikseks ning harvemaks jäid ka kõhatused. Esimestel kordadel poetasin sundasendist tuleneva valupisara ja 40 minuti piiril tundsin paanikat, et mu jalad on igaveseks välja surnud, kuid meditatsiooni lõppedes haihtusid piinad ja aja möödudes õppisin uuesti kõndima. Järgemööda kasvas seesmine kindlameelsus ja reaktiivne meelestatus.

Sööklajärjekorras andestasin Trügijale, eemaldasin ta sildi sootuks. Nüüd oli ta jälle pudrunäljas nimetu inimene nr 4. Köhija vastu tundsin vähem vastumeelt, suutsin reageerida igale tema köhatus- ja rõhatuspuhangule kaastundega. Mõistsin, et ka Surfari suhtes tekkinud tõrge oli tõenäoliselt kadedus tema eluterve füüsise ning kuldsete lokkide vastu.

Igal aastal, kevade tulekul, kui puud lähevad punga ja aknad määrduvad nendesamade pungade tolmu tõttu, tuleb otsida välja oma vanad Müürilehed ning aknad puhtaks küürida, et valgus paremini tuppa sisse pääseks. Võib-olla näed ka toa seinal olevat maali uues valguses, avastad mõne detaili, mida seal varem ei näinud. Nii on ka *vipassanā*'ga, kõik on korraks klaarim – filter sinu ja maailma vahel on puhtam, esineb vähem meeltesegadust ning aju on hambaniidiga puhtaks tõmmatud.

Vipassanā *kursusel ei oota sind ees meeldiv puhkusereis vaikuses, vastupidi, tuleb teha meeletut tööd iseendaga, leppida nii füüsilise kui ka vaimse valuga ning teha rahu oma sisemiste karjuvate deemonitega.*

Suutsin keskenduda võib-olla 20 sekundit, kui juba hakkas ahviaju möllama. Minu mõtete kiirteelt käisid slaididena läbi inimeste näod ja nimed, kellega olin kas või põgusalt nelja viimase aasta jooksul tutvunud.

Joosep Ehasalu valmistub aastaks 2020.

TUTVUMISEKS

Secular Buddhism Podcast, YouTube

Vipassana, *dhamma.org*

„Making Sense with Sam Harris #102 – Is Buddhism True?", YouTube

[1] *Rakenduse töötas välja Sam Harris, pikaaegne mediteerija (ka* vipassanā *traditsiooni), kes on tuntud ka uusateistide eestkõnelejana. Rakendus ei õpeta* vipassanā*t, vaid on pigem lihtsalt hea alguspunkt mediteerimisega alustavale inimesele.*

[2] Dhamma *või* dharma *on maailma tasakaalus hoidvad loodusseadused, mille järgi elada.* Vipassanā *kontekstis mõistetakse seda ka kui Buddha õpetust.*

[3] Anicca *ehk püsitus on budistliku filosoofia kontseptsioon, mis lihtsustatult väidab, et kõik on pidevas muutumises, lagunemises ja üleminekus ning seega mööduv – nii kannatused kui ka õnn.*

LÜHIDUSEST LÜHIDALT

Lühemat kasvu inimestele ei pruugi osutuda ootamatult harjumuspäraseks väljakutseks ainult tooteasetus poeriiulitel ning rõivanumbrid, vaid ka kaaskodanike suhtumine.

Kirjutas **Marja Unt**, illustreeris **Ave Taavet**

„Kuhu see noor ema siis läheb oma väikese lapsega?"

Nõnda küsis aastakümneid tagasi üks vanem härra, kui jalutasime koos sugulasega, kes oli minust vähem kui aasta vanem, aga lihtsalt kasvas tol eluperioodil kiiremini. Tagantjärele teeb see mõistagi nalja, aga kaheksa-aastasele mõjus alandavalt. Lapsed kasvavad muidugi erineva kiirusega ning nii mõnelgi puhul ollakse lõpuks täiskasvanuks saades üsna ühesugused.

Nagu selgub, tulebki lühike olemine kõige teravamalt esile üsna argistes valdkondades, nagu lihtne autosõit, sest mõne sõiduki puhul peab siduri allavajutamiseks üksjagu akrobaatikat tegema.

Alati aga mitte ning kõrvalekalded keskmisest võivad mõjutada enesehinnangut ja sotsiaalseid suhteid, tuua halvematel juhtudel kaasa ebameeldivusi ka tervislikul ja olmetasandil, seda nii lapsena kui ka täiskasvanueas. Mõned aastad tagasi avaldas National Geographic artikli[1], kus vaadeldakse kasvu, psühholoogilise seisundi ja sotsiaalsete stereotüüpide suhteid, mille puhul saab üldjoontes selgeks, et lühidus on pigem miinusmärgiline omadus ning võib mõjutada nii enesekindlust ja ümbritsevate inimeste hoiakuid kui ka näiteks turvatunnet.

Muumitrollide raamatutest tuntud väiksel Myl oleks selle järelduse kohta ilmselt paar krõbedat sõna öelda, aga ei saa eitada, et igavene rea lõpus seismine kehalise kasvatuse tunnis või ka mälestus sellest, kuidas (nõukogude) lasteaias pandi puhtalt vähese kasvu tõttu ühte rühma aasta noorematega, jätab inimesesse oma jälje.

Kui kasvuteemasse süveneda, selgub sel taustal lausa üllatavalt, et statistika põhjal ei pruugi siinkirjutajal olla täiskasvanuna õigust lühiduse nimel kõneleda. Vikipeedia andmetel peetakse nimelt lühikeseks täiskasvanud mehi, kes on lühemad kui 166 sentimeetrit, ja naisi, kelle pikkus jääb alla 153 sentimeetri. Kogemus näitab siiski, et ka lihtsalt keskmisest veidi lühem inimene võib sattuda kummalistesse või suisa tobedatesse olukordadesse. Umbes 160 sentimeetri pikkune inimene tajub end paratamatult lühikesena, kui püüab näiteks rahvasummas kaugemalt näha või on sunnitud mõne auto puhul siduri allavajutamiseks üksjagu akrobaatikat tegema (ei, kõik juhiistmed ei nihku piisavalt ette!). Nagu selgub, tulebki lühike olemine kõige teravamalt esile üsna argistes valdkondades, millest mõningad väärivad näilisele tühisusele vaatamata põhjalikumat kommentaari.

PÜKSID

Nii lihtne asi nagu uute pükste hankimine võib lühikesele inimesele olla elukestev probleem – ei piisa sellest, et leida meelepärane värv, materjal, tegumood ja hind, vaid tuleb leida ka aeg nende lühemaks tegemiseks (või raha, et kasutada õmblejateenust, ehkki, olgem ausad, paarieuroste teise ringi pükste puhul oleks see lähenemine juba väljakannatamatult ebaproportsionaalne). Tõsi, leidub kauplusi ja tootjaid, kes pakuvad spetsiaalselt väikestele inimestele mõeldud riideid, aga lühike inimene on nende nägemuses tihti ka keskmisest tüsedam. On muidugi räägitud lugusid sellest, kuidas nõukogude ajal võis lühiduse eelisena näha võimalust lasteriideid ostes kulusid kokku hoida, praegu tuleb aga nentida kurba tõsiasja, et lasteriided on sageli kallimadki kui täiskasvanute omad, rõõmustavaks erandiks on siiski vähemalt sokid.

POERIIUL

Aeg-ajalt peab lühike inimene poes hüppeid sooritama, ise sealjuures kahtlustavalt riiulivahes ringi vaadates, et keegi tobedat olukorda pealt ei näeks. Enamasti on tegu kõrgusega, mis jääb umbes paari sentimeetri jagu käeulatusest välja. Tegelikult ei pruugi olla sugugi parem lugu näiteks koduse köögimööbliga, sest viitsimatus millegi kättesaamiseks taburetti otsa ronida võib kätte maksta sellega, et osa kapi või riiuli sisust kukub lihtsalt pähe. Tervise huvides on niisiis mõistlik hoida kõrgemates kohtades asju, mis kaaluvad vähem.

Ei saa eitada, et nende valdavalt olmeliste hädade kõrval on lühidusel ka rohkelt eeliseid: bussis või lennukis pole probleemi jalaruumiga, enesele ootamatult võib osutuda päris edukaks limbotantsus ning fraasi „vaatan sulle/talle alt üles" saab kasutada ka irooniliselt. Omad argimured on loomulikult ka keskmisest pikematel inimestel ning enamasti saavad nii lühikesed kui ka pikad ikka kuidagi hakkama. Pole välistatud, et pikkusega seotud katsumused kimbutavad vahel ka täiesti keskmist kasvu inimesi. Igal juhul tuleb nõustuda (samuti lühikese) lähikondlasega, kes võttis asja lühidalt kokku nõnda: „Lühike olemine sõltub kontekstist, muidu pole ju vigagi, aga kui pikad ümberringi korvi loobivad, on nõga."

[1] *Vt Cole, D. 2014. Short People Got … Lots of Reasons to Legitimately Feel Paranoid. – National Geographic, 16.02.*

MUHUD PEAS

Pea äralöömist tuleks ilmselgelt seostada esmajoones pikk olemisega. Stereotüüpsel mõtlemisel on aga omad konksud ning lühike inimene võib harjuda liialt ära asjaoluga, et üldiselt on kõik kõrgel, suhtuda üleolevalt näiteks keldrilagedesse või uksevõlvidesse, kujutada ette, et kui üldiselt tuleb teistele alt üles vaadata, siis vähemalt kummardama kuskil ei pea, ning teenima nõnda sõna otseses mõttes muhku. Pikematele inimestele teevad sellised juhtumid muidugi üksjagu nalja.

NUNNU

Repliigid laadis „sa oled nii nunnu", spontaansed õhkutõstmised või pähepatsutamised, mida teevad ka võõrad või pooltuttavad inimesed, on ilmselt samuti paljudele lühikestele (nais)inimestele tuttav kogemus, sealjuures enamasti mitte sugugi meeldiv. On igati usutav, et tavaliselt pole sedalaadi käitumine ajendatud pahatahtlikkusest või soovist lühikest inimest alandada, aga kannab endas siiski ähmaselt tajutavat märki mingisugustest võimusuhetest või väljakutsest tõsiseltvõetavusele.

Foto: Alar Madisson

Marja Unt on lühike inimene.

VAIMNE TERVIS KÄIB KÕHU KAUDU

Meeleoluhäired käivad sageli käsikäes seedeprobleemidega ja vastupidi. Uus teadusharu toitumispsühhiaatria otsib võimalusi, kuidas luua toitumisega heaolu ja leevendada vaimu närivaid haigussümptomeid.

Britta Talumaa

See ei ole juhuslik, et sünnipäevalaua tseremoonia tipphetke märgib just säraküünaldes tort, mis piduliku laulu saatel sünnipäevalapsele ette kantakse. Toit on oluline. Toit on sümboolne ja tähendusrikas ning palju enamat kui lihtsalt kütus füüsilise keha toimimiseks. Kuidas on aga vaimse tervisega? Intuitiivselt teame kõik, et söömine on oluline rõõmu ja naudingu allikas ning võib olla vahel abiks ka stressiga toimetulekul või keeruliste emotsioonide reguleerimisel. Toit mõjutab aga ka meie igapäevast meeleolu – seda, mida tunneme, kuidas mõtleme ning kui hästi tuleme toime vaimse tervise probleemidega. Toit on ka – sõna otseses mõttes – vaimutoit.

Sadu tuhandeid aastaid on inimese parim nakkuste ja traumaga võitlemise strateegia olnud liikumatult – ja nukralt – pikutada.

Vaimse ning füüsilise tervise omavaheline seos on vaieldamatu tõsiasi. Kroonilised haigused tõstavad vaimsete häirete riski ning vastupidi[1]. Näiteks diabeeti põdevate inimeste seas esineb depressiooni kaks kuni kolm korda rohkem võrreldes nendega, kes diabeeti ei põe. Samas on depressiooni seostatud 60% suurema diabeediriskiga[1]. Sarnaseid kahesuunalisi seoseid vaimse tervise probleemidega on leitud nii südame- ja hingamisteede haiguste kui ka vähi puhul[1]. Pealtnäha võiks seda pidada lihtsaks ja loogiliseks. Vaimse tervise probleemid viivad ebatervislike elustiiliharjumusteni, mis viivad omakorda krooniliste haigusteni, ning ka kroonilise haigusega elamisest tekkiv meeleolulangus ja lootusetus ei tundu raskesti usutav. Lähemal vaatlemisel ei ole aga tegemist kõigest üks-viib-teiseni-seosega, vaid lisaks ka ühiste alusmehhanismidega, mis mõjutavad korraga nii vaimset kui ka füüsilist.

Me teame, mida tähendab, kui „kõhutunne" meile midagi ütleb või kui suurest erutusest liblikad kõhus lendu lastakse.

Britta Talumaa on registreeritud toitumisnõustaja ning kliinilise toitumise ja rahvatervise magistrant Londoni Ülikooli Kolledžis. Huvitaval kombel meeldib talle kirjutada… toitumisteadusest, aga tegelikult ka igasugustest teistest headest asjadest. Kõigest, mis loob heaolu.

KROONILINE PÕLETIK, IMMUUNFUNKTSIOONID JA MIKROBIOOM

Üks selline ühine mehhanism on krooniline põletik – immuunsüsteemi kestev madalaastmeline aktiveerimine –, mis iseloomustab haiguseid, mis moodustavad enamiku tänapäeva surmapõhjustest[2]. Põletik on organismi üks evolutsiooniliselt väljakujunenud kaitsemehhanism, mis aitab võidelda kahjulike bakterite ja viiruste, trauma ja muude haigustekitajatega. Olenevalt põletiku astmest ja levikust toimuvad sellega seoses ka metaboolsed ja hormonaalsed muutused, mis toovad esile põletikuga seotud „haiguskäitumise". Haiguskäitumist iseloomustavad väsimus, anhedoonia, libiido ja söögiisu langus ning samas ka insuliinitundlikkuse vähenemine ning vererõhu tõus[2]. Sadu tuhandeid aastaid on inimese parim nakkuste ja traumaga võitlemise strateegia olnud liikumatult – ja nukralt – pikutada, võimalikult palju energiat kokku hoida, see immuunsüsteemi suunata ja oodata, kuni haigustekitaja on kahjutuks tehtud, vigastused paranenud. Kroonilise madalatasemeline põletik ei ole aga miski, mis voodisse naelutaks või kohe tähelepanu nõuaks. See võib kesta aastaid. Mida kauem põletik kestab, seda suurem on depressiooni esmakordse ilmnemise risk[3,4].

Enamik organismi immuunrakkudest asuvad soolestikus, kus meil on iga päev kõige intiimsem kokkupuude väliskeskkonnaga. Soolestiku mikroobid, millega inimene on aegade algusest saati sümbioosis elanud, on aga olulised immuunrakkude reguleerijad. Näiteks lühikese ahelaga rasvhapetel, mida mikroobid toodavad kiudainete fermenteerimisel, on immuunfunktsioone toetav ning põletikku alandav mõju[5].

Mikroobid võivad lisaks suhelda meiega hoopis otsesemal viisil. Seda enteerse – seedeelundeid ümbritseva – närvisüsteemi kaudu, mille ühendust kesknärvisüsteemiga nimetatakse soolestiku-aju teljeks. Aju ja soolestiku vaheline suhtlus on kahesuunaline, kuid suur osa liigub suunaga soolestikust ajju. See on jällegi miski, mida me kõik intuitiivselt teame. Me teame, mida tähendab, kui „kõhutunne" meile midagi ütleb või kui suurest erutusest liblikad kõhus lendu lastakse. Nüüdseks võime aga öelda ka seda, et soolestiku mikroobide mõju meeleolule ning vaimsele tervisele on teaduslikult tõestatud[6]. Depressiooniga käivad tihti kaasas seedehäired ning, vastupidi, seedehäirete all kannatavate inimeste seas esineb depressiooni ja ärevust enam kui teistel.

ÜHISED ALUSMEHHANISMID, ÜHISED LAHENDUSED

Meeleoluhäired, kui rääkida depressioonist ja ärevusest, aga ka vähem levinud vaimse tervise probleemidest, on põletikulised haigused[7]. Aga mis tekitab põletikku? Ja mis mõjutab seda piisavalt tugevasti? See, et toit mõjutab meeleolu, vähemalt lühiajaliselt, ei ole kellegi jaoks uudis. Olgu selleks tähesäras sünnipäevatort, diivanil tekkide ja patjade vahel söödud jäätis või vahetusõpingute ajal teisest maailma otsast saabuvad must leib ja Kalevi kommid. Kuid ideele, et toidu mõju on niivõrd oluline, et see võib mängida otsest rolli vaimse tervise probleemide ennetuses ning isegi ravis, on vastatud suurema skepsisega. Arusaadavalt. Mitu korda peab üksikute toidulisandite efektiivsuses pettuma, et toidu mõjus üleüldse kahtlema jäädа?

Epidemioloogiliste ja mehhanistlike uuringute taustal on aga toidu mõju uuesti fookuses ning toitumise ja vaimse tervise uurimisest on kasvanud välja uus paljutõotav eriala – toitumispsühhiaatria[8]. Toitumisteraapiat peetakse psüühikahäirete ravis üha olulisemaks kaaslaseks ravimitele ning toidu rolli psühhiaatrias võrdväärseks selle rolliga sellistel erialadel nagu kardioloogia või gastroenteroloogia.

Esimesed juhuvalikuga kontrolluuringud, mis uurisid toidu mõju kliinilise depressiooni ravis, tehti mõned aastad tagasi. Kõige kõnekam neist – „The SMILES trial" – võrdles toitumis- ja grupinõustamist[9]. Pärast kolme kuud ning seitset personaalset toitumisnõustamise seanssi olid 30 protsendil neist, kes said toitumisnõustamist, depressiooni sümptomid täielikult taandunud võrreldes 8 protsendiga neist, kes said üldist grupinõustamist. Samal aastal leidis sarnane uuring, kasutades grupitoitumisnõustamist, et toitumisteraapia mõju kestis ka kuus kuud pärast uuringu algust[10]. Toitumisteraapia efektiivsust depressiooni sümptomite leevendamisel on täheldatud lisaks ka noorte seas[11]. Toitumise mõju on uuritud ka rohkem kui 45 000 osalejaga metaanalüüsis, mis leidis, et ka mittekliiniliste depressiooni sümptomite puhul on abi toitumisest[12].

TOIT, MIS ON HEA KEHALE, ON HEA VAIMULE

Me teame, et paljud vaimsed ja füüsilised sümptomid esinevad tihti koos ning tõstavad üksteise riski. Lisaks teame nende ühistest alusmehhanismidest. Seega ei ole üllatav, et ka toitumist puudutav lahendus on neil ühine. Olulist rolli mängivad menüü komponendid, nagu süsivesikute kvaliteet ja kiudained, antioksüdandid, rasvade kvaliteet ja oomega-3-rasvhapped, polüfenoolid ning teatud mineraalained[7]. Vaimset tervist toetavat menüüd iseloomustavad seega suur vähe töödeldud taimse toidu osakaal, oliiviõli, pähklid, rasvane kala ja kaunviljad, väiksemas koguses vähe töödeldud piimatooteid ning väga väikeses koguses töödeldud toitusid.

See on Vahemere toitumismuster – üks enim uuritud ning enim positiivset mõju näidanud toitumisviis –, mida kõik eespool mainitud uuringud ühel või teisel moel rakendasid. Selle laialdane mõju füüsilisele tervisele on juba pikalt teada, kuid nüüd on leidnud kinnitust ka Vahemere toitumismustri mõju vaimsele tervisele. See ei tähenda aga, et kõik peavad sööma täpselt ühtmoodi. Efektiivsust on näidanud nii klassikaline kui ka modifitseeritud Vahemere tüüpi toitumismuster. See on ka üks põhjus, millega õigustatakse toitumispsühhiaatria üha kasvavat rolli – uurijad ei ole rakendanud mitte üksikuid menüümuudatusi või üksikuid toidulisandeid, vaid kogu toitumismustrit. See tähendab aga piisavalt vabadust ehitada menüüd üles kultuuriliselt ja sotsiaalselt sobilikele toitudele ja kooslustele.

Austraalias tehtud uuringu „SMILES" soovitused sisaldasid ka kohalikke toitusid, nagu teatud hommikuhelbed, täisteraküpsised ning känguruliha. On alust arvata, et Eestis oleks sobilik rakendada toitumisnõuandeid, mis on ehitatud üles Vahemere menüüga sarnanevale Põhjamaade toitumismustrile, kuid rõhutavad peale täistera-, kaun- ning puu- ja köögiviljade ka rukkileiva, metsamarjade, rapsiõli ning kohalike mereandide tarbimist. Toitumismustreid, Põhjamaade muster nende hulgas, mis on seotud kroonilise põletiku leevendamisega, on mitmeid[13].

Hele-Mai Alamaa ning Merle Liivaku Metsaköögi algatus ja sellest sündinud kokaraamat ärgitab sööma ja kokkama metsas, puu otsas, rabarajal või kas või kanuus.
Foto: Hele-Mai Alamaa

Toitumisteraapiat peetakse psüühikahäirete ravis üha olulisemaks kaaslaseks ravimitele ning toidu rolli psühhiaatrias võrdväärseks selle rolliga sellistel erialadel nagu kardioloogia või gastroenteroloogia.

MITTE AINULT MIDA, VAID KA KUIDAS SÜÜA

Selleks et mis tahes toitumismuudatus toimiks, peab sellest kinni pidama. See peab olema jätkusuutlik. Parim dieet on see, millele sa suudad kindlaks jääda. See ütlus viitab aga palju vähem tahtejõuponnistustele ning palju enam toidu nautimisele, intuitiivsele söömisele. Toitumisele, mis töötab sinu jaoks, mitte vastupidi. Psühholoogiline taust andis uuringu „SMILES" korraldajatele toitumisteraapia koostamisel kindlasti eelise, mis aitas kaasa uuringus osalejate suutlikkusele edukalt nõuandeid järgida. Toitumissuunised saanud osalejatest tegi lausa 94% uuringu lõpuni. Jätkusuutlikke toitumismuudatusi tehes ei piisa ainult teadmistest selle kohta, mida täpselt süüa. Uuringus „SMILES" oli tähtsal kohal ka see, kuidas süüa, kuidas valida toitusid ja toidukuguseid.

Osalejatel soovitati läheneda uuele toitumisviisile *ad libitum* – vabalt vastavalt oma intuitiivsetele näljа- ja täiskõhusignaalidele, vastavalt oma naudingule ja soovidele. Uurijad üritasid soodustada igal hetkel teadlikult eluterved suhtumist söömisesse. Ükski toit ei olnud menüüst täielikult välistatud. Selle olulisust, et toit maitseks ja pakuks rõõmu, on raske alahinnata. Jätkusuutlikkuse võti seisneb selles, et söömisest ei saaks eriliselt keerukas tegevus, mis hakkab varjutama selle sotsiaalseid ning muid heaolu loovaid funktsioone.

Depressioonist rääkides on oluline mitte unustada, et tegemist on mitmetahulise häirega, mis tekib mitmete psühholoogiliste, sotsiaalsete, keskkondlike, geneetiliste jm tegurite koosmõjul. Oleks vastutustundmatu järeldada, et toitumine üksinda võiks tekitada või ravida ükskõik milliseid psüühikahäireid. Me ei saa muuta oma lapsepõlvekogemusi või peredünaamikaid. Ka keskkonna või sotsiaalmajanduslike olude muutmine ei ole enamiku jaoks kättesaadav. Vähemalt mitte kiiremas korras. Kuid toitumise üle on paljude teiste mõjuritega võrreldes rohkem kontrolli. Uuringuga „SMILES" paralleelselt uuriti ka selles rakendatud toitumisteraapia maksumust osalejate jaoks, mis osutus võrreldes nende standardse toidulauaga soodsamaks[14]. Tõsiasi, et toitumine võib niivõrd tuntavalt otseselt ja kaudselt vaimset tervist mõjutada, on oluline. Ja lootustandev.

Mulle on alati tundunud, et toitumisteaduse üks kitsaskoht on olnud ainult toidu füüsilistele või toitainelistele omadustele keskendumine ning selle psühholoogilise ja sotsiaalse rolli kõrvalejätmine, inimkogemuste mittekaasamine. Toitumispsühhiaatria sünd on kauaoodatud kingitus ja põhjus tähistamiseks. Soovitatavalt hea toidu ja heade inimeste seltsis.

[1] *Addressing comorbidity between mental disorders and major noncommunicable diseases. – WHO Regional Office for Europe, 2017.*
[2] *Furman, D.; Campisi, J. jt 2019. Chronic inflammation in the etiology of disease across the life span. – Nature Medicine, nr 25, lk 1822–1832.*
[3] *Pasco, J. A.; Nicholson, G. C. jt 2010. Association of high-sensitivity C-reactive protein with de novo major depression. – The British Journal of Psychiatry, nr 197, lk 372–377.*
[4] *Reichenberg, A.; Yirmiya, R. jt 2001. Cytokine-associated emotional and cognitive disturbances in humans. – Archives of General Psychiatry, nr 58, lk 445–452.*
[5] *Park, J.; Wang, Q. jt 2019. Bidirectional regulatory potentials of short-chain fatty acids and their G-protein-coupled receptors in autoimmune neuroinflammation. – Scientific Reports, nr 9, lk 8837.*
[6] *Carabotti, M.; Scirocco, A.; Maselli, M. A.; Severi, C. 2015. The gut-brain axis: interactions between enteric microbiota, central and enteric nervous systems. – Annals of Gastroenterology, nr 28, lk 203–209.*
[7] *Berk, M.; Williams, L. J. jt 2013. So depression is an inflammatory disease, but where does the inflammation come from? – BMC Medicine, nr 11, lk 200.*
[8] *Sarris, J.; Logan, A. C. jt 2015. Nutritional medicine as mainstream in psychology. – The Lancet Psychiatry, nr 2, lk 271–274.*
[9] *Jacka, F. N.; O'Neil, A. jt 2017. A randomised controlled trial of dietary improvement for adults with major depression (the 'SMILES' trial). – BMC Medicine, nr 15, lk 23.*
[10] *Parletta, N.; Zarnowiecki, D. jt 2017. A Mediterranean-style dietary intervention supplemented with fish oil improves diet quality and mental health in people with depression: A randomized controlled trial (HELFIMED). – Nutritional Neuroscience, nr 22, lk 474–487.*
[11] *Francis, H. M.; Stevenson, R. J. jt 2019. A brief diet intervention can reduce symptoms of depression in young adults – A randomised controlled trial. – PLoS One, nr 14, e0222768.*
[12] *Firth, J.; Marx, W. jt 2019. The effects of dietary improvement on symptoms of depression and anxiety: A meta-analysis of randomized controlled trials. – Psychosomatic Medicine, nr 81, lk 265–280.*
[13] *Uusitupa, M.; Hermansen, K. jt 2013. Effects of an isocaloric healthy Nordic diet on insulin sensitivity, lipid profile and inflammation markers in metabolic syndrome – A randomized study (SYSDIET). – Journal of Internal Medicine, nr 274, lk 52–66.*
[14] *Chatterton, M. L.; Mihalopoulos, C. jt 2018. Economic evaluation of a dietary intervention for adults with major depression (the 'SMILES' trial). – BMC Public Health, nr 22, lk 59.*

KAS LÄÄNE PANGAD ON SAABUVAKS TORMIKS VALMIS?

Teame ajaloost, et finantskriisid kollitavad rikkaid riike keskmiselt iga 28 aasta tagant. Kui eelmise krahhi järel üritati panku regulatsioonide toel stabiliseerida, siis nüüdseks on hakatud Ameerikas suurematele pankadele juba järeleandmisi tegema.

Kirjutas **Andreas Palm**, illustreeris **Vahram Muradyan**

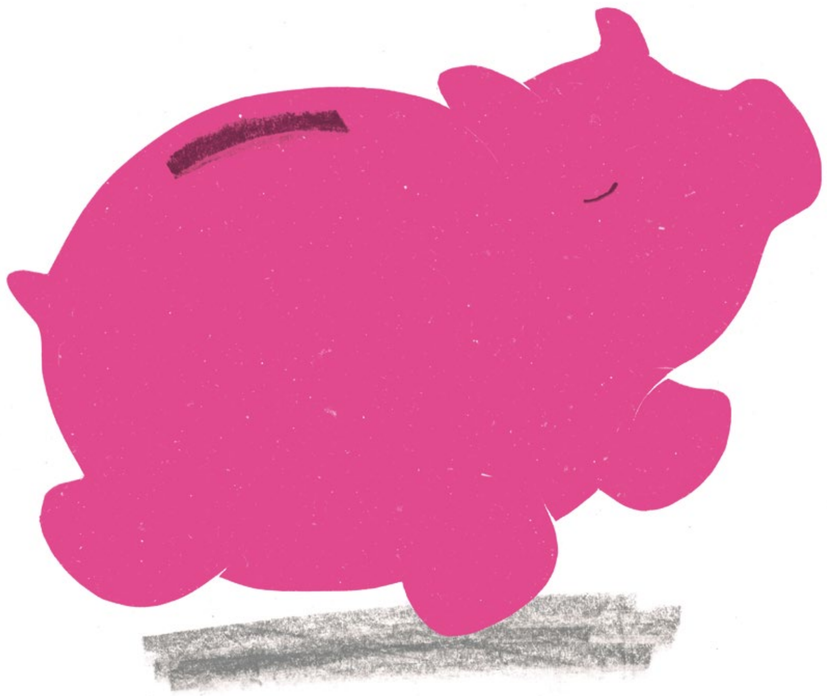

Finantskriisist on praeguseks möödas üle kümne aasta. Krahh oli väga keerukate suurte ning väikeste protsesside kokkulangemise tulemus. Kasutan masuni viinud läbikukkumiste kirjeldamiseks Šoti kuningliku panga nõukogu esimehe **Sir Howard Daviese** pakutud metafoori halbadest teeoludest ning autojuhtidest[1]. Halbade teeolude all tuleks mõista juba aastakümneid majanduses podisenud protsesse, nagu 1980. aastatel pihta hakanud ning suuresti deregulatsioonist tulenenud finantssektori osakaalu kiire kasv või arenevate ühiskondade, eriti Hiina, säästule ning ekspordile suunatud majandusstruktuur. Teisest küljest ei tõstnud autojuhid halvenevatest teeoludest hoolimata jalga pedaalilt. Asjaolu, et autojuhid ei olnud teening ilmastikutingimuste eest vastutavad, ei õigusta nende kihutamist, ning see, et kõik teised kihutasid, ei tee asja paremaks.

Ehkki mugavaim vaste autojuhtidele oleks tõenäoliselt pankurid, võib kõik ülejäänud finantsturgudel tegutsejad – rahanduspoliitika teostajatest akadeemiliste makroökonomistide ning regulaatoriteni – sinnasamma patta visata. Praegu on aga huvitav keskenduda just regulaatoritele, sest pangandusreeglid on pärast kriisi palju muutunud. Kui avalikkuse käest said kriisijärgselt kõige rohkem nahutada (investeerimis)pankurid, siis tsunftisiseselt jagati omajagu tuliseid sõnu ka regulaatorite pihta. „Kriisieelselt saadi valesti aru kogu finantsstabiilsuse kontseptsioonist," ütles näiteks Bostoni föderaalse reservpanga president **Eric S. Rosengren**[2]. Regulaatorid ei vaevunud paigutama teele lamavaid politseinikke, et kihutajate hoog veidigi raugeks.

LIIGA VÄIKE OMAKAPITAL

Selleks et pank püsiks vee peal, ei saa selle varad olla väärt vähem kui kohustused. Vara on näiteks inimese kodulaen, mille tagasimaksmist pank ootab. Lisaks kuuluvad varade hulka kogutud reservid ja näiteks väärtpaberid, mille hind kujuneb aktsiaturul ning mis maksavad üldiselt intressi. Panga kohustuste alla langevad laenud, mida pank ise võtab, et enda kulutusi finantseerida. Üldiselt võib mõelda panga ärimudelist nii, et võetakse väikese intressiga laenu, mis siis suurema intressiga edasi laenatakse. See on riskantne, sest pankade võetud laen on lühiajaline, näiteks inimeste hoiused, mida peab olema võimalik iga kell hoiustajale välja maksta. Samas annavad pangad ise laene välja pikema aja peale, näiteks 15 aasta pikkune kodulaen, millega kaasneb risk, mida väljendab kõrgem intressimäär. Probleem tekib siis, kui inimesed või muud asutused pankadele neilt võetud laenu tagasi ei maksa. Tihti kindlustavad pangad ennast selle vastu tagatisega, näiteks kodulaenu puhul hüpoteegiga, mis peaks laenusumma katma. Finantskriisi alguses ilmnes aga maailmale, kui ülehinnatud oli tagatiseks antud kinnisvara, keegi ei tahtnud seda vana ja kõrge hinna eest enam osta ning seega nägid pangad, et nende vara väärtus väheneb. Ometi tuli neil enda võetud laenud tagasi maksta. Sellisteks olukordadeks on pangal kohustuste all ka omakapital ehk omanike (aktsionäride) raha, mis koosneb sissemakstud aktsiakapitalist ning varem jaotamata kasumist. Omanikud jagavad pankade kasumit, seega on ka loogiline, et nemad on esimesed, kelle varad näiteks hoiuste väljamaksmist katavad.

Liialt väike omakapital oli üks peamine põhjus, miks pangad kriisi saabudes nii haprad olid ning valitsuse toetust vajasid. Kui vaadata pankade kriisieelset omakapitali ja varade suhet (finantsvõimendust), siis see oli 2004. aasta 8% pealt suisa 3% peale langenud[3]. See tähendab, et pangad opereerisid suure riskiga, sest kõigest kolmeprotsendiline varade langus tähendanuks pankrotti. Teiselt poolt toob suur risk headel aegadel muidugi suurt tulu, seega seab suur finantsvõimendus küsimärgi alla pankurite stiimulid. Nagu kirjutas oma kriisist kõnelevas raamatus Financial Timesi peamine majanduskommentaator **Martin Wolf**, väljendab vähene kapital süvendatud ning ebamõistlikku riskiisu: „Kui pank peaks kukkuma negatiivsesse omakapitali – mis on finantsvõimendust arvestades väga tõenäoline –, ei ole aktsionäridel edasisest kahjust enam sooja ega külma, sest kulud langevad võlausaldajate või valitsuse õlule."[4] Siit tuleneb ka suurim õigustus regulatsioonidele: kui pank kehva juhtimise või liigse riskiisu pärast langeb, ei saa riik üldiselt lubada endale oma kodanike vara lihtsalt mahakirjutamist. Seega langevad kulud paratamatult hoiuste kaitse või pankade päästmisskeemide kaudu ikkagi maksumaksjale. Pankade langemine on samaväärselt nii poliitiline kui ka äriline probleem.

KUIDAS PANGAD KINDLAMAKS TEHTI

Pärast kriisi vaatasid regulaatorid ja šokeeritud poliitikakujundajad peeglisse ning regulatsioone otsustati märgatavalt tugevdada. Uue reegliraamistiku nimeks sai Basel III. Keskmise panga ettenähtud omakapitali määr kasvas umbes kaks korda. Suurtele pankadele, nagu J.P. Morgan, mis on „liialt suured, et langeda", kehtestati lisapuhvri nõuded[5]. Veel keskenduti erinevate varaklasside riski objektiivsemale mõõtmisele.

Tegelikult kasutavad regulaatorid kapitalinõuete sätestamisel omakapitali ja riskiga kaalutud varade suhet. See on loogiline, sest näiteks valitsuse võlakiri on vähem riskantne kui eraisikule antud tagatiseta krediit, sest valitsused ei lange üldiselt maksejõuetusse. Kriisi ajal oli just varaklasside riski defineerimine olnud problemaatiline ja ebatäpne. Suurbritannia keskpanka juhtinud **Mervyn King** on näiteks välja toonud, et Suurbritannia kodulaenude andmisele spetsialiseerunud pangal Northern Rock, millele tehti 2007. aastal pangajooks ning mis 2008. aastal tekkinud hädade tõttu riigistati, oli kriisieelne omakapitali ja laenude suhe 1,25% või üks kaheksakümnele. Iga investorilt saadud naela kohta laenas pank 80 naela juurde. Ometi võis näha Northern Rocki 2007. aasta regulatsioonide kohaselt kui kõige adekvaatsemalt kapitaliseeritud panka Suurbritannias, sest toona peeti majalaene kõige väiksema riskiga varaklassiks. See arusaam tulenes omakorda asjaolust, et vähemalt viimased kümme aastat oli kinnisvara väärtus pidevalt jõudsasti kasvanud. Eeldusel, et kasv kunagi ei peatu, olekski kinnisvara riskivaba, sest laenuvõtja maksejõuetuse korral saaks tagatiseks oleva maja lihtsalt uuele omanikule müüa ja vahelt tulugi teenida. Nüüdseks on riskimääratlusi vettpidavamaks kõpitsetud ning regulatsioonide karmistamise protsess kestab tegelikult veel kuni 2027. aastani.

Seega tekib küsimus, kas pangandussektor on praeguseks piisavalt vastupidav ja riskid hallatud. Osalt sõltub see sellest, kui riskialtid on meie ühiskonnad kollektiivselt. Kõrgemad kapitalipuhvrid toovad pankadele lisakulu, mis tähendab, et osa sellest suunatakse edasi ka laenuvõtjale. Seega, kui laenud on kallimad ehk rahale juurdepääs veidi keerulisem, kannatab pikas plaanis sellest ka majandustegevus. Ameerika majandusteadlane **William R. Cline** on arvutanud, et protsendipunktiline tõus kapitalinõuetes langetab pikas plaanis SKPd 0,15 protsenti[6]. Samas on suure finantskriisi tagajärjed hirmsad ja üllatavalt püsivad – arenevate majanduste kasvutrend pole siiani kriisieelsete ennustusteni kerkinud[7]. Neid kahte kulu kaaludes leidis Cline oma arvutustes, et tähtsate pankade kapitalitasemed on ainult veidi optimaalsest maas. Ka **Andrea Enria**, Euroopa vast kõrgeimas ametis regulaator, ütles möödunud novembris, et praegu on saavutatud olukord, kus pankade vastupanuvõime on tänu lisatud kapitalinõuetele tunduvalt paranenud[8].

VALVSUS EI TOHI KADUDA

Peab aga märkima, et pankade olukorra kohta kuuleb ka murelikke hääli. Euroopa pangandussektorit vaevab kehv tulusus. See on tingitud üldisemast majandusolukorrast, näiteks madalatest intressimääradest Euroopas. Samas on regulatiivsed muutused olnud pankadele kallid, näiteks võib Basel III regulatsioonide 2027. aastaks lõpuleviimine minna Euroopa pankadele maksma kuni 400 triljonit eurot[9]. Ühelt poolt võib mõelda, et tegemist on kuluga, mida pangaomanikud peavad üldise stabiilsuse eest maksma. Teisalt on võimalik, et madalam tulusus tõukab regulatsioonidest hoolimata panku riskantsematele teedele, mis lõpuks üldist stabiilsust ei paranda. Sellise järelduse tegi näiteks suuri Euroopa panku analüüsinud Euroopa finantsjärelevaataja **Ernest Dautović**[10].

Ameerikas on aga hakanud juba puhuma deregulatsiooni tuuled. Nii väikestele kui ka suuematele pankadele on kapitalipuhvritega seoses ühel või teisel kujul järeleandmisi tehtud. Näiteks tahab Ameerika keskpank kapitalinõuete alammäära paindlikumaks muuta, mis peaks kaheksa suure Ameerika panga kapitalikulu umbes 121 triljoni dollari võrra vähendama[11]. Lisaks teeb murelikuks ühiskonna kiiresti kasvav võlakoormus. Ühiskonna õlul olevad õppelaenud on Ameerikas finantskriisist alates juba kaks korda kasvanud ning rohkem kui kümnel protsendil nende omanikest on makseprobleemid. Ka ärilaenud näitavad tugevat kasvutrendi ning investorite raha voolab kõrge riskiga (BBB) ettevõtete võlakirjadesse. Neid aspekte võib näha problemaatilisena, sest mida enam ühiskond tervikuna võlgu elab, seda lihtsamini finantsmull tekib ja lõhkeb. Viimaks kogub populaarsust varipangandussektor, mis asub regulaatorite pilkude alt väljas, ning pangajuhid kardavad, et praegu võivad olla finantssüsteemi suurimaks ohuks hoopis küberriskid[12].

Teame ajaloost, et finantskriisid kollitavad rikkaid riike keskmiselt iga 28 aasta tagant. Meie pangad on praegu tunduvalt vastupidavamad kui 2007. aastal ja järgmise kriisi ulatus ei oleks suure tõenäosusega kaugeltki sama suur. Ometi on vaja olla valvsad ja mitte lasta rahululul ennast eksitada. Andrea Enria ütles eespool viidatud intervjuus, et esimesed tumedad pilved on järgmiseks tormiks juba kogunemas.

Kui pank kehva juhtimise või liigse riskiisu pärast langeb, ei saa riik üldiselt lubada endale oma kodanike vara lihtsalt mahakirjutamist.

Kõrgemad kapitalipuhvrid toovad pankadele lisakulu, mis tähendab, et osa sellest suunatakse edasi ka laenuvõtjale.

[1] *Davies, H. 2015. Can Financial Markets Be Controlled?, lk 25–26.*
[2] *Rosengren, E. S. 2013. Bank Capital: Lessons from the U.S. Financial Crisis.*
[3] *Cohan, W. D. 2012. How We Got the Crash Wrong. – The Atlantic.*
[4] *Wolf, M. 2014. The Shifts and the Shocks, lk 240.*
[5] *Davies, H. 2015. Can Financial Markets Be Controlled?, lk 55–59.*
[6] *Cline, W. R. 2017. The Right Balance for Banks, lk 4–7.*
[7] *Ollivaud, P.; Turner, D. 2015. The effect of the global financial crisis on OECD potential output. – OECD Journal: Economic Studies, nr 14, lk 41–60.*
[8] *Pankadele suunatud kapitalinõuded on stabiliseerumas. – Supervision Newsletter, 13.11.2019.*
[9] *Bernabei, S. 2019. European banks face large capital shortfall with Basel III rules: study. – Reuters, 21.11.*
[10] *Dautović, E. 2019. Has Regulatory Capital Made Banks Safer? Skin in the Game vs Moral Hazard.*
[11] *Condemned to Repeat the History of Bank Failures? – The New York Times, 20.03.2019.*
[12] *Phillips, M.; Russell, K. 2018. The Next Financial Calamity Is Coming. Here's What to Watch. – The New York Times, 12.09.*

Andreas Palm õpib Pariisis poliitikauuringute instituudis Sciences Po magistriõppes rahvusvahelise majanduse ja poliitika erialal. Ta hakkas huvituma rahandusest ja sellega seotud regulatsioonidest, kui sai aru, kui sügav ja otsene mõju on sellel temaatikal pea iga inimese elule.

Teadliku elustiili eest seisab: slow.ee

KOLUMN

Kui sinu jaoks oluline inimene, lemmikloom või kas või potililli on haige, annad sa ilmselt endast parima, et esmalt mõista, mis on kannatuse põhjus, ja seejärel leida võimalus ravimiseks. Meie planeedi asukate heaolu ähvardab õhus olev liigne CO_2.

SÜSIHAPPEGAASI VAIKSELT LÄMMATAV EMBUS

Helen Puistaja

Käes on kahekümnendad ja läheneb mitmete kliimauuringute ennustatav kolmekümnendates saabuv nn tagasipöördumatu punkt, kus maailma keskmise temperatuuri tõus kahe kraadi võrra muutub vältimatuks. Ehk meil ei ole parima tahtmise juures enam võimalik olukorda rahulikult võtta, aga pole ka veel aeg alla anda. Isegi kui tunned, et sul ei ole väikse kübemekesena siin 7,7 miljardi hulgas märgatavat mõju, ei ole see mingi vabandus reostusele kaasaaitamiseks. Seega, siin on sulle üks uue aasta motivatsioonikiri sellest, kuidas panna tähele ja vähendada veidi oma panust maailma hävingusse.

SÜSINIKURINGE KUMMITUSED

Maailm on ümmarguselt 4,5 miljardit aastat vana ja kuskil miljard aastat sai ta eksisteerida üsna stressivabalt, enne kui hakkas tekkima esimene elu. Suurema sebimise tõid dinosaurused 240 miljonit ja *Homo sapiens* kõigest 200 000 aastat tagasi. Aja jooksul loksutas maakera paika imetajate ja teiste elusorganismide jaoks sobiliku süsinikuringe: taimed loovad ennast päikese abiga õhus olevast süsinikdioksiidist, saavad kellegi toiduks, see keegi saab omakorda kellegi teise toiduks, kuni toiduahela lõpus olev loom ja üldse kõik organismid mingil hetkel surevad, kõdunevad ning paiskavad õhku süsinikdioksiidi. Ja kõik algab otsast peale. See on loomulik, roheline süsinikuringe.

Efektiivse soojaallika otsinguil hakkasime aga kaevama maapõuest välja sinna mattunud fossiile, mille põletamisel vabanev CO_2 häirib elusloodust väljakujunenud tasakaalu. Ometi on igaühel oma roll heitgaaside vähendamisel.

KÕIKE KESKMISEST VÄHEM

„Keskmine inimene" on küll üsna hägune, kuid vajalik mõiste üldisest pildist arusaamiseks. Statistiliselt toodab keskmine inimene oma elutegevusega umbes 12 tonni CO_2 aastas. Eestis elades kuulume 14 tuhande tonniga paraku sinna „üle keskmise" kategooriasse.

Kui arvestada, millele kulutame suure osa oma igakuisest sissetulekust ja mida kõige rohkem iga päev koju tassime, on loogiline, et suurim mõju tuleb **toidust**, millega tekitame aastas 3,5 tonni heitgaase. Seda siis korraliku lihasööjana. Siin pole vaja pikalt kuuma kartuli ümber keerutada – iga lihast saadud kalori jaoks on vaja sööta loomale enne 25 kalori jagu toitu, veganina tõmbaksid seega kohe kaks tonni sujuvalt oma aastasest süsiniku jalajäljest maha. Keskkonna ja oma tervise huvides soovitaks aga esmalt kaotada menüüst vähemalt lamba- ja veiseliha (mis on võrreldes nt ubadega kilo kohta vastavalt 20 ja 14 korda suuremad CO_2 tekitajad) või vähendada loomsete toitude osakaalu kas või ühel päeval nädalas, näiteks taimsel teisipäeval. Ehk siis 3,5 tonnist isegi 1/7 on juba 500 kg. Elementaarne on muidugi ka toitu mitte raisata.

Illustratsioon: Stella Salumaa

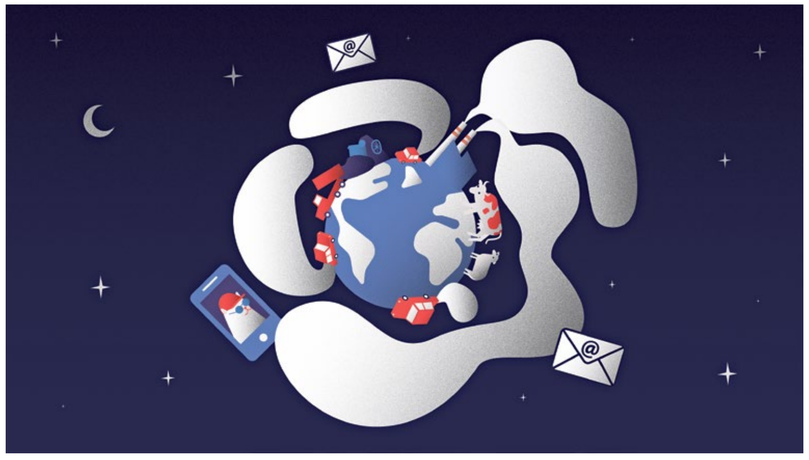

Vastavalt 2 ja 2,5 tonni CO_2 tekib aastas **elektri** ja **kütte** arvelt. Mõlemad on meie riigis üsna keerulised murekohad. See, kuidas põlevkivist loobuda, ei kuulu minu teadmiste valdkonda, küll aga on igaühel võimalik vähendada oma elektritarbimist energiaefektiivsemate ja mõistlikus suuruses kodumasinate, valgustuse ning harjumustega. Kütte puhul oleneb palju muidugi sellest, kus sa elad ja kas on üldse mingit võimalust ise kütet reguleerida ning maja soojustust mõjutada. Kui on, siis tasub eelistada mittefossiilseid soojaallikaid.

Soovitus: lihtsam on teha üks suur otsus kui pidevalt palju väikseid. Ehk kui järgmine kord uude kohta kolid, kodu ostad või renoveerid, kodumasinaid hangid vms, siis mõtle hoolega ja vali keskkonnasõbralik variant, selle asemel et pidada iga kord meeles tuli kustutada või küte maha keerata.

Transpordi puhul on keskmine inimese kohta ilmselt kõige halvemini arvestatav – on neid, kes liiguvad vaid ühistransportidi ja jalgrattaga, ning ka neid, kes läbivad iga päev oma maasturiga üksi mitusada kilomeetrit. Keskmine CO_2 heitkogus on aga inimese kohta aastas kaks tonni. Ilmselgelt oleks lihtne lahendus paigal püsida ja kogu jalajälg oleks transpordi vallas nullitud, kuid see on võimatu – inimene peab liikuma ja nägema seda maailma, mis abi vajab. Ent siiski, võimaluse korral kasuta auto asemel ühistransporti, lennuki asemel sõida Euroopas rongiga, saades nii rohkem osa kohalikust loodusmaastikust. Kui pead siiski lendama, vaata enne lehel *atmosfair.de* lennufirmade indeksit ja võimalusel kompenseeri oma lennu negatiivne mõju.

Minu üks peamine sihtkoht Euroopas on endine kodukant Berliin. Arvutasin, et selle ligi 300 kg CO_2 koguse hüvitamiseks saan nt toetada lehel *carbonfootprint.com* erinevaid projekte 2,5 kuni 16 € väärtuses.

Viimane kategooria on **asjad**: mööbel, riided, kodukaubad, vidinad, raamatud, nutiseadmed, mille tarbimine tekitab kaks tonni heitgaase. Juba oma vaimse tervise nimel saaks siin vabalt kolmveerandi arvelt kokku hoida. Arvestades, kui palju asju on maailmas toodetud, on tõenäosus leida just see, mida sul on vaja, (vähe) kasutatud kujul väga suur. Samuti saad olemasolevaid asju kerge vaeva ja materjalikuluga värskendada. Mõtle väga hoolega, mida sul elus päriselt vaja on, kuidas see mõjutab keskkonda ja – mis vähemalt sama tähtis– sinu tegelikku heaolu.

VIRTUAALSE ELU TAGAJÄRJED

Kui rääkida vaimsest tervisest, siis aina kasvav süsiniku jalajälg kaasneb interneti kasutamisega. Internet tekitab maailmas aastas kokku 609 miljonit tonni CO_2 (sama palju kui kogu maailma tsiviillennud). Üks imepisike e-kiri põhjustab 0,3 grammi heitgaase, suurema manusega kasvab see number kuni 50 grammini. Ühel üsna vaiksel nädalal lugesin kokku, et saatsin ja sain kokku 50 e-kirja, kuskil veerand neist manustega. See teeb aastas vähemalt 30 kilo süsihappegaasi. Arvestades, et olen pidanud tegema selle kirjutise jaoks päris mitmeid otsinguid, ei taha ma tegelikult üldse mainida, et iga Google'i otsing paiskab taas õhku 0,2 grammi CO_2. Lisaks kõik need ebavajalikud pildid, GIFid ja meemid, mida me iga päev üksteisele saadame ja pilves säilitame. Kindlasti saaks hakkama veidi vähemaga ja kasutada Google'i asemel nt Ecosiat, mis iga sinu otsingu eest puid istutab.

Muidugi ei ole CO_2 ainuke keskkonnaprobleemide põhjus, kuid informatsiooniga ülekoormatud maailmas on vahest mõistlik alustada suure pildi kokkupanemist ühest asjast korraga. Pakun sulle välja uue aasta eesmärgi: ees on 52 nädalat, et koguda teadmisi, teha informeeritud otsuseid, võtta vastu uusi väljakutseid ja leida võimalusi oma süsiniku jalajälje vähendamiseks, et saaksime üheskoos lootusrikkalt tulevikule vastu minna. Ja muidugi üritan ka ise sulle jätkuvalt iga kuu sellel teel toeks olla.

ZAHA HADIDI TALLINN

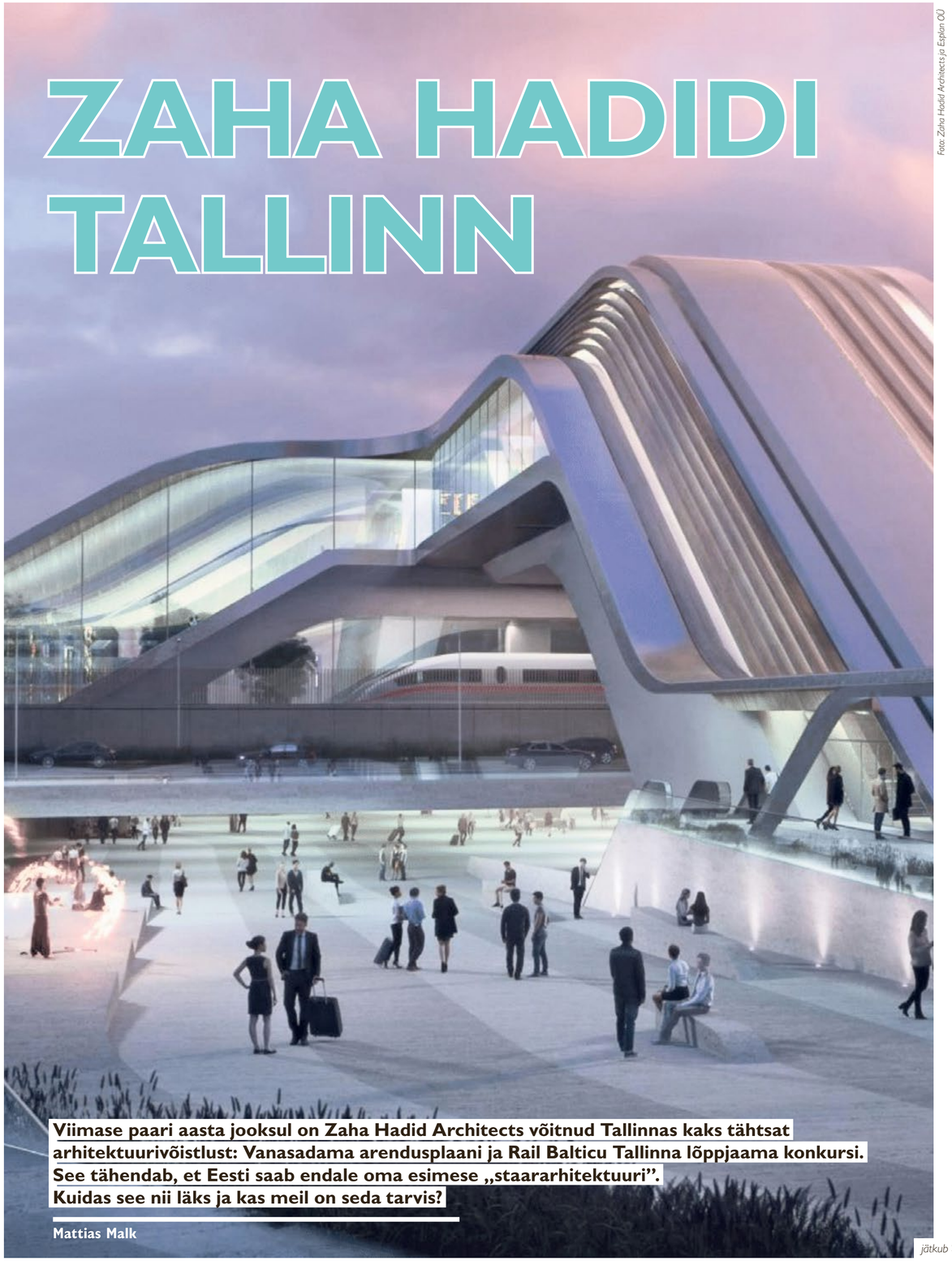

Foto: Zaha Hadid Architects ja Esplan OÜ

Viimase paari aasta jooksul on Zaha Hadid Architects võitnud Tallinnas kaks tähtsat arhitektuurivõistlust: Vanasadama arendusplaani ja Rail Balticu Tallinna lõppjaama konkursi. See tähendab, et Eesti saab endale oma esimese „staararhitektuuri". Kuidas see nii läks ja kas meil on seda tarvis?

Mattias Malk

jätkub >

< eelneb

Zaha Hadid sündis 1950. aastal Bagdadis. Esimest korda hakkas ta arhitektuurimaailmas silma 80ndatel oma poolabstraktsete joonistega. Toona olid arhitektuuris keerulised ajad: usk modernismi oli hääbunud ja jätnud enda järel maha segaduse. Hadid ennast sellest häirida ei lasknud. Oli üldse märkimisväärne, kui vähe teda miski häiris. Tema kui Lähis-Idast pärit naisarhitekti puhul oleks võinud justkui rakenduda topeltturuloogika saaks toimida vabalt. Tema vastus nüüdisaegsele, tulevikku vaatavale elukorraldusele on parameetriline arhitektuur, mis on oma väidetavas välise stiimuliga kohanemise valmiduses andmepõhiselt ratsionaalne. Kuigi neid ühendas usk parametritsismi ja voolavasse vormi, on Berliini kõnest saati avalikult kaheldud, kas Hadid oleks nõustunud Schumacheri poliitiliste vaadetega ning kas Schumacher on kõige sobilikum inimene ZHA vaateid esindama.

Kui esimene asi, mille poolest ZHA on tuntud, on nende hoonete vallatud kurvid, siis üsna lähedane teine on see, kuidas fantastiliste vormide puhul ollakse valmis ohverdama just ratsionaalsust ja kasutatavust. Londoni olümpiaks loodud ujula paistis küll silma oma vormilt – eemaldatavate tribüünidega, et hoonet saaks kasutada pärast üritust ka mõistlikumas mastaabis –, kuid selle konstruktsioonid piirasid võistluste ajal külastajate nähtavust. Rooma MAXXI kunstigalerii oma paljude kaldseinte ja -teedega on tohutu ruumiline väljakutse kõigile, kes peaksid soovima selles hoones kunsti näidata. Glasgow Riverside'i transpordimuuseumi ruumiline paigutus ei lase aga külastajatel eksponaate lähedalt uurida. ZHA puhul on üsna tavaline projektikulude tohutu kasv ehituse vältel – see on ka üks põhjus, mille tõttu Jaapani valitsus otsustas Tõkyõ 2020. aasta olümpiastaadioni ehituse peatada.[4] Ühtlasi on kritiseeritud ZHA valmidust disainida hooneid diktaatoritele ja inimkuludega, mida sääraste projektide ehitamine endaga kaasa toob. Kui Hadidilt küsiti Katari 2022. aasta jalgpalli MMi ettevalmistuste käigus pea 900 migranttöölise surma kohta, väitis ta, et tema kui arhitekt ei ole tööliste eest vastutav.

Tallinnas on ZHA võitnud hiljuti kaks märgilise tähtsusega võistlust: Vanasadama arendusplaani ja Rail Balticu Tallinna lõppjaama konkursi. Neist esimene otsib lahendust veepiirist eemale arenenud merelinnale, teine Läänest eemal arenenud riigile. Neid ühendab sügavalt praktiline vajadus ja tulevane roll pealinna arengus. Kuidas aga juhtus, et mõlemad konkursid võitis büroo, mis on tuntud efektsete, kuid üüratult kallite hoonete poolest, mis ei täida vahel ka oma põhieesmärki?

Vanasadama arendusplaan otsib lahendust veepiirist eemale arenenud merelinnale, Rail Balticu Tallinna lõppjaama konkurss Läänest eemal arenenud riigile.

klaaslagi. Sellest olenemata sai Hadidist esimene naine, kes võitis Pritzkeri auhinna, ja ühtlasi esimene naine, kes sai eraldiseisvalt RIBA kuldmedali. Tema karjääri ja ka isiksust kirjeldavad sihipärasus, kompromissitus ja julgus seista oma ideede eest. Tema juhtimise all tõusis Zaha Hadid Architects (ZHA) ikoonilise käekirjaga arhitektuuribürooks, mis on eelkõige tuntud parameetrilise arhitektuuri poolest, realiseerides kurvilisemaid fantaasiaid kui Pirita-Kose ringrada.

VALLATUD KURVID

Kui Hadid 2016. aastal ootamatult suri, võttis büroo üle tema pikaaegne partner **Patrik Schumacher**, kes oli andnud ka eelnenud aastatel järjest enam tooni ZHA üldisele suunale. Nüüdseks on Schumacher üks arhitektuuri tuntuimaid nimesid. Ta on saanud kuulsaks kui parameetrilise arhitektuuri plakatipoiss ja ideoloogiline intrigant[1], kes esitleb oma vankumatut usku parametritsismi kõikjal, kus teda vastu võetakse, ja keda ei häiri disainimine diktaatoritele[2]. Schumacher, kelle kahtlane tõus arhitektuurimaailma arvamusliidriks toimus käsikäes büroo eduteega Lähis-Ida ja Aasia hiigelkapitali toel, on veendunud, et poliitika ja planeerimine takistavad progressi ning neil pole arhitektuuriga mingit pistmist. Ta nimetab kunstikoolide avalikku rahastamist „õigustamatuks anakronismiks" ning püüab kujutleda „radikaalset vabaturu urbanismi".[3] 2016. aasta Berliini maailma arhitektuurifestivalil peetud kõnes pakkus ta koguni, et sotsiaalhoonestus tuleks tervikuna kaotada, Londoni Hyde Park täis ehitada ja kogu avalik ruum privatiseerida, et

TALLINNA VANASADAMA ARENDUSPLAAN

Sadama kaudu saabub Tallinna igal aastal kümme miljonit reisijat – seda on märkimisväärselt rohkem kui lennu- ja raudteejaamas kokku. Linnaehituslikult on sadama puhul tegu keeruka alaga, mis on olnud linlastele pikalt suletud.[5] Selle tulemusena on linna kese arenenud merest eemale. Keerulisemaks muudab olukorra asjaolu, et suur osa praegusest Vanasadama kandist kuulub AS Tallinna Sadamale, mis meenub eeskätt seoses 2015. aasta korruptsioonipaljastustega. Toona said pikalt Reformierakonna kontrolli all olnud ettevõtte eksjuhid süüdistuse miljonite eurode eest altkäemaksu võtmises ja oma kasu varjamises rahapesuga. Praegu käiakse veel sellega seoses kohut ja süüdi pole end tunnistanud keegi. Linlaste õnneks vahetati Tallinna Sadama nõukogu pärast skandaali täielikult välja ning enam seal poliitikuid pole.

Kui ZHA võitis 2017. aasta augustis Vanasadama arendusplaani konkursi, sai neist Bjarke Ingelsi kõrval teine Tallinnasse planeerinud staarbüroo. Žürii liikme ja toonase Eesti Arhitektide Liidu (EAL) aseesimehe **Peeter Pere** sõnul ei olnud aga arhitektuurivõistluse kriteeriumiks „vau-faktor". Määrav ei olnud ei kuulsus ega ka voolavad vormid, vaid valitud lahendus oli kõige praktilisem, arendajasõbralikum ja paindlikum. Samas nendib ta, et žürii otsuse tegemisel oli siiski tähtis ka kandidaatide müügioskus, „mis (tahame või ei taha) on tänapäevase arhitektuuri lahutamatu osa".[6] Eesti arhitektide ringkonnas tulemust siiski eriti soojalt vastu ei võetud ja kriitikat tuli nii otse kui ka riivamisi. On võimalik, et korruptsiooniuurimise meediakära kogemusest õppinuna otsustas Tallinna Sadam mängida avatud kaartidega ning korraldas vastusena koos EALi, Eesti Arhitektuurikeskuse ja linnaplaneerimise ametiga Vanasadama teemal linnafoorumi, kus käsitleti ala tulevikku lähtuvalt ZHA arendusplaanist.

Teiste seas võtsid linnafoorumil sõna Harvardi ülikooli linnaplaneerimise õppejõud **Andres Sevtšuk** ja tuntud taani arhitekt-linnaplaneerija **Jan Gehl**. Sevtšuki peamine kriitika puudutas projekti potentsiaalset isoleeritust ja elitaarsust. Arvestades, et konkursi üks lähteülesanne oli linna parem ühendus merega, on üsna selge, miks võiks olla problemaatiline, kui lahendus hoopis suurendab sotsiaalset segregatsiooni (mis on Tallinnas järjest teravnev küsimus[7]), teenib eelkõige sadama kinnisvaraarenduslikku huvi ega suhestu kohaliku keskkonnaga. ZHAd foorumil esindanud **Gianluca Racana** sõnul polevat Sevtšuk projektiga piisavalt tutvunud ning eeldavat alusetult, et planeeritavad korterid on ilmtingimata luksusresidentsid.[8] Oluline on siinkohal märkida, et kuigi ZHA võitis üldplaneeringu võistluse, hakkavad üksikobjekte kavandama teised. Büroo loodud arengukava puudutab seega paberil vaid avaliku ruumi korraldust, hoonestiku mahtu ja kvaliteeti ning kasutatavaid materjale. Kui võidutöö hoonestusmuster eristub aga tugevalt ümbritsevatest aladest, ei loo loomulikke ühendusi Kalamaja, Kesklinna ega Kadrioruga ning välja pakutud hoonete mahud sarnanevad kunagise teenindusmajaga (praeguse Tallink Hotelliga), on selge, et sadam on ilmselt ka tulevikus linlastele sama hästi kui suletud.[9] Ka Gehli sõnum oli, et Vanasadama puhul tuleks keskenduda inimmõõtmelisele arendusele ning sujuvale üleminekule linna ja mere ning uue ja vana vahel, mitte Kadriorust Linnahalli suunduvale promenaadile[10], mis teeniks eelkõige juhujalutajate, potentsiaalsete ostlejate ja tervisesportlaste huve.

Arendusplaani valmimiseni on veel aega 2030. aastani. See, kas pealinna mereäär saab olema kesine või mitmekesine, autodele või inimestele, ostjatele või olijatele, sõltub mitmetest tulevastest hangetest ja otsustest, milles mängib suurt rolli Tallinna Sadam. Üldiselt on toimunud linnafoorum hea näide selle kohta, kuidas leida ühiskondlikult olulisele projektile parim võimalik lahendus – vähemalt otsiti mitmekülgset dialoogi, mille pinnalt edasi liikuda. See, kas linnafoorumil kõlanud kriitikat ka arvesse võetakse, pole aga veel selge. Kirjutamise ajal on viimane uudis, et Tallinna volikogu toetas Vanasadama põhjaosa detailplaneeringu algatamist, jättes aga kõrvale keskkonnamõju strateegilise hindamise. Samuti on plaanis esitada ühe ettepanekuna taotlus vähendada planeeritava maa-ala looduskaitseseadusest tuleneva ranna ehituskeeluvööndi suurust. Kui lisada sellesse loetelusse ka Reidi tee ehitamise põhjendused ja reaalsus[11], tundub vähemalt Vanasadamas toimuva põhjal absurdne, et Tallinn kandideerib 2020. aastal Euroopa roheliseks pealinnaks.

ÜLEMISTE REISITERMINAL

Rail Baltic ja selle lõpp-peatus Tallinnas on üks sajandi suurimaid linnaehituslikke ümberkorraldusi Eestis. Balti jaama asemel nihkub rahvusvaheline rongiliiklus Ülemistele ning moodustab koos lennu- ja autobussijaamaga kesklinna külje alla hüpermobiilse sõlmpunkti. Sarnaselt Vanasadamaga saab Ülemiste reisiterminalist üks Eesti väravaid – nii praktiliselt kui ka märgiliselt kui rauast valatud ühine geopoliitiline infrastruktuur Euroopaga.[12] Erinevalt aga Vanasadama linnafoorumi heast maigust kujunes Rail Balticu lõppjaama arhitektuurikonkurss üheks Eesti halvimaks planeerimisprotsessi näiteks.

See, kas pealinna mereäär saab olema kesine või mitmekesine, autodele või inimestele, ostjatele või olijatele, sõltub mitmetest tulevastest hangetest ja otsustest, milles mängib suurt rolli Tallinna Sadam.

2015. aastal valiti Tallinna linna korraldatud reisiterminali konkursi võitjaks 3+I arhitektide projekt „Tagasi" – hellitavalt punane ämblik. Projekt kujutas endast raudteega ristuvat jaamahoonet, mis loob silla Peterburi tee, platvormide ja Suur-Sõjamäe ning Ülemiste vahele. Valminud töö puhul hinnati hoone eristumist ümbritsevast keskkonnast – punane hõljuv kuubik rongide kohal eristuks ilmselt mis tahes keskkonnas – ja projekti teostatavust (loe: hind/m²). Väidetavalt valiti „Tagasi", sest see mahtus kõige täpsemini võistlustingimuste raamidesse. Kui lugeda meediakajastust toonase konkursi kohta, siis projekti üldine vastuvõtt tundub aga üsna leige, vahel isegi negatiivne.[13] Tolleaegne Tallinna peaarhitekt ja žürii liige **Endrik Mänd** naljatles, et projekti arhitektuur on 1980ndatest ja liikluslahendus 1960ndatest ning see on juba planeerimise ajal tehnokraatlikult vanamoodne.[14] Seda käepärasem tundub, et pärast mitmeaastast koostööd 3+I arhitektidega leiti põhjus esmase konkursi bürokraatlikel alustel tühistamiseks ning terminalile uue lahenduse otsimiseks.

Tühistamise ametlik põhjus tundub üsna labane: näpuviga avalduses. Sisuliselt jättis Tallinna linnaplaneerimise amet tegemata märke lahtrisse, mis kinnitab, et tegu on rahvusvahelise hankega. Hange oli seega vormistatud siseriiklikuna, kuid ületas rahvusvahelise hanke piiri pea viiekordselt. See välistas aga omakorda õiguse kasutada projektiks Euroopa Liidu raha. Veast tulenenud hilinemine seadis omakorda ohtu kogu Rail Balticu ajakavas püsimise ja hilinemise tulemusena ELi toetusrahad tervikuna. Probleemi ilmnemisel loetles Rail Baltic Estonia (RBE) üles aga ka rodu probleeme esialgse projektiga. Kindlasti oli vaja rohkem rongiteid ja jalakäijate läbipääse. Ühtlasi oli vahepeal valminud ala detailplaneering, mis esitas omad suunised. Kuigi 3+I arhitektid olid valmis oma projektile soovitud muudatused lisama, nentides, et sellised ümberkorraldused on ajas tavalised, ja Ülemiste City oli valmis ka lisaprojekteerimist rahaliselt toetama, ei soovinud RBE ELi rahadest ilmajäämisega riskida ja kuulutas ise välja uue konkursi. Siin läheb aga asi veidi keeruliseks.

Kuivõrd vastvalminud Ülemiste detailplaneering võttis arvesse 3+I arhitektide projekti, leidsid nad, et sellega rikutakse nende autoriõigust. RBE arvas aga, et kõigi autoriõigusega seotud küsimustega on juba tegeletud. Sellega ei nõustunud omakorda EAL ega andnud uuele konkursile heakskiitu. Teadaolevalt käib praegune suhtlus 3+I arhitektide ja RBE vahel vaid juristide kaudu.

Mitmekuise hilinemisega välja kuulutatud konkursile esitati vaid neli nõuetele vastavat tööd. Vähese osaluse põhjuseks võib pidada tellija mitmeid veiderdamisi. Esialgu olid kõik „rahvusvahelise" hanke dokumendid vaid eestikeelsed. Siis ei olnud RBE nõus avalikustama konkursi žüriid, mis on vastuolus hea tavaga. EALi ja RBE suusad läksid aga lõplikult risti, kui selgus, et hanke korraldaja ei plaani astuda läbirääkimistesse konkursi võitja, vaid esikolmikuga, et teha lõplik otsus hinnapõhiselt. On üsna selge, et nelja osalejaga konkursil on kaheldav, et kõik esikolmiku tööd väärivad elluviimist. EALi president **Katrin Koov** ja arhitekt **Vilem Tomiste** nimetasid sellist lähenemist aga selgelt ebaeuroopalikuks ja pigem tavapäraseks Kiievis või Peterburis, kuhu kutsutakse osalema rahvusvahelised arhitektid, aga siis võetakse neilt õigused ära.[15] Niiviisi Tallinna „väravat Euroopasse" planeerida tundub üsna meelevaldne tõlgendus **Gustav Suitsu** ütlusest „olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks".

Segastel põhjustel ja hea tavaga vastuolus korraldatud konkurss seaduslikult võitnud projekti asendamiseks, mille järgi oli juba aastaid Ülemistel toimetatud, sai ka sobivalt sombuse lõpplahendi. Kuigi esikolmik valiti novembris, kuulutati projekteerimishanke ametlik võitja välja alles kuu hiljem. Pärast hinna üle jagelemist, väidetavat võidutöö survestamist ning ettevõtjate ja linnaplaneerimise ameti avaldusi[16] ZHA projekti toetuseks on nüüd kindel, et Tallinna näoks saab nii paadi kui ka rongiga saabudes büroo, kelle kurvilised fantaasiad on üsna ebaeestlaslikult eluvõõrad.

jätkub >

Foto: Zaha Hadid Architects

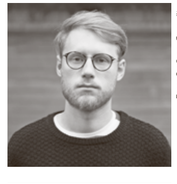

Foto: Stefano Cannelli

Mattias Malk on EKA arhitektuuriteaduskonnas doktorant, õppejõud ning erialastuudio juhendaja. Ta töötab vabakutselise fotograafi ja urbanistina ning korraldab üle Euroopa koos Urbiquity urbanismiplatvormiga töötubasid.

< *eelneb*

Foto: Zaha Hadid Architects

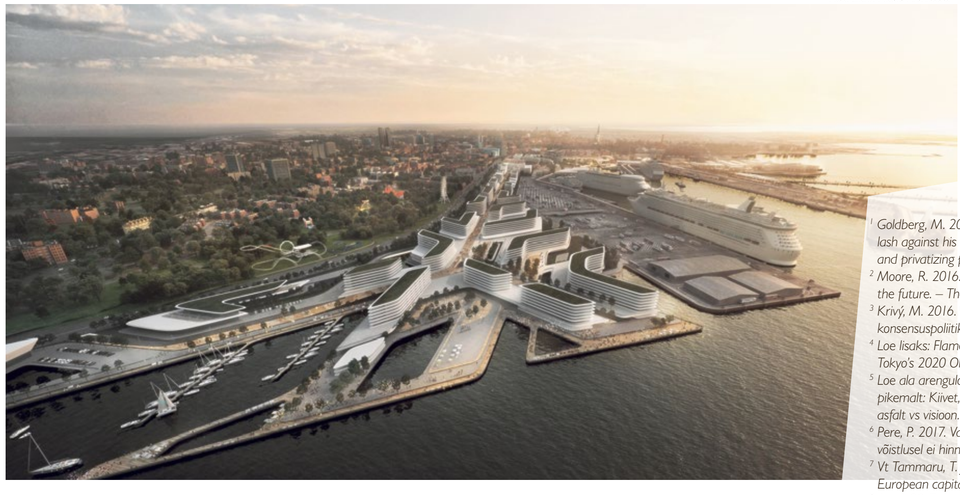

KAS JÄTKAME LAPITEKINA?

Seda, kas ja kuidas ZHA kaks planeeritavat suurprojekti Tallinnas toimima hakkavad, saab veel näha. On täiesti võimalik, et rahvusvahelisel tasemel büroo, mis on projekteerinud maailma eri paikadesse transpordisõlmi, tuleb ja teeb seda, mis kohalike teadmistega oleks teostamatu. Teisalt ei ole visa kaduma maik, et n-ö staararhitektuuri tõmme peitub peamiselt staatuses. Kuidas seletada teisiti tõika, et Euroopa kõige kiiremini segregeeruvasse linna[17] on kutsutud kaht sajandiprojekti lahendama büroo, kes toetab lokkavat turumajandust ja kellele on heidetud korduvalt ette elitaarsust?

Kas tõesti jätkame postsovetlikus matkimiskultuuris, kus suurim siht on olla võimalikult „läänelik"? Esimesed kõrghooned saime püsti, äärelinna sisustasime ära, autokultuuri saime paika. Kas nüüd, mil Vilniusse püstitati **Libeskindi** disain, peab ka Tallinn saama tingimata staararhitektuuri? Seda enam, et selle autor on ZHA, kelle projektide puhul on levinud teadmine, et need on esialgsetest prognoosidest kulukamad ning et keeruline on nii nende ehitamine kui ka hooldamine, rääkimata Zaha Hadidi ja Patrik Schumacheri komplitseeritud seisukohtadest seoses majanduse ja inimõigustega.

Kas tõesti jätkame postsovetlikus matkimiskultuuris, kus suurim siht on olla võimalikult „läänelik"? Esimesed kõrghooned saime püsti, äärelinna sisustasime ära, autokultuuri saime paika.

[1] *Goldberg, M. 2018. Patrik Schumacher addresses backlash against his statements on eliminating social housing and privatizing public spaces. – Archinect, 17.01.*
[2] *Moore, R. 2016. Zaha Hadid's successor: my blueprint for the future. – The Guardian, 11.09.*
[3] *Krivý, M. 2016. Parametritsistlik arhitektuur, tark linn ja konsensuspoliitika. – Ehituskunst, nr 58.*
[4] *Loe lisaks: Flamer, K. 2016. The Ugly Dust Up Over Tokyo's 2020 Olympic Stadium. – Forbes, 12.02.*
[5] *Loe ala arenguloost ja Tallinna mereääre arengukavast pikemalt: Kiivet, E. 2017. Infrastruktuurile allutatud meri: asfalt vs visioon. – MAJA, nr 3.*
[6] *Pere, P. 2017. Vau-faktorit Vanasadama arhitektuurivõistlusel ei hinnatud. – Sirp, 15.09.*
[7] *Vt Tammaru, T. jt 2015. Socio-Economic segregation in European capital cities. East meets West.*
[8] *Ala, J. 2017. Voolujooneliseks disainitud uks Euroopasse. – Postimees, 20.09.*
[9] *Sevtšuk, A. 2017. Tallinna Vanasadama struktuurplaani võistlus. – MAJA, nr 3.*
[10] *Mutso, M. 2017. Margit Mutso arhitektuurikommentaar. Vanasadama linnafoorumist. – kultuur.err.ee, 23.10.*
[11] *Vt Karro-Kalberg, M. 2019. Tagurpidiantsla ehk Linn, kus veoautode magistraal tähendab rohelist linnaruumi. – Sirp, 06.12.*
[12] *Kui senine Eesti raudteevõrgustik ühildub Venemaaga, siis Rail Baltic kasutab Euroopas tavalist 1435 mm rööpmelaiust. Vt ERR: Kallas: Rail Balticu ehitamine on ka geopoliitiline samm. – Rail Baltic Estonia, 26.09.2014.*
[13] *Valk, V. 2014. Surnult sündinud võistlustulemus. – Sirp, 07.11.*
[14] *Samas.*
[15] *Pärli, M. 2019. Rail Baltic kuulutas Ülemiste terminali arhitektuurikonkursi välja žüriid avalikustamata. – ERR, 07.05.*
[16] *Kook, U. 2019. Ülemiste linnaku ettevõtjad: Rail Baltic Estonia surub võidutööd välja. – ERR, 13.12.*
[17] *Vt Tammaru T. jt 2015. Socio-Economic segregation in European capital cities. East meets West.*

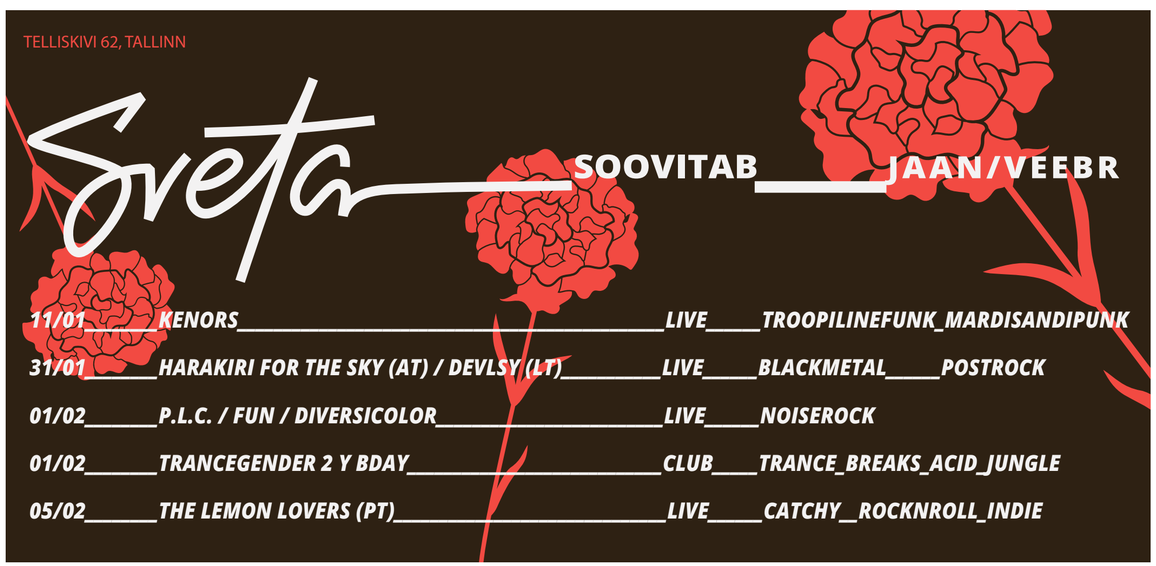

HETKED MEIE ELUDE KATKENDLIKUS REAS

Vaatas **Mario Pulver**

Lõppenud aastal toimus teatrimaastikul ühtaegu kaks sündmust, mille tagajärjed kalgendusid 28. novembriks Von Krahli saalis. Nimelt tähistas Von Krahli Teater aasta esimeses pooles oma viimaseks jäänud sünnipäeva, *exegi monumentum*'i rolli täitis mastaabilt ja energiakulult enneolematu „Jaik". Ja NO99 sooritas rituaalse enesetapu – jääb asjaosaliste teada, kas siis sundseisu sattudes või eksistentsiaalse mõtiskluse lõpp-punkti jõudes.

Igatahes, 25 aastat teatud määral sarnast vormi hoidnud Von Krahl on alustanud uut elu ja 14 aastat tegutsenud üksus on kadunud. Mis kujul või koosseisus teater Rataskaevu tänaval jätkab, võib veel lähiajal täpsustuda, praegu on igatahes kirjas „Von Krahli Teatri uue trupi esimene lavastus". Aga seda, milline on uue trupi kunstiline sõnum, saab näha esmalt **Lauri Lagle** lavastuses „Paratamatus elada ühel ajal".

MIS ASI SEE ON?!

Kui tsiteerida tükist **Marika Vaariku** raevukat repliiki „Mis asi see on?!", võib lühidalt vastata, et raske öelda. Siin on tunda NO99 adrenaliininoote ja üleiksalteeritust, aimub Krahli groteski ja ilmsüütut kelmikust. Kohati põimuvad need kaks vängelt ja vastukäivalt, ühe tugevus hakkab teise oma nullima. Ent parimatel hetkedel NO99 + Von Krahl = lovi, kui kasutada šamanistlikku mõistet. Leidub momente, mil ma sõidan siit saalist ära, sest stseen või hetk haarab niimoodi kaasa, et saavutan teatrikatarsise kõige õigemas mõttes.

Aga tunda saab ka toolimaitset. Üle kahe tunni kestva etenduse jooksul jõuab mõtiskleda, kas siin või seal poleks tulnud kasuks kärpekäärid haarata. Sest see lovesse vajumine vajab lihvimist. Praegu vihjab krobeline kullakamakas sees peituvale sädelusele, ent on kohati tahumatu.

Vahel pole lavalisele täpsusele või peenmehaanikale midagi ette heita, aga sisu jääb kuidagi õõnsaks. Klaasikildude otsimise etüüd on kindlasti hea näitlejameisterlikkuse lihastrenn: muljetavaldav fookus ja detailirikkus, aga ei jää kaugele eneseimetluslikust kenitlusest. See ei tähenda, et näitlejameisterlikkusega pole taolises estraadis midagi peale hakata, vastupidi. **Markus Truubi** ühemehe-*show* „Muundu, arene, personaliseeri" tekitab tahtmise teha vaheaplausi. Ja ühtlasi on mul hea võimalus osutada, et see sketš on kogu lavastuse mikrokosmos, sest tundub, et Lagle teadlik võte on katkestada vaataja lovi enne, kui see jõuab kinnistuda. Niipea kui etüüd on muutunud mõnusaks ja olemine turvaliseks, sõidab Lagle sisse, ei lase olukorral jätkuda. **Ingmar Jõela** laperdab tõetruult lennukiaknast välja ja siis järsku loobub sellest teesklusest. **Jörgen Liigi** ekstaatiline, vuajeristlik monoloog taandub häälitsustesse ja vaikusesse. Truubi kuuldemäng areneb pealtnäha jõuluselt isa ja lapse õdusa momendina ning lõikab siis räigelt vasakule.

Leidub momente, mil ma sõidan siit saalist ära, sest stseen või hetk haarab niimoodi kaasa, et saavutan teatrikatarsise kõige õigemas mõttes.

Mario Pulver on vabakutseline kirjanik ja tõlkija, kellele meeldib käia teatris ja jagada oma muljeid-mõtteid ka teistega.

LENNUKAD SKETŠID

Vahel need katkestused töötavad koguni sketšimootorina, pesu äratoomine muutub korrapealt kahe lapsevanema õrnust täis hetkeks, kus imik ulatatakse hellalt teise sülle. Sekund hiljem pole lapsest märkigi, pesugi on ununenud. See etüüd on sama autonoomne kui enamik sketše, neid saaks seada mis iganes järjekorda. Volatiilne õhustik on kui improteater, kus igal hetkel võib puhkeda sketš, osalejad haaravad lennult nähtamatuid sädemeid, mida partner kiirgab. Muidugi, tehniline tase on kõrge, seepärast võiks seltskond genereerida etüüde veel kilode kaupa, aga oluline pole kvantiteet. Nii mõnegi sketši kadumine poleks lavastust pöördumatult kahjustanud.

Seevastu oleks võinud olla rohkemgi taolisi etüüde, mis rõhuvad ühiskonna automatiseeritud tegevuste või narratiivide nihestamisele. Kõik lennuki ja lennurituaalidega seonduv oli väga meeldiv, privaatruumi jõhkrast rikkumisest kuni **Rasmus Kaljujärve** agressiivsete teadaanneteni välja. Pagasiga ümberkäimine pole struktuurselt ehk kuigi kõrgelennuline sketš, aga me tõesti oleme läbi terminaliakna ahastusega vaadanud, mida helkurvestides töötajad teevad meie kalli varaga. Seepärast on ka selleteemalised vinjetid endiselt naljakad. Samasuguse tuttavlikkuse tõttu ajab naerma igasugune nihe sellistes tööstuslikult niivõrd läbimõeldud ja standardiseeritud sündmustes nagu päästevesti tutvustus.

Parimad hetked tulevadki sketšidest, kus trupi tase ühineb kompaktse sisu või dünaamilise teostusega. Näiteks see, kus Markus Truup tantsib Marika Vaarikule, ta pühendab tantsu talle, kuid too esitab varem tsiteeritud repliigi, on vaenulik, koguni agressiivne, põlglik. See on ilus stseen, jookseb tempokalt ja kütab kaasa. Mõne sketšiga on keerulisem, võtame näiteks **Mari Abeli** kutse… mitte niivõrd tantsule kui ühele teisele füüsilisele tegevusele. Kutse esitamine on imekaunis, Abel haarab lava vaevata endale ja esitab repliigi niimoodi, et mul purskusid naerust pisarad silma. Ent järgnev tegevus kaob sõna otseses mõttes taha ära, see ei paelu ega kutsu esile mingeid erilisi reaktsioone, sketš justkui hääbub lava varju. Tõsi, see võib olla väga vabalt laglelik võte, et publiku elevust seoses järgnevaga tühistada.

PARATAMATUD KAASREISIJAD

Lagle mängib vaataja ootustega ka lavastuse vormi kontekstis. Kui Markus Truup lavale tulles mikrofoni juurest läbi põikab ja end obsessiivse üksiklasena tutvustab, jään ootama, et iga järgmine tegelane end põgusalt kirjeldaks. Seda muidugi ei juhtu. Samasugune ootus tekib lõpus, kus lennumaailm on hääbunud, planeet on jäänud seljataha, meie tähelepanu hoiab hüpnootiliselt tiirlev fookus. Ilmselt oleme lõpetamas. Ei ole, kõik muutub ja nihkub, ruum teiseneb täielikult. Ometi „petab" Lagle ootusi ka siin, ei järgne mingit teist vaatust, ruum mitte niivõrd ei teisene, vaid laguneb, ehkki pealtnäha ehitatakse see vaipade ja teelaua abiga hoolikalt üles. Galaktilise ülemineku järel tajutav energia ehk etenduse ajal publiku ja näitlejate koosmõjul tekkinud kooselu on siiski murenenud. Katkestus on lõiganud läbi ka minu ja lava vahelise niidi, jämedalt öeldes on mul igav ja ma tahan ära. Selle päris lõpu ajal tekib tõesti tunne, et vastus küsimusele „Kas laseme publiku saali?" muutub. Sest ma olen kindel, et lõputu teejoomise ja suitsetamise oleks saanud ära teha ka meie kaasabita.

Markus Truup, Ingmar Jõela ja Marika Vaarik lennumasinas. Foto: Heikko Lõbi

„PARATAMATUS ELADA ÜHEL AJAL", VON KRAHLI TEATER, 130 MIN.
LAVASTAJA LAURI LAGLE, KUNSTNIK KAIRI MÄNDLA, DRAMATURG EERO EPNER,
VALGUSKUNSTNIK SIIM REISPASS, HELIKUJUNDAJA ARTJOM ASTROV.
OSADES MARI ABEL, INGMAR JÕELA, RASMUS KALJUJÄRV, MART KOLDITS, JÖRGEN LIIK,
MARKUS TRUUP, MARIKA VAARIK.

Omamoodi on muidugi õige, et oleme teatrisaalis koos *paratamatult*. Erinevad inimesed, sunnitud viibima ühisel alal. Kui võtta seda metafoorina planeedi Maa kohta, läheb asi veel hirmuäratavamaks. Me ei pääse siit praegu minema, järelikult tuleb üksteisega läbi saada. Lagle küll saadab meid kosmosesse, kuid see ei näi asja lahendavat. Kui Jehoova tunnistajad usuvad, et Maalt saab minema ainult kindel arv (valitud) isikuid, siis seltskond Krahli kosmoses on seesama konfliktne ja kärarikas lennukitäis. Samas, kui uskuda maisitõlvikut (**Mart Koldits**), võib minna ka palju hullemini ja sa sünnid millegi märksa ebameeldivamana kui praegu. Võib-olla siis lõpp ongi diskreetseks osutuseks, et tegelikult pole need kaasinimesed nii hullud ja tulevikus võib minna paremini. Juhtumisi oli mul veel selline skisofreeniline olukord, kus minu vasakul käel istus lavastusega täielikult kaasaminev, naeru lõkerdav neiu ja paremal piinatult läbi nina ohkiv ülikonnas härrasmees. Naabreid ei saa valida ja mõlemal on õigus oma arvamusele. Ja hämmastaval kombel ma ka mõistan mõlemat, võib-olla see ongi lavastuse õppetund. Erinevus rikastab.

Teatrivaataja küsib paratamatult, et mis mõte sellel kõigel nüüd oli. Lagle ei loe ju moraali ega osuta õpetlike juhtumite kaudu, mis on pildil valesti või kuhu edasi. Ehk see ongi groteskne pilguheit lennumasinasse, mis saadab konfliktse osa inimkonnast ära kosmosesse. Ja meie oleme need kaasreisijad lennuki teisel küljel. Niisiis, meie ise olemegi need, keda minema pagendatakse. Seda, kas seal lennukis on kogu inimkond või keegi jääb planeedile maha, teab vaid Lagle.

Toomas Aria mängufilmi „Õiglus" peategelased. Allikas: filmi plakat

AUTSAIDERITE JA EBASTAARIDE SÜVARIIK

Meie ihade ja unistuste võimaliku ideaalmaailma kiuste eksisteerib konkureeriv glamuurist ja särast toituv ning stripparitest, selgeltnägijaist ja sõjaveteranidest koosnev vikerkaarevärviline autsaiderkultuur.

Aleksander Tsapov

Esimene advent 2019. Keedan hommikukohvi ja ühendan telefoni internetiga. Sõber on saatnud video, kus **Arnold Oksmaa** teeb Tartu kultusbaaris Sodiaak strippi. Peagi saadab teine sõber video, kus seesama Arnold lõpetab alasti oma esinemist Tallinna Helitehases kontserdil „Poeg on kodus". Varsti lähevad paralleelselt lahti jutulõimed sotsiaalmeedias, kus rahvas asub nimetatud etteasteid agaralt kommenteerima. Eelmisel õhtul viibisin sünnipäeval, kus kultuuriajakirjanikust kolleeg nõudis, et mängitaks **Marco Tasase** ja DJ Heiki lugu „Vanaisa lõbutare". Kui see lõpuks varahommikul peale läks, hakkas sooviloo tellija keelega sülearvuti kaant limpsima. Ja siis järgnes jõulukuu *magnum opus*: **Moonika Helme** pühadelaul riigikogu jõuluistungil, lõõtsal saatmas EKRE fraktsiooni liige **Riho Breivel**. Kui uskuda, et ajalugu on tsükliline, siis on Moonika Helmest oodata uut Sõnajalgade vaimus kristlikku popstaari. Vähe on neid korteripidusid, kus ei jõutaks pärast Talking Headsi, Moodymanni, Playboi Carti või muidu pigem viisakaks peetavate lugude ketramist ürituse lõppfaasis muusikalisse süvakosmosesse, kus hõljuvad sellised obskuursused nagu **Mati Nuude** „Jambalaya" *dubstep*'i-versioon või üllitise „Aiiaaa bljäädad sa nahka teed" trummi ja bassi remiks. Kui oled ennast mugavalt oma hoolikalt poleeritud kunstilisse *penthouse*'i sisse seadnud, siis aeg-ajalt tekib ikkagi vajadus sealt ilma langevarjuta alla hüpata. See on nagu uni, kus oled sattunud Vabaerakonna valimisreklaami ja taustaks mängib kollektiivsest rallipsühhoosist sündinud euro-*reggaeton* „Ott Tänak The Song". Enne kui maad puudutame, peatume neljal korrusel.

Kui uskuda, et ajalugu on tsükliline, siis on Moonika Helmest oodata uut Sõnajalgade vaimus kristlikku popstaari.

4. KORRUS: TEATAVATE PIIRIDE POORSUSEST

Piirid, mis peaksid justkui eraldama peavoolu selle harujõgedest, on igavesti poorsed, need lasevad mõlemas suunas läbi. Nüüdisaja harujõgedele mehitatakse piirivalvureid, nagu **Mihkel Raua**, **Heidy Purga** ja **Rein Rannapi** muusikakonsiilium saates „Eesti otsib superstaari", kus **Kasatšoki-Jüri** viis korda edutult kandideeris, või „Eesti laulu" žüriid, näosaate „eksperdid" jne. Ometigi pääsevad ka säärasest mehitatud valvest läbi sellised lood nagu viimase „Eesti laulu" poolfinalistid Viinerite „Kapa Kohi-La" ja **Mariliis Jõgeva** „Unistustes". Keskajal ning varemgi võttis õukonnakultuur laada- ja talupojakultuurilt snitti ning vastupidi. Kui algas laialdasem professionaliseerumine, kasvasid need kaks muidugi üha enam üksteisest lahku. Esimene tipnes selliste riiklike supermoodustistega nagu ooperiteater või sümfooniaorkester ja endiselt käis mööda maad ringi ka vagabundist trubaduure, ent viimaste roll oli pisem ja tagasisidestusvõime „ülespoole" ajas üha ebaolulisem. Autodidaktidest muusikud, filmitegijad ja kunstnikud tegid 20. sajandil *comeback*'i, aga see eeldas, et keegi peavoolu uksehoidjatest teeb ukse lahti. Nüüd, digitaal- ja leviplatvormide laia kättesaadavuse ajastul seda muret muidugi enam eriti pole. Amatöörid, autsaiderid, ebastaarid ja viisist mööda lauljad on kultuurilise peavoolu jaoks piidlemise objekt või n-ö lõbutare, mida aeg-ajalt külastada, sest seal kehtivad teistsugused reeglid kui institutsionaliseeritud kultuuris.

Eesti autsaider-popkultuurist ja seal figureerivatest kangelastest on tehtud mitmeid dokfilme. Nimetada võib **Arbo Tammiksaare** lavastuslikku „Magusaid unelmaid" (2001), kus ta täidab **Hillar Kohvi** unistuse mehega voodis hullata, **Urmas Eero Liivi** ekspluatiivkino esindavat „Teist Arnoldit" (2002) või **Eret Kuuse** „Tabamata ime" (2017), mis keskendub **Leo Lehepuu** ja sodiaagikamba intriiginelinurkadele. Kuigi „Tabamata imele" võiks heita ette vähest empaatiat oma tegelaste suhtes, on Kuusest saanud mitmete artistide muusikavideote autor. Siia nimistusse võiks lisada veel kõik *reality show*'d, kolumnid ja telesaated, mis on seda institutsioonitut massi võimendanud või kajastanud. „Võsareporteri" elukurioosumid, kus sotsiaalporno kohtub absurdiga, nagu „Isa käskis", „Desperado ehitus", „Lasnamäe puuküürnik" jne, on muutunud 21. sajandi digitaalseks folklooriks, mida on sadu kordi remiksitud ja meemistatud. See on Eesti Rahva Alternatiivmuuseum. Marihuaana tõttu vangi läinud „Võsalaulu" finalist DJ Footon, kelle *autotune*'iga laulusalmis kõlab mõte „Mida halba olin teinud ma, et karistuse välja teenisin?", või joomakaaslase pussitamise eest seitsmeks aastaks vabaduse kaotanud ebaräppar Tobikoer loos „Miks tema": „Jee rahvas nagu kord ja kohus lubatud sai – Tobikoer ei kao kuhugi."

3. KORRUS: ÄRGE UNUSTAGE OMA PÄRITOLU

Nii Tallinnas kui ka Tartus on legendaarsed baarid, mis seisavad gentrifitseerumise tulipunktides: Aparaaditehase all tegutsev Sodiaak ja Kopli tänava Kolm Lõvi, kus alternatiivmuusika heeros **Florian Wahl** lõuga sai ja sellest ka loo tegi. Kolmes Lõvis saab nahkvestiga DJlt paari euro eest soovilugu tellida, samal ajal kui helkurvestis onkel teeb postitantsu. Tartu Sodiaagil on aga täita kultuuriliselt märksa suurem roll.

Hiljuti kirjutas üks isik Sodiaagi Facebooki seinale: „Ärge unustage oma päritolu." Seda, mida see krüptiline sõnum tähendada võib, on raske öelda, aga eks mõlemas baaris nähakse ohtu hipsteristumises, kus võõrad jõud tahavad hoolikalt hoitud katakombi sisse tungida. Sodiaagis on tulnud ette pidusid, kus DJ Heikil on täismaja tõttu püksid tooli külge sulanud. Sodiaagimaffia artistide nimekiri on pikk: DJ Heiki (kultuuriajakirjaniku **Janar Ala** sõnul Eesti **Scott Walker**), Dark Velvet, Neiukesed, Afganistani veteranist endine kooliõpetaja PopStaar Raits, Jüri Sonberg *alias* Kasatšoki-Jüri, kellele „Kuuuurija" tiim muusikavideo tegi ja kelle lugu „Raudrohi" kuulub kodumaise ebapopi kullafondi, strippar Marco „päevitab kanaalis" Tasane jne. Kuigi meediaväljaannetest kajastab nende tegemisi regulaarselt Õhtuleht, siis ka ühemehemeediakonglomeraat Hillar Kohv praalib, et tema KohvMeedial, mis on „ainus kõigi ja kõikide tähelepanuväärsete nähtuste, persoonide kajastaja", on 40 000 lugejat kuus.

2. KORRUS: SELGELTNÄGIJA FILMIPROOV

Selgeltnägija **Toomas Aria** sai möödunud sügisel maha täispika mängufilmiga „Õiglus", mis ametlikult kinolevisse ei jõudnudki. Peale esilinastuse Apollo kinos toimus veel linastus endises Nõmme kinos Võit, kus mitmetes eesti filmides ja sarjades statistina üles astunud Toomas avaldas lootust, et filmile tuleb ka järg. Ehk saame me sedasi oma kodumaise kärbeskaalus „Visa hinge" triloogia. Montaažihüpete põhjal võiks ju arvata, et tegemist on prantsuse uue laine kinoga, aga tegelikult esindab see amatöörkino kogu selle haldamatus elujõus. Arusaamatud dialoogid, kodused eriefektid ja enam kui ebaloogilised süžeepöörded tekitavad ka B-filmide purgatooriumis karastunud vaatajas eufoorilise väsimuse seisundi. Kuigi ka kohaliku rämps- ja autsaiderkultuuri *svengali* Urmas Eero Liiv tegi juba enne „Õiglust" oma madalaeelarvelise õudukaga „Kiirtee põrgusse" otsa lahti, siis viimases polnud seda autentset loomisiha, mis oleks ristatud oskuste puudumisega, mis on *film brutti* puhul kohustuslik.

Amatöörid, autsaiderid, ebastaarid ja viisist mööda lauljad on kultuurilise peavoolu jaoks piidlemise objekt või n-ö lõbutare, mida aeg-ajalt külastada.

„Õigluse" peategelane on kui Tobikoera ja DJ Footoni ristand, tundlik ja reedetud *macho*, kes küsib maailmalt, miks tema. Dressipükstes kõrend ärandamas Pelgulinnas autosid, madistamas Aafrika palgasõduritega ja võrgutamas Mall of Tallinna vaaterattal „Prooviabielu" Helenit. Unistuste ja ihade tulevärk, mis on sündinud kusagil popkultuuri ajatutel väljadel, et läbi selgeltnägija filtri mängufilmiks vormuda. Toomas Aria YouTube'i kanalil on võimalik vaadata ka lühifilmi „Kusagil galaktikas". Pole aimugi, kelle töö või tellimus see on, aga pealtnäha paistab Mustamäe linnaosa ulmelise reklaamfilmina. Filmis, kus segunevad erinevad ajastud, reptiilid ja üliõpilased, teeb rolli ka Aria ise, kes 1986. aasta Mustamäel garaaži ees žigulli putitab, samal ajal kui naine jalgsi sisseoste peab tegema. Kohustuslik vaatamine kõigile tema fännidele.

„Õigluse" peategelane on kui Tobikoera ja DJ Footoni ristand, tundlik ja reedetud macho, kes küsib maailmalt, miks tema.

1. KORRUS: ÜHISMEEDIA JA MÕMINA-*TRAP*

Eesti ametlikult populaarseimat muusikastiili ehk mõmina- või SoundCloudi räppi võib vaadata ka kui suurt kobrutavat *DIY*-pada, kus *techne*'st tähtsam on oma loomingu ja tagasipeegelduste maailma paiskamine. Nagu juhtub igasuguse populaarse vooluga, tekivad sinna omad perifeeriad, kannatajad, uudishimulikud ja naljaninad.

Kui eespool mainitud tegelaste galerii koosneb valdavalt keskealistest, kes tegutsevad kusagil postpäkapikudisko ajatus maailmas, siis mõminakultuur on pigem alaealiste universum, kus kujutlus naisekehast muutub köhasiirupiga üle kallatud **Paul Kondase** või **Aivar Kurvitsa** maaliks. Aastatagune superhitt-kaver „Pael" on juutuuber Madise (SHWAM!) „Laulukarusselli" vääriline solberdis, kuid ometigi on seda vaadatud praeguseks 1,3 miljonit korda. Tema teine katsetus „Kalvi Kalle", kus ta laulab, et Putin on „Prooviabielu" Kalvi-Kalle, kukkus hitina läbi ja on nüüdseks videokeskkonnast eemaldatud. Teismeliste elufantaasiad ei asu väga kaugel sodiaagimaffia omadest: YUNG YALA$€€Ne „roogitava räime" riim „türa paks tont ja peas sul on täid" või LIL Tilli „Getter Jaani" riim „tuss nagu kummikommid" toimetavad sarnase tööriistakastiga, erinev on muusikaline arhitektuur. Nüüdisaegseim digibiit ja globaalsesse *trap*'i-maatriksisse istuv *flow* ei suuda varjata, et regionaalhaigla asemel oleme sisenenud nurgataguse arsti kabinetti. *Trap*'i-trubaduur LepΛste võiks aga õppida üht-teist laulusõnade kohta Annelinna maestro ja inimskulptuuri Marco Tasase käest.

Aukohal tuleb muidugi mainida ka DJ Tiinet Rotti, kes on terve Tallinna oma rotisümboolikat täis sodinud ja tuleval rotiaastal kindlasti veel suurema hooga avalikku ruumi *tag*'ima hakkab. Paraku pole samaväärsel tasemel tema muusikaline produktsioon, mis pakub küll oma noores tooruses (nt „Eliitkooli litad" *ft.* Yung Nu$$) keel-põses-momente, kuid kuulub oma vinnilises misogüünsuses eelmisesse sajandisse.

KELDER

See *base jump* läbi korrusmaja on kestnud vaid viivu, oleme näinud silmanurgas vilksamisi mööda vuhisemas mitmeid kommunaalkortereid, langevari ei avanenud, oleme keldris, on 31. detsember. Käimas on ETV aastavahetuse programm, „Õnne 13" oma tundmatus headuses. Laine (**Luule Komissarov**) näeb unenägu, kus ta on Eesti kuninganna. Ühes stseenis astub alasti kuninganna mullivanni, kus temaga ühineb ülimalt kiimas Raivo (**Veikko Täär**). Teises stseenis mängib Contra näärivana, kolmandas räägitakse viinaimpeeriumist jne, aastalõpu kulminatsioon, mis on teispool *camp*'i. 90ndate legendaarse autsaidertelevisiooni ALO-TV tänavust aastalõpu-*show*'d vedas koomik **Mattias Naani** juhatusel pilabänd The Multinektar Boys (lisaks **Tigran Gevorkjan** ja **Johannes Naan**), kes proovisid tuua iroonia vahendusel uude aastatuhandesse „Wigla show" sarnast teleanarhiat, kuid jäid eespool kirjeldatud tegelaste galerii kahvatuks varjuks. Saan taas aru, et kogu Eesti meelelahutuskultuur kannab endas asjaarmastuse matsakat pitserit.

Mõminakultuur on pigem alaealiste universum, kus kujutlus naisekehast muutub köhasiirupiga üle kallatud Paul Kondase või Aivar Kurvitsa maaliks.

PIMEDUSE SÜDA. POSTSKRIPTUM

Lõppenud aasta Pimedate Ööde filmifestival tõi lisaks publikurekordile kaasa kriitikute ja korraldajate vahelise verbaalse löömingu, mille käigus madistati vahvasti festivali südame pärast.

Joonas Kiik

Mullune Pimedate Ööde filmifestival oli filmisõbra vaatevinklist üldjoontes nagu ikka: veidi enam kui pool kuud tohutus valikus filme seinast seina ja üle ilma. Kava üldpildis võis ehk märgata nihet hämaramaile radadele, vähem tuntu ja vähem linastunu suunas, kuid kas see oli nüüd ühekordne jõnks või püsivam kursimuutus, seda saab öelda aastate pärast. Ent juba praegu võib sedastada, et nii elavat avalikku poleemikat pole meil PÖFFi ümber veel olnud, ning kriitiliste häälte vastasseis festivali esindajatega heidab huvitavat valgust mõlemale poole.

Asi sai alguse nii, et kui avalikustati festivali programm, märkasid nii mõnedki kogenumad kavas varasemast vähem aasta enim kõneainet pakkunud ja auhinnatud filme ning staarlavastajate loomingut. Sellest tuli juttu nii kuluaarides kui ka avalikult, näiteks **Andrei Liimetsa**[1], **Jaanus Noormetsa**[2], **Tõnu Karjatse**[3] ja teie alandliku teenri[4], hiljem ka **Erik Aru**[5] sulest.

Festival pole kriitikat kunagi sallinud ning on varemgi järsult vastanud, kui keski on sõandanud kobiseda miskit mitte päris otsese reklaamina kõlavat. Ürituse seekordse reaktsiooni valulisus oli aga uus tase, lausa A-kategooriast, meenutades kuulsat meemistseeni **Oliver Hirschbiegeli** „Allakäigust"[6]. Nii leheveergudel, elektroonilises kui ka sotsmeedias andsid alatule blasfeemiale vihase vastulöögi festivali korraldaja **Hannes Aava**, selle põline juht **Tiina Lokk** ja keegi üleöö netti ilmunud väidetav programmitiimi liige **Mihkel Möölman**[7]. Kõigi kolme sõnavõttude lopsaka lüürika alt kõlas tummise bassiliinina sügav solvumine.

Stseen kultusfilmist „Pulp Fiction", kus Ving Rhames ütleb Bruce Willisele: „Persse ühkus. Ühkus teeb vaid haiget." Foto: kaader filmist

Joonas Kiik on vaigust nukuke.

KUIDAS TE JULGETE?

Festivali perfektsuses kahtlemist – viiteid ühe või teise filmi kavast puudumisele, filmitööstuse siseringile ja välisele glamuurile orienteerumisele ning esilinastuste domineerimisele märgilisema kino arvelt – võtsid korraldajad *sõimu* ja isikliku rünnakuna, millele vastulöögi andmiseks passivad kõige paremini poliittandri lemmikrelvad, nagu *ad hominem*, möödarääkimine ja õlgsamuraid. Sest nagu toltsamalt tandrilt teada, ei võida mitte see, kes ajab asjalikumat või mõttekamat juttu, vaid see, kes vastab tuimalt mööda, vatrab valjemini, raiub nüri järjekindlusega oma ja esineb ilmeksimatuna. Mis toimib poliitikas, toimib ammugi kultuuris, kas pole?

Eks nimetage mind unistajaks, ent tahaks loota, et mitte: erinevad väljad, erinevad koodid, erinevad, kui soovite, kultuurid. Muusadega seotud aladel on reeglina vaja veidi enam leidlikkust ja rafineeritust kui deklaratsioon, et kõik, kes mind kritiseerivad, on rumalad ja asjatundmatud. Säärast semiootilist naiivsust on omamoodi liigutav näha. Mida ma pean silmas semiootilise naiivsuse all? Usku, et asjadel, tegudel ja sõnadel on üksainus tähendus, ja sõnumid tähendavad just seda, mida ma suvatsen tahta. Kui keegi on mu meelest rumal ja ma prahvatan selle otse välja, siis see väide kehtestubki nõnda, et teine on rumal nagu redis, mina aga tark nagu tarepõrsas. Absoluutselt, vasest jäädavamalt, mingit muud tähendust sel propositsioonil olla ei saa, ja kes arvab teisiti, arvab valesti, sest maailmas eksisteerib kaks võimalikku arusaamade kategooriat: minu oma ja valed.

TE KÕIK OLETE JOODIKUD, VARGAD, LIIDERDAJAD, TAINAPEAD

Paraku ei käi tähenduste ja tõe kehtestamine nii lihtsalt isegi mitte poliitikas. Risoomset kultuurivälja tasub enne sõnavõtmist kainelt analüüsida, oma positsiooni ja väidete tugevust kiirustades üle- ning oponenti ja auditooriumit alahindamata. Pigem tasub otsida võimalusi oponendi konkreetseid väiteid kunskoppi kummutada, tasalülitada neid oma tugevamate argumentidega. Olgu pealegi südames vastupandamatu kihk kellegi rumalust kõuehäälel kaljult kuulutada – otsene *ad hominem* on kahe teraga mõõk, millest tasub enamasti iseenda huvides hoiduda.

Antud juhul ristisid korraldajad võhikuiks oma ürituse žüriides osalenud inimesi. Mida ütleb see ürituse kohta? Või siis idee, et nende enda korraldatud festivalil käimine ei anna mingit pädevust ega teadmist – väärtust on ainult välisfestivalide külastamisel, ainult see annab sõnaõiguse. Ka blufiga tasub ette vaadata, ja argumente hoolega valida. Ükski väide pole universaalne, isegi tuumajõulised võlusõnad „tundsin **Jaan Ruusi**" ja „A-kategooria" ei toimi vastusena absoluutselt kõigele. Keeruline, aga mis teha, *elämä on*, ja kõige mainitu vastu eksides on lihtne käpuli käia, eriti kultuurikriitikale vastamise libedal jääl. Festivali reaktsioonid jäidki sinna neljakäpukil ukerdama, üritades end asjatult kõige kulunuimaile kriitikakriitika stampidele toetudes jalule vinnata.

Tegelikud kriitilised tähelepanekud jäid valdavalt vastamata, sisuliselt aga kinnitas festivali verbaalrosolje neidsamu märkusi, mida see üritas pareerida. Suund esilinastustele ja tundmatusse olla teadlik kurss, hüvasti, filmiaasta tippudest ülevaate saamine festivalil, see jäägu levitajate hooleks. Miks nii? Sest A-kategooria ja rahvusvahelisus – see on progress, mis viib kõrgele ja kaugele, kõik muu on taandumine ja tagasiminek. Mille valite, pöördus festivali eksalteeritud kõneprugi suhteliselt vaoshoitud tiiba esindanud Hannes Aava suure ringi poole võluva talupoegliku kavalusega, targu raiskamata tähemärke siililegi selgele eeldusele, et arvesse lähevad ainult progressiivsed vastused. Oo püha rahvusvahel-istumist, kultuurikorralduse põhipaleust mitme tooli vahel istumise kõrval.

KATEGOORILINE KOLLAPS

Aava jõudis muu hulgas küll ka õigustatud küsimuseni, miks see kategooriandus ja internatsionaalsed ambitsioonid küll kodupublikule korda peaksid minema – kuid jättis selle õhku, vastates kähku teise retoorilise päringuga: kas olete kogenud hetkemaagiat, viibides maailma esilinastusel ühes filmi tegijatega? Kuidas kunagi, eks ole esilinastustel mitte just harvem kogetud ka kõrvulukustavat piinlikkust. Kõik filmid esilinastuvad kunagi kuskil, nii head kui ka ülejäänud.

Aava küsimuste intensiooni ja retoorilisust kõrvale jättes vastan kui suure ringi liige: vaatajana on mul festivali kategooriast sügavalt pohlad. Mind huvitavad filmid. Mõistan, kuidas ja miks tehniline kategooria on oluline korraldajaile ja filmitööstuse siseringile, aga mul kui filmihuvilisel pole sellest miskit tolku. Mu mõningane kogemus erinevailt festivalidelt ei ütle, et kategooria tekitaks kinosaalis olulise kvalitatiivse vahe. Ka juhilubadel on kategooriad, näiteks mootorratta omadel A-kategooria. Loa omamine tõendab elementaarset sõiduvõimet, mitte ületamatut meisterlikkust.

Pole just saladus, et pimedate ööde võistlusprogrammid, Balti oma ehk välja arvatud, on olnud läbi aegade ebakvaliteedimärk.[8] Nüüd on siit-sealt kuulda, et asi olla vaikselt paranemas, aga isiklik kogemus seda veel ei kinnita, nii et jäägem esialgu ettevaatlikeks konservatiivideks. Vähemalt seekord tasus see end kenasti ära: võistlusfilmide osakaalu vaatamisvalikuis minimeerides sai mu pimeöökogemus üle keskmise hea.

Mis festivali uude suunda puutub, siis vastajate kräbeduse tõttu on raske arvata, kui tõsiselt tasub nende juttu võtta. Võimalik, et filme, millest publik puudust tundis, lihtsalt ei õnnestunud kätte saada, aga miskipärast häbenesid korraldajad seda tunnistada ning üritasid end õigustada poliitpraktilises meie-ei-eksi-iial-vaimus. Selle võimaluse kasuks räägib tõik, et tegelikult leidus kavas omajagu kraami, mida polevat korraldajate väitel sinna vaja: tuntud nimesid; auhinnatud töid; levifilme, kaasa arvatud kohe pärast festivali kinno tulevaid; suuri rahvusvahelisi hitte; uue auhinnahooaja favoriite jne. Samuti räägib selle kasuks festivali reaktsioonide läbiv sisemine vasturäägkivus ja ebajärjekindlus, mille tagant paistavad korralduslikku õhkkonda iseloomustavad märksõnad, nagu *püha viha*, *närvid püsti*, *ärevushood* ja *läbipõlemine*.[9]

Kulla korraldajad, püüdke vast edaspidi rahulikumalt võtta. Hingake sisse, hingake välja, kuulake oma keha. Kuulake kas või **Maimikut**, kunagist rokkivat satiirikut, kes on vanuigi muhedaks jõulutaadiks küpsenud – õndsus tuleb, kui võtta mõnuga[10]. Võib teha lihtsalt oma parima ja sellest rõõmu tunda. Vaevalt et festival inimohvriteta kehvem saaks.

Ja nagu juba öeldud, eks me näe.

[1] *Liimets, A. 2019. Kriitik soovitab PÖFFi filme: Andrei Liimetsa valik. – Postimees, 12.11.*
[2] bit.ly/2Qb1hWq
[3] *Karjatse, T. 2019. PÖFF otsib A-klassi festivalina endiselt oma kohta. – kultuur.err.ee, 18.11.*
[4] *Kiik, J. 2019. Asju, mida öös ei ole. – Eesti Ekspress, 13.11.*
[5] *Aru, E. 2019. PÖFF-il leidus vaatamist küllaga, aga… – EPL, 02.12.*
[6] *Hirschbiegel, O. 2004. Der Untergang.*
[7] *Müller, A.; Lokk, T. 2019. Algab PÖFF. – Vikerraadio, 15.11.; Aava, H. 2019. Kriitik sõimab festivali, ühed pimedad mõlemad. – Eesti Ekspress 20.11.; kommentaariumid Facebookis (*bit.ly/2Qb1hWq ja bit.ly/2tdT3DQ*), Bloggeris (*bit.ly/37s7Edt*).*
[8] *Richter, M. 2016. Pimedad ööd, kahvatud filmid. – Sirp, 16.12.*
[9] *Kulli, J. 2016. Tiina Lokk: „Olen kaks korda läbi põlenud, täiesti ametlikult." – Õhtuleht, 12.11.*
[10] *Maimik, A. 2019. Sukeldumine pimedusse. – Sirp, 13.12.*

KUNST.EE
ISSN 1406-6335
1 aasta /
1 year =
4 numbrit /
4 issues =
17,00 €
ajakirikunst.ee

RAHVUSÜLENE PAREM-ÄÄRMUSLIK KUNSTIVOOL *FASHWAVE*

Rassismi visuaalses esteetikas on nahktagid asendunud polosärkide, viikingikiivrid neoonvärvide ja *heavy metal* elektroonilise muusikaga. Inspiratsiooni ammutatakse hoopis keskklassi peavoolu naudinguid ironiseerivast *vaporwave*'ist.

Nika Kalantar ja **Rebeka Põldsam**

Paremäärmuslaste valijad ja suurem osa subkultuuri esindajatest on rahvuslased – inimesed, kes peavad Eesti riigi piirides kõige olulisemaks identiteedikategooriaks etnilist heteropatriarhaalset eestlust, mille alusel peaks inimestele põhiõigused tagama. Rahvuslased, kes suhtuvad heteropatriarhaati juba skeptilisemalt, valivad tunde järgi liberaalsemaid erakondi kui EKRE. Kui vaadata hoolega, on näha, et kogu Eesti poliitiline maastik on üpris ühtlaselt patriootiline. Paremäärmusliku rahvusluse juures võib „transnatsionaalsus" ehk „rahvusülesus" kõlada esialgu vastuolulise märksõnana, aga seda enam on tähtis rõhutada, et Eesti paremäärmuslased on kümmekond aastat teinud riikideülest koostööd aktiivsete paremäärmuslaste võrgustikega, agaramalt kui teised Eestis tegutsevad poliitilised liikumised. Üks rahvusülese paremäärmusluse väljund on muusika- ja kunstivool, fašismi ja elektroonilist muusikastiili *synthwave* ristav *fashwave*.

USA noorte neonatside lemmikriietus on igav ja pretensioonitu valge polosärk, mis tekitab ettekujutuse, et „kui ma näen mõistlik välja, ehk arvatakse siis, et ka mu mõtted on mõistlikud".

Rebeka Põldsam on Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna doktorant, vabakutseline kuraator ja feministlik kunstikriitik.

Nika Kalantar on Amandus Adamsoni Ateljeemuuseumi töötaja, aktivist, kannab Paldiski tulepühaku tiitlit. Üldiselt elab soonõia elu, kus ööd ja päevad on täidetud tuule, vihma, kasside ja salapäraselt tekkinud värviplekkidega kõigil riideesemetel.

Paar aastakümmet tagasi oli neonatside tunnusvisuaal kas pungi või *heavy metal*'i stiilis. Selle järelkaja on näha kas või nn Odini sõdalaste puhul, kes üritavad klammerduda oma raskete tagide ja võltsi viikingikiivri logoga ürgse sõduri fantaasia külge. Eesti pungiskeenes on praegugi neonatse, kuigi punk on oma algpõhimõtetelt vasakpoolne ja antifašistlik. Neonatsistlikes paremäärmuslikes ringkondades eksisteerivad siiski oma kõnepruuk ja esteetika või isegi mitu stiili. Näiteks mitme suluga ümbritsetud sõna on neonatside antisemiitliku koeravile kood. Levinud on komme teha pilti, käed vaguralt ette põimitud, et väljendada veenvust ja rahumeelsust.

Allikas: Etnolaine Facebooki leht

PEALTNÄHA TÄITSA *COOL*

Kodeeritud esteetika kõrval on neonatside meelisstrateegia näidata end tavaliste liberaalidena. Inimesed esitlevad end normaalsete, mittefanaatiliste patriootidena, kes töötavad kontoris ja käivad töökaaslastega järve ääres suvepäevadel. Paar aastat tagasi tehti USA neonatside foorumites lausa üleskutseid hakata tervislikult toituma ja trennis käima, et mitte uusi potentsiaalseid liikmeid eemale peletada. Üleskutse sõnum oli, et neonatsid ei tohi näha välja nagu luuserid. Seepärast ongi USA nooremate neonatside lemmikriietus valge polosärk, sest see igav ja pretensioonitu rõivas tekitab ettekujutuse, et „kui ma näen mõistlik välja, ehk arvatakse siis, et ka mu mõtted on mõistlikud". Samasugune pealtnäha mittemidagiütlev on neonatside *fashwave*.

Vahest võiks arvata, et neonatsidele imponeerib *heavy metal*, mis kasutab paganluse ja verise võitluse temaatikat ja võib seeläbi pakkuda võimalust ette kujutada, kuidas karjuda trollis tõmmule mehele: „Lahinguväljal näeme, kuradi n**ger!" Ise seeläbi justkui vapralt kodumaad kaitstes, mitte lapsiku koolikiusajana käitudes. Aga *heavy metal* pole uue, popi ja noortepärase rassismi nägu! Selle asemel meenutab rassism „kõige valgemat muusikažanri" *fashwave*'i, mis võtab üht-teist üle keskklassi peavoolu naudingute üle polemiseerivast elektroonilise muusika ja postinterneti esteetilisest alažanrist *vaporwave* ning matkib seda.[1] Muusikaliselt ja visuaalselt on *vaporwave* suuresti 1980ndate neoonesteetika fetišism.[2] Mida muud tegelikult oodatagi, kui meie popkultuuri juhivad inimesed, kelle noorus möödus Lääne 1980ndates ning kes jätavad noorusaegade nostalgias tähelepanuta selle, mis illusioonide periood see oli. Rõhk sõnal „illusioon", sest antakse edasi vaid (teatud ühiskonnagrupi) parimaid hetki, mitte kas või aidsikriisi või majanduslikku ebavõrdsust, mis samal ajal üldse punkarite ja *skinhead*'ide protesti ajendas. Nostalgia keskendub rohkem retrohõngulisele neoonvärvidest tulvil arvutigraafikale.

Fashwave'i esteetikas on lisaks *vaporwave*'ist pärit jaapanikeelseid neoonvärvilisi silte meenutavale tekstikujundusele tähtsal kohal üksik antiik- või renessansiaja skulptuur – näiteks on väga moes **Michelangelo** „Taavet" –, mida ümbritseb mustal taustal kontrastiks summutatud violetsetes, rohekates või sinakates toonides nn tühiala (*negative space*). Tihti järgivad *fashwave*'i visuaalid maketina 1982. aasta ulmefilmi „Tron" tunnuskujundust. *Vaporwave*'i kõla on sageli murtud, muundatud ja pigem rahulik ning kasutatakse olemasolevate laulude juppe ja 1980ndatele iseloomulikke süntesaatorimeloodiaid, muutes piisavalt tonaalsust, et laul oleks ühel ajal äratuntav, aga ka äratuntavalt muudetud.

Fashwave'is pole midagi uut, aga neonatside kätes muteeruvad asjad küll.[3] Igati mugav on haakuda tuttavaks ja turvaliseks muutuvate sümbolite, sõnade ja esteetika külge, et meelitada enda ridadesse vargsi neid, kes ei saa aru, mis toimub. *Fashwave* erineb *vaporwave*'ist eelkõige visuaalse külje poolest. Muusika rütm on ehk pisut agressiivsem, aga kui pealkirju ja visuaali ei näe, pole tingimata võimalik eristada, kumb on nostalgia ja kumb kiidab paremäärmuslikku terrorismi. Kui aga loed pealkirju või näed muusikavideot, on *fashwave*'i žanr üheselt selge: klipid **Mussolini** vägedest või pildid **Hitlerist** peidetuna *vaporwave*'ile iseloomuliku roosa ja helesinise ääre vahele, just nagu neid kaadreid peaks vaatama läbi 1980ndate 3D-prillide. Lugude tüüpilised pealkirjad on stiilis „Make democracy history" („Muudame demokraatia ajalooks"), „Fight for Western Civilization" („Võitlus Lääne tsivilisatsiooni nimel") või „Guardians of Europe" („Euroopa kaitsjad"). Nii see *fashwave* kõlab, *synthwave*'i foonil kostmas näiteks **Donald Trumpi** kihutuskõne.

Allikas: internet

Kõik eelnev on valdavalt USA-spetsiifiline. Lõviosa paranoiadest ja žargoonist sünnib USA Redditi ja 4chani foorumites, mida ei saa kanda üks ühele üle Eesti konteksti, eriti põhjusel, et Eesti paremäärmuslus tugineb mõneti teistsugusele kontekstile ja narratiivile kui USA või Jaapani oma. Eestis ei saa rääkida endisest võimsast impeeriumist, vaid hoopis väikeriigist, mida aheldas sotsialistlik poliitika ja õõnestab ebastabiilne piir idas. Mõned teemad aga konverteeruvad peaaegu täielikult. Esiteks mure etnose kadumise pärast, mis USA versioonis on hirm, et riigi elanikkond muutub etniliselt nii mitmekesiseks, et „valged jäävad vähemusse". Eestis kardetakse nii ukrainlaste kui ka ebamääraselt tõmmumate inimeste massilist sisserännet *à la* olgu tõmmu, moslem või ukrainlane, aga jube hirmus, kui ikka keegi „varastab" töökohti, mille Kalevipoegadeks läinud ehitajad hädas maha jätsid. Teiseks paranoia, et ülejäänud maailm naerab „meie" üle ja kellelgi on plaan riik hävitada, et anda ülemvõim geidele, loomaõiguslastele, feministidele ja teistele ühiskonna vähemustele. Paremäärmusliku hirmu raviks on militaristlik illusioon päästa maailm rahva „tõelist häält" esindava paremäärmusliku „normaalsusega".

MÄRKA EESTIMAIST *FASHWAVE*'I

Kui võtta arvesse domineeriva *fashwave*'i ajalugu ja seoseid 1980ndate ja neoantiigiga, asetuvad Eesti *fashwave*'i kujundid rahvusülese kunstivoolu sisse kui valatult. Eesti sinakasrohelised ja roosakaslillad musta summutatud tühiala triibud ümbritsevad vabadussõja sümboolikat ja **Jüri Arraku** 1980ndate loomingust pärit sõdivaid kangelasi. Eesti paremäärmuslastele sobivad 1980ndate viited ka nõukogude aja lõpu suure rahvusliku ärkamise poolest, mis kulmineerus laulva revolutsiooni ja veidi hiljem halli passi poliitikaga, mis pole senini lahendust saanud. Eesti *fashwave*'i vastasseisu sümboliseerib abstraheeritud arusaam muistsest vabadusest, mida kaitsesid **Lembitu** ja **Kaupo** ning mis jätkus hiljem vabadussõja ja taasiseseisvumisega. Näiteks 2019. aasta Sinise Äratuse korraldatud törvikurongkäigul hüüti, et meie vabadusvõitlus ei saa kunagi läbi. Sinise Äratuse tunnusvisuaalid on loodud *fashwave*'i vaimus, meenutage kas või Etnolaine kleepsu, millega kaeti 2018. aastal sotside reklaamid ja Eesti LGBT Ühingu tänavasilt.

Allikas: Etnolaine Facebooki leht

Küünilisele humanitaarile võib see kõik kõlada absurdselt naljakana, kuna paremäärmuslus on nii silmapaistvalt kõige selle kütkes, millele ideoloogiliselt vastandutakse. Oluliseks peetakse visuaalset esitust, millele aitab kaasa ka teadlik kehakujundamine, riietumine, asendite ja märkide abiga paremäärmuslikuks kehastumine. See kõlab ja täpselt nagu poleemika **Judith Butleri** performatiivsusteooria üle, mille põhjal on identiteet miski, mida esitatakse. Paremäärmuslased lihtsalt peavad Butlerist lähtuvat nn sooideoloogiat hirmuäratavaks sigaduseks. 1980ndad olid Eestis küll rahvusliku liikumise aeg, aga see ei tähendanud üldse sellist segregatsiooni eestlaste ja venelaste vahel, nagu on nüüdseks välja kujunenud, vähemalt kui vaadata, kui palju segaperekondi tekkis Eestis just 1980ndatel. Nii et igatsus projitseeritakse jällegi millelegi, mida tahetakse vältida. Vastuolulisus pole muidugi mingi patt ja paremäärmuslaste põhiväärtus on militarism, millest ei tohiks mööda vaadata, vaid millega peaks end võimaluste piires kursis hoidma.

Paremäärmuslus on silmapaistvalt kõige selle kütkes, millele ideoloogiliselt vastandutakse.

[1] *Vt näiteks Saint Pepsi muusikavideoid.*
[2] *Misteramazing 2016. Vaporwave: Genre Redefined. – YouTube, 09.11.*
[3] *Ugwu, R. 2016. How Electronic Music Made By Neo-Nazis Soundtracks The Alt-Right. – Buzzfeed, 13.12.*

DJ-ANKEET

PIRE SOVA

Fota: erakogu

Pire Sovat kohtab DJ-puldi taga pigem harva, ent samal ajal võib teda pidada kunsti ja ekstreemset klubimuusikat siduvate ürituste halliks kardinaliks. Ta on olnud just säärasele nišile keskenduva Club Konstaneti korraldaja, mänginud sellest välja kasvanud Club Felicityl ja kureerinud EKKMi Kohviku päevast programmi. Lisaks on ta loonud eksperimentaalse kogukonna *dress-up*-ürituste sarja Persona ning veab koos Ando Naulaineniga IDA Raadios samanimelist saadet. Pire muusikalistest vaadetest saabki nüüd lähemalt aimu.

Debüüt: Esimene avalik üritus, kus mängisin, oli Club Konstanet aastal 2015 EKKMi Kohvikus. Olin ise üks korraldajatest ja ehk polekski julgenud mängida, kui üks inimene poleks julgustanud. Sellele eelnes mitu ööd baaris Levist Väljas, kus käisin „DJna" aeg-ajalt tööl. Need polnud avalikud üritused ja sõpru ma sinna ei kutsunud, sest mul oli piinlik (koha pärast? enda muusika pärast?). Levika omanik andis mulle täieliku vabaduse ja mängisin seda, mida tahtsin – toona olid selleks enamasti *zouk*, *juke* ja *grime*.

Muusikas oluline: Katarsis ja intellektuaalsus. Veel on tähtis muusikaga kaasnev identiteet/bränding ning selle kaudu levi(tata)vad ideed ja vaated. Alati võib proovida tarbida kunsti ja muusikat vaakumis autorist eraldi, aga midagi imbub ikka läbi.

Muusikas ebaoluline: Kuulsus.

Mida mängin: Ma pole klassikaline melomaan, kes valiks ilmunud albumitest aasta lõpus 20 parimat. Minu suhe muusikaga on seotud ennekõike reivikultuuri ja selle kogemisega ning see kajastub ka mu valikus. Reivikultuuri märgisüsteem on kontekst, mille najal opereerin. Viimasel ajal tahaks mängida ainult kiirusega 170 *bpm* ja sealt edasi, varasemast kiiremat ja raskemat elektroonilist muusikat, nagu *hardcore*, *terror*, *donk*, *noise* ja muu sarnane. Sealjuures pole ma loobunud igasugustest veidrustest, eksperimentaalsusest ja žanrite kombineerimisest. Esitan tundmatut põrandaalust muusikat, mis on intensiivne, emotsionaalne, vahetu, rahvalik, teatraalne ja dramaatiline.

Eredaimad mängumälestused: Club Konstanet ja Club Felicity on lemmikud.

Lugu, mida mängiksin oma parima sõbra pulmas: Tõenäoliselt ma ei mängiks seal.

Koht, kus tahaksin kindlasti mängida: Tallinnas tahaksin tegelikult kõige rohkem mängida HALLis. Muidugi seal, kus on sõbrad ja inimesed, kes seda naudivad.

***Guilty pleasure*:** Lood, mille sõnumid on šovinistlikud, homofoobsed või rassistlikud. Näiteks mõni ülihea homofoobsete sõnadega *dancehall*'i lugu või üks mu lemmikleibel Acc-Ess, mis esindab arvatavasti ainult mehi (kuigi anonüümsete artistide puhul ei saa kindel olla). *Gabber*'i ja *terror*'i lood, millega näib käivat kaasas natsiideoloogia või mõnel juhul väljaheidete ja kehavedelike fetišeerimine või kujutamine (viimase puhul mitte nii *guilty*).

Alt üles vaatan…: Artistidele halfpet/xexexe, drumloop, Mr.Peña, Ratkiller, Elysia Crampton, Brooklyn Bridge… Kõigile muusikutele ja DJdele, keda kuulan ja mängin, vaatan alt üles, ma ei oska teha seda, mida nemad teevad, ja mul pole õrna aimugi, kuidas nad seda teevad.

Viis klassikut:
Elysia Cramptoni diskograafia
DJ Rashad „Somethin 'Bout The Things U Do" (Ft Gant-Man)
GFOTY & Spinee „Dog Food Mix 1 & 2"
Da Tweekaz „DragonDucks" (Mr.Peña Remix)
DJ Saiber Ft DJ Luibser (In Te Banda Gangrena Ft Mexicsan Style) „Colectivo The Factor Estudio"

Viis hetkekummitajat:
L.A.B. „Feel Like Crap"
KLON „Asyle"
Zoom Spirit Oni mikseteip „blight caster's newsfeed"
W00dy album „My Diary"
Estonian Hardstyle Ambassador „armastanmaluuzerit xppp"

Tehnilist: Mängin arvutist DJ-tarkvaraga, mis omal moel dikteerib stiili. Vahel käib kuni neli lugu korraga ja kordamööda vaheldumisi ning klappidest kuulamise võimalust pole. Praegu valmistun enne esinemist kodus kõvasti. Tulevikus tahaks mängijad rohkem käe ja kõrva sisse saada, siis saaks avastada teist maailma rohkema improvisatsiooni ja parema tunnetusega.

Lõppsõna: Julgustan oma üritustele ja leibelite alla rohkem naisi (ja *non-binary* esindajaid) kutsuma, vahel peab selle saavutamiseks pisut enam pingutama, aga tulemus on ka vastav. Nad vajavad samuti tuge, et areneda nagu kõik teised. EKA Galeriis tuleb märtsis näitus Rootsi muusikaleibelilt Country Music. Tulge vaatama ja kuulama, näituse avamisel toimub *performance*.

Kuula meie veebiväljaandest ka Pire Müürilehele tehtud mikseteipi või pane kõrv peale aadressil idaidaida.net/saated/persona-tln.

KUULA IDA RAADIOST

SVET NUREKA

Fota: IDA Raadio

Saate „Svet Nureka" juht Ilya Bogatyryov alustas oma muusikahuvilise karjääri juba kuueaastasena: „Palusin isal tuua kõik biitlite plaadid, mis olid tol ajal Venemaal illegaalselt välja antud. See oli mu elu pöördepunkt, mil hakkasin igasugust muusikat koguma ja kuulama. Kujutan ette, et terve hunnik plaate tuleb minuga pärast surma maailma, kus MP3d enam ei kehti. Praegu aga kogun neid nagu Egiptuse vaarao, et minu ühetoalise Lasnamäe korteri karmat paremaks muuta. Need plaadid on ka toredad kingitused iseendale, sest kes oskab sulle parema kingituse teha kui sina ise," ütleb ta.
Svet Nureka ei ole ainult saate, vaid ka uue muusikaprojekti nimetus, mis pärineb ühe raamatu pealkirjast: „svet" tähendab vene keeles valgust ja Nurek on hüdroelektrijaama nimi, mis rajati Tadžikistanis 80ndate alguses. See nimi peegeldab hästi praeguse aja nostalgiat XX sajandi Ida-Euroopa arhitektuuri vastu.
Ilyad huvitavad helimaastikud, mitte žanrid, kuid kindlasti tooks ta välja *Neue Deutsche Welle*, *avant*-poproki 70ndatest, Ida- või Lääne-Euroopa *underground*-tantsumuusika skeene 80ndatest, 80ndate disko, inglise uusromantismi, belgia *new beat*'i, esimese laine pungi, modernse *lo-fi*-süntpopi, varase psühhedeelse popi jne. Järgmine „Svet Nureka" on eetris 24. jaanuaril kl 16.

HILLBILLY PICNIC

Fota: IDA Raadio

Saatejuht Valter Kliimand meenutab: „Oli suvi ja oli kuum. Tavaline Nõmme aiapidu, vend tegi lõket ja laual oli kodune seljanka. Ühel hetkel panin *boombox*'ist mängima kantrimuusika. Paneme need koostisosad kokku ja saame tööpealkirjaks „Hillbilly Picnic". Tööpealkirjast sai raadiosaade, kui Robert Nikolajev kaks aastat tagasi helistas ja rääkis plaanist teha netiraadio, uurides, kas saame selle aiapeo kantrilise *2-step*-astumise kuidagi ka saateks vormistada. Esimese hooga ei tahtnud mõttega kaasa minna, sest pakkumine tundus natuke hirmutav, olles aga asja veidi kaalunud, näis idee täitsa põnev ning olin nõus proovima. Sealt edasi sai rohkem teemasse süvenetud ja kantrimaailma lähemalt avastatud. Siis tuli esimene saade. Hirmus. Tol hetkel kahtlustasin, et see võib jääda ka viimaseks. Kuid üks saade korraga on edasi liigutud ning nüüd, 20 saadet hiljem hakkab IDA konteiner ja ka stuudiopult natuke kodusemaks saama."
Saates kuuleb ameerikapärast muusikat: klassikalist ja *underground*-kantrit ning *western*'i ehk kauboimuusikat. Kesksel kohal on *Ameripolitan*, mis hõlmab *honky-tonk*- ja *outlaw*-kantrit, *rockabilly*'t ning *western swing*'i. Kuid ettemängimisele tuleb ka muud *roots*-muusikat, nagu *Americana* ja *bluegrass*. Järgmine „Hillbilly Picnic" on eetris 15. jaanuaril kl 19.

IDA
KUULA RAADIOT AADRESSIL *IDAIDAIDA.NET*

Fota: Irene Parshina

Põhja Konn – Hetk. InSpereeritud Tüürist
(2019)
■■■■□
Kuulas Mihkel Braun

Novembri lõpupäevil nägi aovalgust Põhja Konna uus kauamängiv „Hetk. InSpereeritud Tüürist", mis valmis eeskätt koostöös Vox Clamantise ja Estonian Cello Ensemble'iga, lisaks panus tervelt plejaadilt teenekatelt muusikutelt ja literaatidelt. Tulem köidab meeli.
Lauljat Valter Soosalu tsiteerides: „[Album] sooritab ühise elutunnetuse ja hingamise kaudu samme, hüppeid ja mõttevahetusi üle žanride." Tuleb nõustuda. Kareva värssidele sepistet „Igavik" tõuseb peenekõlaliste keelpillide toel taevasse, Tungla sõnadele seatud „Väike eestimaine laul" on maalähedasem, kuid mõlema aatelisus kõnetab. Nöögiksin küll pisut Peep Ilmeti ja Erkki-Sven Tüüri loo „Taandujad" töötlust. Pala kontrastsed poolused, melanhoolsed sõnad ja kergemeelne helitaust ei ühine nauditavaks tervikuks, päädides pigem ebakõlaga.
Õnneks jääb see erandlikuks. „Pillimees on alati tragi" on muretult tempoka instrumentaalpala musternäidis. Asi töötab. Tšellode hoogsad poognatõmbed sulavad ühe ülendava koorilauluga (Runneli, Tüüri ja Kõrvitsa „Isamaa"). Järgneb albumi suuroopus: InSpereeritud „Päikesevene" ehk 10-minutiline intensiivne helirännak, mis ka tagasihoidlikuma kujutlusvõimega kuulaja peas visuaalseks muutub. Dramaatilisevõitu hingus kandub edasi ka „Antidolorosumis".
Nüüdisaegse popkultuuri hõngu ja kõla õhkub „Hetkest", milles Genka tekst ja Soosalu etlus ilmekalt kokku põimuvad. Eesriie langeb viimaks Juhan Liivi sõnadel justkui maheda lumesajuna kulgeva „Uue ja vanaga". Žanriülesed mõttevahetused ja polüloog elutunnetusest, tõepoolest.

Andres Lõo – The Feeling
(Phantom Platform, 2019)
■■■■□
Kuulas Kaspar Viilup

Muusik ja produtsent Andres Lõo tuiskab *ambient*'irännakutelt otse klubipimedusse, sünteesides kokku autoripopi ja tumeda funktsionaalse biidi.
Üllataval kombel ei näe kuigi palju selliseid autoripopiplaate, mis põimiksid häbitult klubienergiat ja nakkavaid popmeloodiaid. Õnneks on meil Eestis kohe võtta üks sarnane näide Mart Avi kujul – „The Feeling" astubki Aviga üpris sarnast sammu. Siin on samasugust läbilõikavat androgüünset vokaali, kuid taustad ei loo tema puhul mitte niivõrd terviklikku maailma, vaid kontekst ja meeleolu tekivad hullumeelsest rähklemisest. Lugu „Last Night" võiks olla kosmose-*grime*, kui Wiley tulistaks sinna peale vihast riimi, aga Lõo huilgab hoopis kaootilisi fraase. Tervik on veider, aga erakordselt köitev.
Kui tema biidid – vähemalt mõneks hetkeks – rahuneda suudavad, siis võib näha sarnasusi ka Moodymanni, Galcher Lustwerki või Channel Tresiga. Andres Lõo ei ole kuskilt otsast räppar, kuid tema vokaalis on samasugust laiska ükskõiksust. Ta küll huilgab ja veiderdab, kuid jääb mulje, nagu ta teeks seda lihtsalt hetkeemotsiooni ajel. Suudan isegi ette kujutada, kuidas ta ise nende biitide järgi tõmbles (või kui tahate peenemalt, siis tantsis) ning läks ka vokaalselt lihtsalt vooluga kaasa. Oskus usutavalt laiskust teeselda on alati tugeva popmuusika tunnusjoon.
Uuel plaadil võib näha grammikest Luarvik Luarviku retroelektroonikast, Opium Flirti defineerimatutest konstruktsioonidest ja Faun Racketi hoogsusest, kuid samas ei ürita Andres Lõo ühtki oma varasemat projekti kopeerida. Ta on pidevas muutumises ja praegune helipilt on võib-olla isegi tema senise karjäärі kõige huvitavam.

DEW8 – Ke'leti jaht
(Legendaarne, 2019)
■■■■□
Kuulas Mihkel Noot

12EEK Monkey „Xibalba Spasse" kolm instrumentaali panustanud produtsendi-räppari DEW8 *animus*'est läbiimbunud esikalbum „Ke'leti jaht" on intrigeeriv avaldus artistilt, kes on oma heli leidmisele ohtlikult lähedal.
Ke'leti, tšuktšide mütoloogilise surmadeemoni järgi nime saanud plaat istub vormilt Kuuluude ja 12EEK Monkey ning *horrorcore*'i ristumispunktis. DEW8 manab esile pimedaid nurgataguseid ning öös hiilivat tundmatust juba alates introst „Tõrv kasvuhoones", kus tolmused trummid ja Taavi-Peeter Liivi lovecraftlikult kurjakuulutav klaverikäik mõjuvad ühtaegu kutsuvalt ja eemaletõukavalt. Instrumentaalse poole pealt on „Ke'leti jaht" kohaliku räpiaasta kõige paremini produtseeritud album: ruumilisi meloodiaid, lõikavat kaja ja psühhedeelseid sämpleid saadavad rõhuvad trummikäigud, andes ilmekalt edasi LP peamist motiivi – paranoiat. Sõnalisel tasandil laob DEW8 koos külalisesinejatega – lisaks Põhjamaade Hirmule ja Genkale löövad kaasa Grinks, Leet ning Isand Lilla – metafooride peale veel metafoore ning tulemus on mõneti polariseeriv: siin leidub rohkelt häid ridu („endal läbipõlemisest selja taga on tuhamägi"), kuid kohati on riimid liialt abstraktsed ning mõte nende taga raskesti jälgitav.
Ja kui midagi ette heita, siis just seda: „Ke'leti jaht" on kontseptuaalselt ja muusikaliselt haarav, kuid kolmekümne minuti jooksul kuhjunud mõtete ja ideede tegelik tähendus jääb kuulaja jaoks ehk liiga ambivalentseks. Sellele vaatamata on DEW8 debüüt kuratlikult hea ning mõjub aina ühenäolisemaks muutuval räpimaastikul kui sõõm värsket õhku. Singlimehed, hoidke alt!

Sander Mölder, Timo Steiner, Jonas Kaarnamets – Concerto for an Intersection and an Electric Guitar
(Birdname, 2019)
■■■□□
Kuulas Kristjan Karron

Jorge Luis Borgese „Täpsusest teaduses" võrdleb ühe lõigu jooksul maakaarti sellel kujuteldava reaalsusega, kulmineerudes kartograafide loodud elusuuruses üks ühele kaardiga. Justkui absurdini viidud idee simulaakrumist ja selle valmistajate ambitsioonidest võib kanduda üle ükskõik millisesse kunsti – miks mitte ka muusikasse. Pikaltmängiv „Concerto…" on justkui mõtteharjutus samast vaatevinklist: mis on *ambient*-muusika mõistlik piir, kui võrrelda seda selle inspiratsiooniga? Plaat on jagunenud kaheks osaks: peaaegu pooletunniseks lindistuseks Tallinna ühe südamagistraali igapäevaelust ning seda imiteerivateks etüüdihakatisteks. Tahtlik muusikaloome moodustab seega väiksema osa kui inspiratsioon ise.
Kuigi ei saa vaielda vastu mõttele, et igapäevaelus, eriti niivõrd paljusid erinevaid sisendeid koondavas kooslusvormis, nagu seda on linn, leidub muusikat ja rütmi, ei tundu paslik siiski pidada plaadi esimest poolt millekski rohkemaks kui huvitavaks helide kogumiks. Õnneks võtab teine pool need helid ette ja mängib põnevalt ümber selgemalt musikaalsele maastikule, tõlgendades teisiti, ent siiski äratuntavalt kõiksugu katkeid bioloogilisest tehnoloogiliseni, inimkilkest diiselmootorini. Kiitust väärib mitmežanriline lähenemine linnakõlade imiteerimisel, vältides levinud johnadamslikku närvilist minimalismi ja eelistades otsida igale helile oma turvalise kodu, olgu see pungis, džässis või kus iganes. Teisalt on aga raske leida sellises lähenemises nauditavat jätkusuutlikku väärtust, taandades (või just tõstatades) kogetu mainitud mõtteharjutuse tasemele. Väärib kindlasti kuulamist, kuid vast ei poe kellelegi pöördumatult südamesse.

Misha Panfilov – Heli maagia
(EEE ZEE, 2019)
■■■■■
Kuulas Johanna Maria Mängel

Pole vast enam mõtet konstateerida, et Misha Panfilov on väsimatu helimeister. Alles novembris esitles ta oma kollektiiviga Estrada Orchestra *krautrock*'ist nõretavat uut albumit „Zucker Tanzclub". Erinevaid helipalakesi on kukkunud enam-vähem regulaarselt ka Panfilovi teiste lugematute projektide ja koostööde tulemusel. Ega ma ei kurda. Üldse mitte. Kuidagi on härral õnnestunud saavutada iga kord ainuomane põnev käekiri, mis jookseb ühtaegu soojalt krõbisevate helikiirtega valgustatud nostalgilistel rababel ning luurab samas salapärastes avastamata käikudes. Värskeim tabamus on soolona lansseeritud astraalse atmosfääriga võluv LP „Heli maagia", milles on punutud kokku inspiratsioon 80ndate süntesaatorikõlast ning tolmuse *library music*'u žanri avangardistlikumast otsast. Askeetlik rütmikaosa on tekitatud peamiselt analoogtrummimasinaga, mõne loo sisse on peidetud ka tagasihoidlik bassivõbin („Silmad tähti täis", „Kallistus" ja „Eha"), kuid helikimbu *pièce de résistance*'iks on kohevad ja virvendavad süntesaatorihelid. Albumi meditatiivsed helimaastikud koosnevadki peamiselt hõõguvatest sündikihtidest, mis end läbi lugude mõnulevalt sirutavad, keerutavad ja väänavad. Panfilov rändab muusika kaudu oma isiklikku kosmosesse ning puistab sealt korjatud tähti ka kuulaja silmadesse.

FKA twigs – MAGDALENE
(Young Turks, 2019)
■■■■□
Kuulas Tanel Matsalu

Möödunud muusika-aasta oli erakordselt hea *art pop*'i žanrile. Ilmusid Lafawndahi, Angel Olseni, Caroline Polacheki, Jenny Hvali, Weyes Bloodi ja Charli XCXi paljukiidetud albumid. Modernse popi piire on avardatud uudsel viisil ja kuulajad ootavad sellelt ülendavat ebamaist esteetikat. Inglise alternatiivne *rnb*-lauljanna, koreograaf ja professionaalne (posti)tantsija FKA twigs on selle suuna ehe näide. Avasingliga „Cellophane" ja selle imelise videoga kruviti ootused lakke ning lõpptulemuses ei pea pettuma. Tegemist on artisti kõige terviklikuma ja seni lihvituima tööga, mille produktsioon on tipptasemel. Albumi loovtiim on saavutanud helidisainilt kompleksse ja eksperimentaalse segu veidrast elektroonikast, industriaalsest mürast, *ambient*'i toonidest ja *glitch*'likest biitidest, mis on illustreeritud FKA twigsi sensuaalse falsetiga. Sellisele žanriülesele helipildile on olnud varem kõige lähemal Björki „Vespertine" (2001).
Ka sõnade poolest on tegemist laulukirjutamise meistriklassiga. Enne albumit elas laulja läbi valusa lahkumineku ning oli kimbus terviseprobleemidega. Sügavalt personaalses teoses on mitmed lood temaatiliselt sassiläinud suhtest ning murtud süda on miski, millega saavad samastuda kõik.
Tegemist on emotsionaalselt rõhuva teosega. Isegi seksikas ja iha täis duett *trap*-staari Future'iga ei too FKA twigsi maailmas päikest pilvede tagant välja. Kui võtta arvesse ka albumi vältel ühtset joont ajavad psühhedeelsed *rnb*-taustad, võib plaat tunduda veidi üheülbaline, kuid see on ka maitse küsimus.
Saab olema väga huvitav jälgida, millistele radadele viivad artisti tulevased tööd, sest latt on seatud kõrgele.

VIHJE
18. jaanuaril annab Von Krahlis kontserdi vene postpungiansambel Motorama. 2005. aastast tegutsev bänd on andnud seni välja kaks EPd ja neli täispikka albumit ning on saanud mõjutusi suuresti vene nõukogudeaegsest rokkmuusikast ja *new wave*'ist. Vaata lisaks: *facebook.com/urbanculturee*nt

MINU LILIT

KIRJUTAS ILIA PROZOROV, ILLUSTREERIS LIISA KRUUSMÄGI

Minu vene südamest Teie eesti hingele

Mind äratas tänavamüra. Väikese aknaprao kaudu õnnestus tuppa tungida kõigil ärkava kevadise linna kujuteldavatel ja mõeldamatutel helidel. Kuulmine tabas väga selgelt, lausa loomse tugevuse ja julmusega naabruses asuva maja kartongist seina puurimist pika ja jäneda puuriga; paar päeva tagasi eksinud puretud koera haukumist, kes tõenäoliselt on end siia kevadeni sisse kirjutanud; ja vareste karjeid, mis tekitasid soovi visata mõne rasvasema kiviga kraaksumist kandvate puude suunas. Nii see hommik siis algabki, aeglaselt ja vastumeelselt valgelt seinakellalt alla voolates: tik-tak, tik-tak, tiik-taaak.

Mina ja Lilit oleme üsna värskelt koos. Ta on tõeline eestlanna, saarlanna, tõeline naine. Ta teab, millal olla superõrn ja naiselik, aga võib ka jalaga vastu maad lüüa, nii et alumiste naabrite lühtrid lae all ebaloomulikult tantsu löövad. Seda juhtub stabiilselt kord kuus, kui minu Lilitil algavad kurvad naiste päevad. Kui me palju vaidleme. Kui Lilit põlgab kellegi teise seisukohti, eriti minu…

Lilitile meeldib väga oma Austraalias elava täditütrega lobiseda. Ajavahe tõttu toimuvad need vestlused alati öösiti. Sel ajal peidan end voodis sügavale patjadesse, teen näo, et ei kuula neid naistejutte bla-bla… Kuid vannun, et võin kõik viimaste nädalate vestlused peast ümber jutustada. Hiljem edastab Lilit mulle sõna-sõnalt vestluse sisu ning mina olen vait ja noogutan, nagu kuuleksin sellest esimest korda. Lilit kulutab ümberjutustamisele sama palju aega kui reaalsele vestlusele. Veel helistab Lilitile väga tihti endine poiss-sõber, kellega nad elasid koos täpselt kümme pikka aastat. Ma saan alati aru, kui tema helistab, sest Lilit tõmbub siis sirgeks, upitab end ja jääb valveseisakusse, nagu teisel pool toru oleks keegi kõrge ametnik, kelle kätes on minu väikese tüdruku saatus. Kuid see ei ole ametnik, see on tema endine poiss-sõber, mingi kontoritöötaja. Pärast neid kõnesid vaatab minu väike Lilit kaua aknast välja ning mõtleb tähelepanelikut millelegi.

Lilit joob palju vett ning haigeks jäädes ei ravi end medikamentidega. Selle asemel eelistab ta paar päeva kodus voodis lamada, ravides end ameerika sarjadega Netflixist, mille parooli kinkis talle sõbranna, ning Tove Janssoni raamatutega. On kohutav isegi ette kujutada, mitu korda ta neid lugenud on. Ta teab kõiki jutte peast ning tsiteerib neid tihti. Teinekord loeb ta jälle Stephen Kingi romaane. Neid ei loe ta lõpuni, kuid naerab väga veidrates kohtades, pistab siis raamatu mu nina alla ja ütleb:

„Vaata kui naljakas!"

Minu kallis, õrn ja tugev naine, see ei ole üldse naljakas…

Lilit kannab stiilseid prille. Mis siin öelda, kogu tema perekond kannab prille, see on nende traditsioon. Lilit vihkab läätsesid ja keeldub silmaoperatsioonist. Kuid ma ei kujutakski teda ilma prillideta ette. Kui hiljuti talle bussijaama vastu läksin, kui ta oma kodusaarelt naasis, siis ma ei märganudki, millal ta bussist väljus. Selgus, et Lilit oli sekundiks prillid eest võtnud, et silmi „tuululutada", nagu ta seda väljendas. Ilma prillideta näen Lilitit vaid hommikuti. Kuid hommik on eriline aeg, mil sa paljutki ei märka. Seepärast ole, minu Lilit, ettevaatlik, ma võin Sind ilma prillideta rahvahulgas ära kaotada.

Lilit töötab pangas. Mingis välisosakonnas, kus suhtluskeel on inglise keel. Ametikoht on väga tõsine ning töötasu samuti vastav. Koju tuleb Lilit pärast tööd väsinuna ja võitleb koridoris kaua oma saabastega, püüdes ühe ropsuga nende tõmblukke avada, seejuures naljakalt ingliskeelsete sõnakestega kirudes. Koju jõudes võib ta veel kaua inglise keeles rääkida. See toimub tal automaatselt. Liliti unistus on lahkuda pangatöölt, hakata tegelema rõivadisainiga ning avada oma kaubamärgiga pood meie linna trendikas piirkonnas.

Igal pühapäeval sõidab Lilit loomade varjupaika, et nende vaesekeste eest hoolitseda: puhastab haigete pesukarude puure, viib välja mustuse, kammib ja silitab räämas kasse, viib orvuks jäänud koeri mere äärde jalutama. Loomad on Liliti järele hullud. Koju tulles on ta karvu täis ja lõhnab talumatult. Minu Lilit, Sa muutud varsti koerakekeks ja jooksed minu juurest ära. Minu Lilit, kuidas ma ilma Sinuta suve, sügise ja siis talve üle elan?

Kord kuus, enamasti reedeti, käib Lilit sõbrannadega restoranis. Pärast restorani minnakse koos klubisse. See on nende traditsioon. Siis lülitab Lilit telefoni välja, et keegi teda ei tülitaks („keegi" tähendab mind), ja suundub oma sõbrannadega ööreisile. Siis ei ole Lilit mõnda aega minu oma. Ei, see ei ole see, mida te mõtlete. Asi ei ole väljalülitatud telefonis, asi on minus, minu rumalas armukadeduses minu Liliti vastu. Kujutan endale oma haiges kujutlusvõimes ette hirmsaid pilte, muutun üheks neist kirpe täis mahajäetud koertest, keda Lilit pühapäeviti loomade varjupaigas kammib.

Esiteks joonistab mu fantaasia pildi suurest tõmmust stripparist purjus sõbrannade seltskonda lõbustamas. Siis näen ööklubi tualettruumis poolalasti Lilitit, ümbritsetud rikutuse ja himuga. Kusjuures see himu käperdab minu Lilitit kõikidest mõeldavatest ja mõeldamatutest kohtadest. Oh, kui raskelt ma neid reedeid üle elan. Helistada – mitte helistada, kirjutada, mitte kirjutada – ei ole kuhugi. Meil on ju moodne usalduslik suhe.

Lilitit vaimustavad pitsid. Ja mina suren selle halva maitse pärast, aga pean mängima ustavalt kaasa, et olen antiikse naistepesu armastaja, millesugust kandsid veel dinosaurused, esimesed neandertallased ja meie emad, tädid, vanaemad. Lilit siseneb poodi, valib talle meeldiva asja, pilgutab mulle silma – kas mulle meeldib? Mina noogutan, võtan taskust kortsus kupüürid, tasun ja võtan vastu ilusasse paberkotti pakitud mulle nii ebameeldiva pitsilise naiste aluspesu. Kodus pean hindama valikut viiepallisüsteemis. Minu Liliti maitse ei saa olla halb, seepärast on hinne alati sama: viis. Kui hindan neljale või, veel halvem, kolmele, ootab mind karistus – jään Liliti hellitustest terveks järgnevaks nädalaks ilma.

Me kohtusime Lilitiga internetis. Ma ei suutnud Tinderis tema sümpaatsest näokesest mööda minna ja muidugi laikisin. Esialgu kadus Lilit üksikute naiste arvukate fotode sekka, kuid siis otsustas ta mulle esimesena kirjutada, mida ta polnud enda sõnul kunagi varem teinud (mida olen erinevate naiste käest korduvalt kuulnud). Ma ei vastanud kohe, möödus veel hulk aega, enne kui väikese Liliti mugavasse väikesesse korterisse sattusin.

„Mul on hea meel, et oled pooleldi venelane," ütles Lilit mulle meie esimesel ööl. „Mulle meeldivad vene mehed. Minu ema on alati öelnud, et minu tulevane abikaasa on kindlasti venelane."

Ma ei eita, et need sõnad mõjusid ühtaegu nii joovastavalt kui ka julgustavalt. Ma tundsin end rüütlina valgel hobusel, käes võimas mõõk, valmis karistama kõiki, kes seisavad meie eesti-vene õnne teel ees. Aga kui sellised tõkked teele satuvad, siis ei luba minu Lilit mul mõõgaga vehkida, vaid tervitab kõiki naeratuse ja sõbralike kallistustega. Siis muutun ma mõneks ajaks nähtamatuks ja kaon oma Liliti elust.

See võib kesta ühest päevast kuni terve nädalani, kuni Lilit mind ise üles otsib. Ta helistab mulle ja küsib, kuidas mul läheb, ja mina saan aru, et on aeg tagasi tulla. Sellised pausid tekivad ootamatult ja värskendavad meie suhet hästi. Lilit muutub minu vastu eriti tähelepanelikuks ning jutustab, sädemed silmis, meie ühistest tulevikuplaanidest. Pärast selliseid pause lõhnab Liliti korter võõra mehe järele, aga ma ei pööra sellele erilist tähelepanu, sest Lilitil on palju sugulasi.

Elu Lilitiga on kui loterii. Sa ei tea kunagi, mis sind järgmisel käänakul ees ootab.

Praegu lamab ta minu kõrval, silitab oma peene valge käega mu pesemata juukseid ja naeratab oma haruldast naeratust, millesarnaseid on imetlenud isegi mineviku tumedaimad luuletajad. Mina ei ole luuletaja, naeratust õigesti imetleda ei oska, kuid tean täpselt, et minu rahutu eesti tüdruku järgmiseks sammuks võib olla tonn mürgist segu, millega ta mind silmagi pilgutamata üle valab. Seejuures jääb tema näole püsima naeratus ning mina pesen segu vaikides maha ja käitun, nagu midagi ei oleks juhtunud. Võimalik, et Lilit austab mind selle vaikuse eest. Vahel talle meeldib mind narrida ja vihastada. Ning kui ma luban endal tema peale häält tõsta, võtab ta seda tunnustusena ning naerab lõbusalt, pöörates kõik naljaks.

Kui Lilitil on hea tuju, siis ta valmistab imehead hommikusööki. Kandes paljal ihul meestesärki (mitte minu oma), jookseb ta kikivarvul mööda kööki ja tegeleb kohvimasinaga, jõudes seejuures röstida saia ning määrida sellele peale avokaadot. Enne Lilitiga kohtumist ei olnud ma kordagi elus avokaadot söönud.

„Sa tuletad avokaadot nähes iga kord mind meelde," naeratab Lilit sarkastiliselt ning pakub mulle röstsaia.

Ma söön ja hullun selle puuvilja maitsetusest. Lilit sööb ja on samuti hullunud selle vilja maitsetusest. Ning tundub, et oleme mõlemad õnnelikud.

„Kuule," küsis ükskord Lilit minult hommikusöögi ajal, „kas Sa oled Tinderi kustutanud?"

„Jah," vastasin talle ausalt.

„Aga Sina?" küsisin mina pärast mõningast pausi.

„Mina pole veel jõudnud," naeratas vastuseks minu väike Lilit.

Aprillikuu keskpaiku kinkis Lilit mulle enda hiirevärvi lihtsate rombikujunditega kõige ebavajalikumad aluspüksid. Ta leidis need pesukorvi põhjast. Tema kollektsioonis olid need ainsad ilma pitsita. Pannud aluspüksid oma jope sisetaskusse, jalutasin uhke ja rahulolevana mööda kevadist linna, piiludes mööda jujate kahvatutesse nägudesse. Kujutage ette, et minu jopetaskus on minu väikese Liliti tõelised aluspüksid. Aga näod ei aima sellest midagi. Lilit andis mulle võimaluse tunda end tema tõelise armsamana. Vannun, et sellel momendil ma end nii ka tundsin. Ja veel, ma soovisin, et Lilit oleks täielikult minu oma. Soovisin…

„Miks Sa alati nii agressiivne oled?" küsib minult Lilit.

Vastuseks kehitan vaid õlgu. Seevastu kõikidel järgnevatel päevadel olen ma hea ja rahulik noormees. Nii jätkub mind paariks päevaks, aeglaselt, tilk tilga haaval. Seejärel esitab Lilit mulle sama küsimuse ning alustan uuesti enda kallal töötamist. Kummaline, mulle meeldib Lilitis kõik.

Juba mitmendat korda lamame voodis. Juba jälle äratab meid tänavamüra. Taas tärkab akna taga kevadine linn. Lilit lamab küljel ning vaatab minu unist nägu. Sama teen ka mina. Ilus kevadhommik, mis täidab mind sisemiselt lihtsa inimliku õnnega, mida kõik inimesed on jahtinud juba sajandeid. Kogu öö jätsin ma Liliti kehale oma jälgi. Vaatan armast, parastavat nägu ja ehitan tulevikuplaane, milles Lilitil on peaosa. Varsti lendan Ameerikasse ega näe oma Lilitit mitu nädalat. See-eest toon talle ilusaid kingitusi, jooksen otse lennukilt viimasele trammile ning sõidan kohe tema juurde, ukselävel kaisutan oma tugevate vene kätega tema väikest eesti ihu ja tõstan ta kõrgele üles. Seejärel… seejärel suudlen Sind üleni, Lilit, me jäämme koos magama Sinu väikeses kriuksuvas voodis, mille kinkis Sulle vend ning mis varsti meie öiste reiside tõttu laguneb.

Ähvardavalt vibreerib telefon, minu Lilit tõstab selle uniselt põrandalt, vaatab tähelepanelikult ekraani, tõuseb järsult ning jookseb vannituppa, pannes ukse enda järel kõvasti kinni. Ma saadan teda pilguga ja pööran end seina poole.

„Jälle ta helistab," kurdan seinale.

Sein vaikib. Vist magab veel. Aga kevad kõrvetab nagu nõges – valusalt ja ootamatult.

PS. Kuu aega tagasi tegi Lilit järjekordse pausi. Tunnistan, et ootasin kõnet. Tahtsin esimesena helistada, kuid ei söandanud.

Nii möödus terve nädal ning totaalsest lootusetusest väsinuna sõudsin valimatute suhete randa. Logelesin seal mitu nädalat, kuni sain aru, et minu väike eesti Lilit ei ole enam minu ega helista enam kunagi oma vene sõbrale, kes esimesel tutvuse päeval puhastas tema roosadelt küüntelt rohelist lakki.

Tallinn, 2019

Ilia Prozorov on nii inimene (snd 1987 Tallinnas) kui ka kirjanik, aga sagedamini on ta kummitus, kes kõnnib mööda mineviku külmi, pimedaid tänavaid. Ühe jaoks fööniks, teise jaoks tavaline hall vares. Kuid ka vares võib aastaid hiljem tuhast tõusta ning lennata tähtede ja tindina kadunud raamatute lehekülgedele.

HEADE KAVATSUSTEGA KIRJASTAJA TESTAMENT

Luges **Tauno Vahter**

Kirjastajad figureerivad kõrvaltegelasena üsna paljudes filmides ja raamatutes, võtame vaid mõned üksikud näited, nagu **Whit Stillmani** film „Disko viimased päevad", **Joël Dickeri** menuk „Tõde Harry Queberti juhtumi kohta" või **Olivia Goldsmithi** „Bestseller". Siia võib lisada vabalt **Nora Ephroni** 1998. aasta miilukafilmi „Sulle on sõnum", mis räägib laias laastus sellest, kuidas Rahva Raamatu suuraktsionär üritab Puändi pidajaga leibasid ühte kappi panna. Kirjastaja kuvand on enamasti natuke küsitav ja halvemal juhul on ta loll vereimeja, ühesõnaga, umbes nagu produtsent muusikas.

KIRJASTAMISE „SUUREST MÄNGUST"

Roberto Calasso (snd 1941) on küll ka tuntud kirjanik, ent kirjastamismaailmas teatakse teda peamiselt Itaalia kirjastuse Adelphi käilakujuna. Hiljuti eesti keeles ilmunud raamatuke „Kirjastaja jälg" on kogumik esseelaadsetest mõtisklustest kirjastamise ja sellega seotud nähtuste üle. See üsna spetsiifiline tekst ei ole siiski mingi kirjastajate siseringi nali, vaid pakub äratundmist kõigile natuke pervomatele raamatusõpradele. Kui ka teie olete üks neist, kes jääb vahel pikemalt raamatu köidet või kaanel kasutatud fondi seriife vaatama, ei helista ligatuuri nähes vihaselt kirjastusse praagi pähe raha tagasi nõudes (jah, on juhtunud!), nuusutab mõnda paberit (antud juhul Munken, vist 115 g, üldiselt kenasti kirjastatud) või kompab pimetrükki, siis saate aru, millest jutt. Calasso tahab esitada pisut manifestlikult oma nägemust heast kirjastamisest.

Kirjastaja kuvand popkultuuris on enamasti natuke küsitav ja halvemal juhul on ta loll vereimeja, ühesõnaga, umbes nagu produtsent muusikas.

„Hea kirjastus on selline, mis niivõrd, kui see on võimalik, annab välja ainult häid raamatuid. Head raamatud on need, mille üle kirjastaja on uhke ja mida ta ei häbene. Heade raamatute kirjastamisega ei ole kohutavat varandust kokku ajanud mitte keegi," üritab Calasso tõmmata piirjooni. Ta räägib kirjastamise „Suurest mängust", mille eesmärk on anda välja erilisi raamatuid. Kirjastamise ühes otsas on vulgaarsemad ehk väga kommertslikud, teises väga kirjanduslikud (uinutavat laadi) kirjastused. Calasso räägib peamiselt just Adelphist, aga ka Prantsuse Gallimardist ja Saksa Suhrkampist – neid kõiki on seostatud kodutu intelligentse ja olulise kirjandusega, paljud nende autorid kattuvad, tüüpilised nimed on **Kafka**, **Borges**, **Kundera**, **Walser**, **Sacks** jt. Jah, ma valisin pikast nimekirjast praegu ainult mõned neist, keda ka Tänapäeval on õnnestunud eesti keeles avaldada, aga need sarnasused on otsitud, sest Eestis sama kõrgelennulisi kirjastusi ei ole ega tule.

Tauno Vahter on lugeja, kirjutaja, tõlkija ja kirjastaja. 1987. aastal pälvis teise koha algklasside tsiviilkaitseviktoriinil. Ta on tõlkinud eesti keelde mh Sofi Oksase romaani „Stalini lehmad", Ronald Reagani eluloo ning „Väikese Tüng Shui käsiraamatu". Tema peatoimetatav kirjastus Tänapäev on avaldanud 20 aastaga üle 2000 raamatu, mille autorite hulka mahuvad nii Suetonius, Sigmund Freud kui ka Mallukas.

„Eesmärk kirjastada häid raamatuid ei ole nurjumisele määratud – seda eesmärki on lihtsalt väga raske saavutada," kirjutab Calasso. Selle kokkuvõttega peab nõustuma ja huvitav ning ka nostalgiliselt tuttav on lugeda, kuidas autor-kirjastaja kirjeldab kirglikult soovi leida võimalikult erilisi ja märgilisi raamatuid ning seda, kuivõrd tähtis on kujundus või kaanetekst. Kummalisel kombel on selles aga ka midagi sarnast eespool mainitud filmiga „Sulle on sõnum". Calasso hakkab siin sarnanema **Meg Ryani** tegelaskuju Kathleen Kellyga, kes soovib pidada oma väikest hubast raamatupoekest, kus ta tunneb iga müügilolevat raamatut ja omab nendega vahetut sidet. Calasso räägib väärikusest ja käsitööoskusest, mis käib kirjastamisega kaasas, ja see kõik kõlab väga õigesti. Aga siis ühel hetkel tahaks öelda, et jah, see ongi õige ja kiiduväärt, aga Adelphil on Itaalias enam kui 60 miljoni inimesega turg nagu ka Gallimardil üksnes Prantsusmaa emamaal ning Suhrkampil 80 miljoniga. Aga kuidas oleks proovida teha sama miljoni eestikeelse elanikuga turul? Jah, seda minagi.

TEOREETILINE KOMPROMISSITUS

Loomulikult pole sellises mõõtkavas ettevõtmine Eestis mõeldav, sest mainitud kirjastustest väikseim ehk Adelphi on tunduvalt suurema väärtusega kui Eesti suurimad kirjastused – käsitöö mõiste on väga suhteline. Kui Calasso tahab näidata tühist nišitiraaži, räägib ta „Kaputsiinide hauakambri" 3000-eksemplarisest tiraažist, see on number, milleni meil jõuab tühine kogus raamatuid aastas. „**Simenoni** järgmise 45 romaani trükiarv oli püsivalt üle 50 000." Oleks meil Sinu probleemid, Roberto! Aga küllap on temal ka teinekord mingid hoopis suurema mastaabiga probleemid…

Eestis ei ole erakapitalil põhinevat ja ellu jäänud kirjastust, kes saaks öelda, et on avaldanud üksnes väga häid ja väärtuslikke raamatuid, selline ettevõtmine oleks võimalik ehk üksnes piiramatute võimalustega sponsori olemasolul, ükskõik kas see on siis eraisik või riik. Mingil hetkel on meil olnud ajaloos selline maine Loomingu Raamatukogul ja vähem tuntud näitena ehk ambitsioonikal väikekirjastusel Atlantis umbes aastatel 1997–2009 rea oluliste tõlkeraamatutega. Teised on pidanud kas algusest peale või ühel hetkel mõistma, et tuleb teha ka kompromisse – edasise on juba määranud kompromissi suurus (piltlikult öeldes, kas avaldad aeg-ajalt mõne natsi eluloo või juba „Mein Kampfi" ja seitse p***e kaudu hammaste parandamise käsiraamatut). Kirsiks tordil meenub hiljutine kohtumine sellessamas Suhrkampis, kus selgus uute teoste tutvustamise käigus, et neil on kavas ka raamat loodusravist. Mul pidid selle peale silmad põrandale kukkuma ja küsisin, kas see on neil uus suund. „Tsiteerides Bob Dylanit: „The times, they are a-changin'"," vastas mulle staažikas Suhrkampi töötaja kohmetu muigega.

200 aastaga on õigupoolest muutunud üsna vähe. Ikka räägitakse täpselt samadest probleemidest: trükivigadest, kehvast reklaamist ja väljapanekust, lugejate loidusest.

Kui aga unustada mastaabivahe, mis annab suurtes riikides väga valivatele kirjastustele teatud kriitilise massi lugejaid (ja ostjaid!), on Calassol mitmeid nõtkeid mõttekäike. Mulle meeldis entusiastlik kirjeldus põnevate ja eriliste käsikirjade otsimisest, milles on peidus üks selle ameti suurimaid rõõme: leidmine ja paremal juhul teadmine eesootavast rõõmust, kui ka teised seda jagavad. See on rõõm, mis ei ole päris isetu, sest kirjastajatele on väga omane rääkida, kuidas just NEMAD midagi leidsid, millegi väärtust esimesena taipasid, justkui see teeks selle rohkem nende omaks, kui see tegelikult on. Calasso kirjelduse järgi on enamik kirjastajaid loomult suured donjuanid, kuid see tundub võrdlemisi kahtlane väide – messidel kubiseb kirjastajate seltskond peamiselt naistest ja geidest.

Kui Calasso räägib kaanekujundusest, rõhutab ta maitseka tagasihoidliku ilu tähtsust ning irvitab USA ja Inglise kujunduste üle, mis olevat liiga ühesugused. Küllap on selles teatud tõde, kuid Itaalia ja eriti Prantsuse kaanekujundused on oma minimalismis ju enamasti veel sarnasemad ja seegi on hakanud tasapisi muutuma, ühetoonilisel kartongil tekstile on hakatud rohkem pilte lisama. Ühtlasi meenub mulle Eestile omane kergelt tõusikliku minimalismi koolkond, kus kombinatsioonid stiilis kalingur + Garamond peaksid kindlustama koha aasta kauneimate raamatute seas, kuigi neidki on nähtud lõputult.

KIRJASTAJA „TÜHI PESA"

Üks huvitavaim raamatutega seotud teema on see, mis juhtub „leitud" autoriga pärast seda, kui ta saab laiemalt populaarseks. Nii mõtleb Calasso nostalgiaga ajale, mil „**Schiele** ja **Hopper** ei olnud veel suured", või siis mainib, et „**Pessoa** nimi teeb praegu läbi seda veidrat ja ebameeldivat protsessi, mille lõppedes – nagu on Kafka ja Borgesega juba juhtunud – on tema nime kuulda peamiselt nende suus, kes tema raamatuid lugenud ei ole". Ühest küljest on selline reaktsioon kirjastaja „tühja pesa efekt" – käsikiri on lennanud suurde maailma ja nüüd pole ta enam kuidagi sinu avastus, vaid kõigi oma. Samas on see nähtus tõesti vahel väga koomiline ja Eestiski on olnud selliseid autoreid, näiteks meil eri aegadel moodi läinud **Sergei Dovlatov** või **Robert Musil**, enda tegijatest kahtlemata **Arvo Pärt**, kelle nimed on paljudele vaid lehvikuks.

Calasso kommenteerib ka pessimistlikumaid vaateid kirjastamise tulevikule ja peab neid ülepingutatuks. Ta juhib tähelepanu tuntud küsimusele: ühes Euroopa riigis populaarne kirjanik on väga sageli selle naaberriigis täiesti tundmatu, iga turg on erinev, aga mingeid ideaale võiks omada ka küüniliseks muutumise kiuste. Ta märgib, et mõnes mõttes on muutunud üsna vähe. Pea 200 aastat tagasi räägiti täpselt samadest probleemidest: trükivigadest, kehvast reklaamist ja väljapanekust, lugejate loidusest. Ehk ajad on olnud keerulised alati, mitte ainult praegu. Kirjastaja mõte on aga alati otsida uusi käsikirju ja langetada otsuseid, paremal päeval püüda mängida Suurt mängu.

ROBERTO CALASSO „KIRJASTAJA JÄLG"
TÕLKINUD HELI SAAR, TOIMETANUD LYDIA RAADIK, KUJUNDANUD MARI AINSO
KOMAPÄEV, 2019 / 152 LK

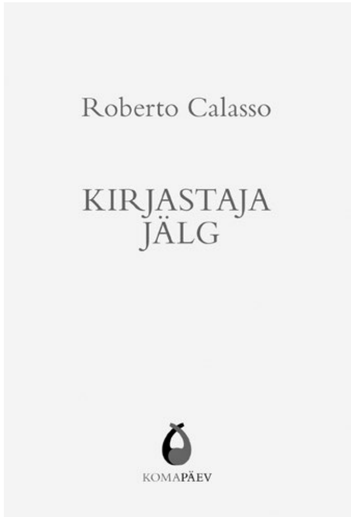

IGA PÄEV ON HINGEDEPÄEV

Luges **Helena Läks**

Lõuna-Aafrika kirjamehe Zakes Mda 1995. aastal ilmunud esimene romaan „Suremise viisid" saab alguse ühel matusel. Jutustajana ilmutab end keegi käestlibisev „meie", kes oskab vahendada toimuvaid sõnavõtte ja tegevusi ning teab rääkida ka paljudest asjaoludest ning motiividest inimeste ja olukordade taga. Kes on see tark kõrvaltvaatav hulk? Vastuseks on ilmselt hinged. Sest kohati kõnelevad nad kui elavad, siis jälle kui juba oma elu ammu lõpuni elanud inimesed, olles samas selgelt üks hääl, üks „meie", kes jagab oma tähelepanekuid kaastundlikult ja kohati koguni osavõtliku lustiga.

Kirjeldatud sündmustes on palju toorust ja võikust, kuid Mda ei jää jutustades sellesse kinni. Ta julgeb olla humoorikaski, andes mõista, et alles ilma huumorita on inimene tõeliselt kadunud.

„Meie" kirjeldatud matusel viibib teiste seas Toloki, kelle kohta selgub, et ta on kutseline leinaja, mees mustas, kes käib mööda matuseid ja itkeb väikese tasu eest. Kerjus, ütlevad mõned. Aga Toloki almuseid vastu ei võta. Kas need hinged käivad Tolokiga kaasas, kas ta on nad ükshaaval üles korjanud? Ühel hetkel leiab lugeja end kummalisest, justkui tihendatud õhkkonnast, mis tekitab ebamugavust ja tundub samal ajal ka… kosutav?

KOGUKONDLIK HÄÄL

Ühel päeval, teavad „meie", satub Toloki leinama üht väikest poissi, kelle ema osutub Noriaks, „tolleks ilusaks ülbeks lipakaks tema kodukülast" (lk 9). Toloki kannab Noria peale vimma juba lapsepõlvest saadik, selle põhjustest teavad hinged muidugi rääkida nii mõndagi. Just siin, kus lugu nihkub Toloki ja Noria ühisele minevikule kodukülas, ilmneb, et hinged tunnevad ka Noriat – ja mitte üksnes Toloki kaudu. Sellest kõigest hoolimata ei ole jutustajad siiski kõiketeadvad, aeg-ajalt on nemadki sunnitud lappima faktiauke kõige tüüpilisemate külajuttudega. Niisiis oleme jõudnud ühe Mda stiilile omase elemendi tuvastamiseni, nimelt kogukondliku hääle kasutamiseni loovestmisel. Autor ise on öelnud, et peab oluliseks hoida kirjutades kontakti Aafrika suulise traditsiooniga: lugu kuulub kogukonnale ja nii võib seda rääkida igaüks.[1]

Miski Mda kujutatud Lõuna-Aafrika Vabariigi apartheidile järgnenud segadusperioodis meenutab ka taasiseseisvumisjärgset Eestit.

Jutustaja-minade ühtsusele sekundeerib teose keel, mis on rahvalikult lihtne, ent elav. Tõlkija Heili Sepp märgib selle kohta raamatu järelsõnas: „Kuna tegemist on Mda esimese romaaniga, ei võistle autori keel läbitöötatuse poolest tema hilisemate teostega. Samas võib kohati robustse teksti taga näha ka kaalutlust, et see peab sobima väga lihtsa kogukondliku jutustaja suhu" (lk 172).

Helena Läks tervitab kõiki oma sõpru.

Muidugi ei puuduta kõik lood kogukonda sarnaselt. „Suremise viisides" kujutatud sündmustes on midagi (õnneks) harvaesinevalt totaalset. Nimelt toimub raamatu tegevus Lõuna-Aafrikas kogu ühiskonda haaravas arveteklaarimisatmosfääris – äsja on lõppenud apartheid. Esineb palju vägivaldseid kokkupõrkeid eri inimgruppide vahel ja uudised räägivad peamiselt surmast. Nagu selgub viidatud intervjuust, on ka raamatus kujutatud suremise viisid elust maha kirjutatud: mõni neist sai autorile teadlikuks uudistesaatest, mõni rabas otse tutvuskonnast. Matusepidamine oli nii sagedane, et matuserongid jäid üksteisele jalgu ning külvasid osalejate vahel tüli, mis ähvardas omakorda veelgi surma tuua. Kirjeldatud sündmustes on palju toorust ja võikust, kuid Mda ei jää jutustades sellesse kinni. Ta julgeb olla humoorikaski, andes mõista, et alles ilma huumorita on inimene tõeliselt kadunud. Palju kohtab raamatus tegelasi, kes on suutnud hoida rusude, vägivalla ja vaesuse keskel alles oma inimlikkuse, veelgi enam, kelles on endiselt piisavalt usku, et unistada. Toloki ja Noria kuuluvad nende sekka.

LEINAMISE VIISID

Mõtlemapanev on erinevus Toloki enesetaju ja tema välisilme vahel. Nagu mainitud, on Toloki kutseline leinaja, sellisena oma riigis ainuke. Õigupoolest arvab ta, et on selle ameti ülepea ise leiutanud, ning püüab kehastada enese kaudu võimalikult efektselt kogu traditsiooni. Selleks riietub ta ametis olles üleni musta keebiga rõivastusse, mis on väga väärikas, ning lisab oma leinarutiini peale tavalise itkemise muidki häälitsusi, mis olukorrale tarvilikku efekti annavad. Ta ei küsi oma teenuse eest fikseeritud hinda, vaid on paindlik, võttes arvesse, kui erinevaid inimesi ta leinamas käib. Tõsi, miskipärast kutsutakse teda vaid vaesema rahva matustele. Kord palub ta n-ö objektile kaasa ka Noria, et too saaks Tolokit töötamas näha. Naine on pärast käiku üpris ehmunud ja napisõnaline. Ta on näinud meest kalmistul nii, nagu teda näeb enamik võõraid: räbalavõitu karnevalikostüümis kerjusena, kes kireb mullahunniku otsas. Tundub, et Toloki on elust sedavõrd võõrdunud, et ta on kaotanud oskuse end kõrvalt vaadata. Aga kui elu valitseb surm, siis kas pole võõrdumine koguni väga eluterve?

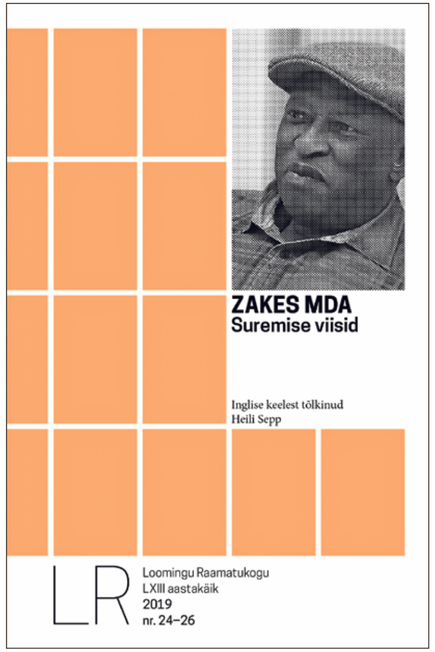

ZAKES MDA „SUREMISE VIISID"
TÕLKINUD HEILI SEPP, TOIMETANUD KATRIN KERN, AASTAKÄIGU KUJUNDANUD MARIS KASKMANN
KULTUURILEHT, 2019 / 175 LK

Miski Mda kujutatud segadusperioodis meenutab ka taasiseseisvumisjärgset Eestit. Usk, et linnas saab õnnelikuks, et eesmärk pühitseb abinõu, et oma juuri on võimalik läbi lõigata. Mda ei ütle, et ei saa, ei pühitse, ei ole. Ta lihtsalt tuletab meelde, et kõigi oma sammude ja skeemide kõrval jääme siiski päästmatult inimesteks mitte ainult iseendale, vaid ka teistele; et see tähendab tegelikult väga palju.

[1] *Interview with Zakes Mda, by Boniface Mongo-Mboussa (South Africa). – Africultures, 31.12.1999.*

NAUDINGUD KÜMNES KEELES – MEENUTUSI EESTIAEGSEST MEELELAHUTUSKULTUURIST

Esimene Eesti Wabariik kangastub meile tihti jõukuse, pidutsemise ja meelelahutuse võtmes. Ilmselt on selles suur annus pimedat nostalgiat, kuid samas ka omajagu tõtt.

Mart Sander

1920ndad ja 1930ndad nägid suurt tõusu Eesti restorani- ja meelelahutuskultuuris. Tegelikult algas see juba varem, vahetult enne I maailmasõda, kui valmisid pea ühel ajal nii Estonia teatrimaja kui ka Grand Marina (*praegu on samas kohas Vene Kultuurikeskus* – toim.), väidetavalt kogu tsaaririigi suurim ja moodsaim kino. Neist kahest asutusest kujunesidki sõdadevahelise Tallinna „kultuurimiili" tähised. Kui praegu kannavad mõlemad hooned teatri austavat nimetust, siis tollal olid need tõelised meelelahutuse kobarkeskused. Estonia polnud üksnes ooper ja ballett, vaid ka mitu restorani talveaia ja motoriseeritult pöörleva tantsulavaga; kabareeartistide ja orkestrite Meka. Grand Marina lisas kinole ja restoranidele ka kasiino ning omakorda kabaree, sedapuhku pigem pikantsusele orienteeritud Musta Kassi. Muide, ka kino tähistas toona hoopis rohkemat kui filmivaatamine: seansside eel ja järel esinesid orkestrid, tantsutüdrukud ja kõikvõimalikud „eksootilised" (mis toona tähistas pigem „erootilist") artistid.

Kino tähistas toona hoopis rohkemat kui filmivaatamine: seansside eel ja järel esinesid orkestrid, tantsutüdrukud ja kõikvõimalikud „eksootilised" (mis toona tähistas pigem „erootilist") artistid.

Tallinna restoranikultuurist on kirjutanud väga põhjalikult soome uurija **Kalervo Hovi** oma raamatus „Kuld Lõwi ja Kultase ajal. Tallinna restoranikultuuri ajalugu 1918–1940". See on tõeline piibel kõigile, keda huvitab, kuidas ja kus pidutseti, mida söödi ja joodi. Meelelahutuse muusikalisest poolest annab aga sügava ja personaalse ülevaate **Valter Ojakääru** „Vaibunud viiside kaja", mis on kirjutatud verinoore muusiku isiklike kogemuste põhjal.

Foto: Martin Dremljuga

Mart Sander on muusik, kirjanik ja filmitegija. Ta valmistub kaitsma doktorikraadi Balti Filmi- ja Meediakoolis. Tema uus fantaasiafilm „Kõhedad muinaslood" jõudis eesti publiku ette detsembris ning juba kevadel leiab see ka tee rahvusvahelistele ekraanidele.

AMEERIKA MUUSIKALE ORIENTEERITUD MAA

Selle kohta, et aktiivne muusika- ja restoranielu toimus ka väljaspool pealinna, leiame tunnistust kõikjalt. Näiteks minu noodikogust. Aastakümnete jooksul on paljud eakad eestlased kinkinud mulle oma muusikutest vanemate-vanavanemate orkestrinoote. Neid lapates jääb üle vaid imestada tantsuorkestrite rohkuse üle kodanlikus Eestis. Nootidele surutud templid räägivad meile nüüdseks täiesti unustatud kollektiividest, mis esinesid kõikjal üle Eesti, oma suured (tüüpkooosseis oli nootide järgi 9–10 muusikut) tantsuorkestrid olid Paides, Põlvas, Tapal, Türil, rääkimata suurematest linnadest. Noote telliti osaühingu Esto-Muusika kaudu kogu maailmast; juhtivaks oli kirjastus Chappell (praegu Warner/Chappell), mis tõi orkestrantidele kätte uusimad Ameerika lööklaulud suurepärastes arranžeeringutes. Nende kollektsioonide põhjal võib väita, et Eesti oli väga Ameerika muusikale orienteeritud maa. Sõja ajal vahetas Ameerika muusika välja Saksa filmidest ja heliplaatidelt massidesse kandunud lööklaul, mida telliti samuti valmiskujul Saksa kirjastustest; levis ka väga kvaliteetne Itaalia muusika – Itaalias ei olnud sving sugugi keelatud ja sealt ostis ka vaevu 20-aastane Valter Ojakäär pakkide kaupa moodsat repertuaari. Ameerika muusikat sai küll tellida Soomest. Muuseas, Soomel oli terve sõja ajal väga huvitav positsioon: kui Eesti kinodes siis enam Ameerika filme ei näinud (tegelikult lõpetas juba punane ENSV valitsus septembris 1940 kõik lepingud välismaa filmilevitajatega), siis Soomes, mis oli ametlikult Saksamaa liitlane, oli kinodes rohkem USA kui Saksa filme.

Soome jõudsid kontserte andma ka paljud toonased superstaarid, näiteks rootslannast filmitäht ja laulja **Zarah Leander**, keda hakkajamad tallinlannad nagu minu vanaema ka spetsiaalselt kuulamas käisid. Eestisse sellise kaliibriga artiste ei sattunud, ehkki Saksamaalt tulid mõned lauljad ja instrumentalistid, kes toonase Landessender Revali (Eesti ringhäälingu nimetus aastatel 1941–44) suure tantsuorkestri (mida juhatas **Vladimir „Boba" Sapožnin**) väga moes kogu maailmas – tantsiti sõna otseses mõttes kuni kokkukukkumiseni, mõnikord ka surmani. 1932. aastal kirjutab ajaleht Sõnumed: „Uus maailmarekord tantsumaratonis. Poolteist kuud vahetpidamatut tantsu. 7. juulil algas Toulouse'i teatris tantsumaraton, mis lõppes esmaspäeval, 22. aug. õhtul kella 9 ajal kellegi neegerpaari võiduga. Mustad vehkisid tantsida 1088 tundi ja ületasid läinud aastal püstitatud maailmarekordi 46 tunniga."

1930. aasta saabumise pidu. Foto: Mart Sanderi erakogu

Eestis nii karme tantsijaid ei olnud. 1934. aastal teatab ajaleht Kaja: „26 tundi vahetpidamatut tantsu. Tallinna tantsumaraton lõppes. Üks osavõtja minestas valssi keerutades. Kella kahe paiku öösel vastu laupäeva lõppes kohvik Marcelle'is (*hiljem Vana Toomas, praegu Maikrahv* – toim.) kestvustantsu võistlus, mis algas neljapäeval, 15. märtsi õhtul kell 11. Maratoni võitis Armin Trepp, olles tantsinud vahetpidamata 26 tundi 10 minutit. Trepi konkurent Mitt minestas pärast seda, kui oli ühe tunni vahetpidamata keerutanud valssi ühes suunas, mis oli korraldajate poolt ette nähtud võistluse „lõpuspurdina". Maratoni-tantsu alustasid neljapäeva õhtul kuus paari. Reede õhtupoolikul pärast seda, kui kõik paarid olid tantsinud kauem vanast rekordist, mis oli 13 tundi ja 55 minutit, kaks paari langesid välja. Reede hilisõhtuni tantsisid neli paari. Et teha maratonile kord ometi lõppu, muudeti pärast 25-tunnist tantsu tingimusi: mängiti vahetpidamata kiiret valssi, mida tohtis keerutada ainult ühes suunas." On muidugi iseasi, kas selline veresport (mille auhinnaks oli ikka raha) enam meelelahutuse alla käib, kuid selliseid maratone käidi meeleldi sööga-joogi kõrvale vaatamas. Vähem mõtleme sellele, et pingeline ei olnud see mitte ainult tantsijatele, vaid kogu restorani personalile, eelkõige orkestrile, sest reeglina toimus kõik ikka elusa muusika saatel.

Suurt tähelepanu pöörati kõikvõimalikele tähtpäevadele, mille puhul korraldati agaralt maskiballe, karnevale ja muud sorti meelelahutust. Kui uskuda perekondlikke mälestusi, siis eelistati just kohti, kus oli svingiv orkester. Näiteks nn Ameerika baariga ööklubi OK (nüüd G. Otsa nimelise muusikakooli harjutusklass) pakkus eeskava kuni kella kolmeni öösel ja elavat tantsumuusikat kuni kella kuueni hommikul.

Omaette muusikute kategooria moodustasid naisorkestrid – isegi saatel esinesid, publikuks suuresti Saksa sõdurid. Imekombel ei olnud džässi/svingi keeld Eestisse vist jõudnud, sest ühel vanal 1944. aasta hilissuvest pärit fotol võib näha teatrikuulutuste tulpa, mis reklaamib „Suurt Jazz-kontserti"!

VERESPORT

Ilmselt toimus iseseisvas Eestis ja eelkõige Tallinnas restoranide vahel suur rebimine publiku pärast: lõbustusasutusi oli palju ja kõik üritasid üksteist üle trumbata, esitledes parimaid „imperaatorlikke kokkasid", orkestreid, külalisartiste ja eeskavasid, moeetendusi ja tantsumaratone. Viimased olid 30ndate alguses Eestis oli neid mitmeid. Neil oli väga pikantne maine, sest väidetavalt võis daame sealsamas kabarees mõistliku summa eest paariks tunniks „ära osta" ja suletud separeesse juhtida. Tegelikult oli Eesti restoranikultuur väga vabameelne – Soomest näiteks käisid siin „tantsuturistid", sest Tallinnas oli lubatud restoranides kenade ettekandjatega tantsida, Helsingis mitte. Lisaks olid restoranid uhked oma väga haritud teenindajate üle, näiteks eliitkohvikus Kultas (*hiljem Moskva* – toim.) pidi iga teenindaja rääkima vähemalt nelja võõrkeelt ning kokku pidid külastajad saama teenindust kümnes keeles. See meenus mulle paari päeva eest, kui jalutasin Harju tänaval sisse restorani, kus mitte ükski teenindaja ei olnud suuteline suhtlema muus kui vene keeles…

Fotod: Alan Proosa

Emer Värgi visuaalselt kauni (aga) lähisuhteväägivalda käsitleva debüütlavastuse „You Will See So Many Pretty Things" järgmised etendused toimuvad Kanuti Gildi SAALis 15., 16., 18. ja 19. jaanuaril. Info: *saal.ee*

06.–19.01.
TALVESESSI ÖÖRAAMATUKOGU

Tartu Ülikooli raamatukogu ei rõõmusta ainult sellega, et on üleüldse avatud, vaid sellegagi, et on avatud talvise sessi ajal nüüdki ka öösiti! Nii saab 6.–19. jaanuarini õppida või niisama riiulite vahel jalutada tööpäeviti kell 9–00, nädalavahetuseti aga kell 12–00. Hilistel õhtutundidel pakutakse kohvi ja teed, arstitudengid õpetavad stressi maandama, korraldatakse eesti ja vene keelekohvikuid ning kohal on mõistagi lugemiskoerad! Info: *utlib.ee*

09.01.
VÄRSKET SOOME FILMIKUNSTI

Soome režissööri Zaida Bergrothi värske mängufilm „Maria paradiis" („Marian paratiisi") esilinastub meie väärtfilmikinodes 9. jaanuaril. Linateose sündmused on inspireeritud karismaatilisest ja kurikuulsast Maria Åkerblomist ning tema rajatud kristlikust ususektist, mis tegutses 1920ndatel Helsingi lähistel asuvas Toivola häärberis. Aga see pole veel kõik! Kinolinal näeme teiste seas ka armastatud eesti näitlejat Rein Oja! Lisateavet ja linastusi otsi näiteks kino Sõprus, Elektriteatri ja kino Artis kodulehtedelt.

Kaader filmist

10.01.
TOIDUJUTUD FOTOGRAFISKAS

Ka toidukunst on kunst ning ka toidust võib rääkida intelligentset juttu! Nõnda on Fotografiska restorani rahvas kutsunud 10. jaanuariks Londonist külla restorani Plates peakoka Kirk Haworthi, kes on täiustanud oma oskusi enne ise restorani avamist erinevates Michelini tärniga tähistatud maailma tipprestoranides, nagu The French Laundry, Restaurant Sat Bains, The Square ja The Quay. Haworthiga vestlevad Peeter Pihel ning Elo Aun. Vestlus algab kell 12 ning on tasuta, küll aga palutakse end eelnevalt registreerida. Lähem teave Facebooki sündmuses „NADA Talk: Kirk Haworth ja Peeter Pihel".

10.01.
TALVINE DŽUNGEL PÄRNUS!

Peosarja Džungel meeskond väisab 10. jaanuaril taas suvepealinna Pärnut, võttes enda peale klubi Tempel 2020. aasta esimese bassimuusikapeo korraldamise! Džungli pidudele kohaselt kuuleb kogu õhtu trummi ja bassi, *jungle*'it ja *breakbeat hardcore*'i. Plaadimasina taga: Reglok, Stunfisk, Good Question, Nukits ja Kristina. Vaata lähemalt: *facebook.com/Dzungel1* ning *facebook.com/klubitempel*

10.01.
MAARIN MÜRGI LOENG STL-IS

Sõltumatu Tantsu Lava uurimisresidentuuri raames peab sedakorda 10. jaanuaril kell 15 STLi ruumides (Telliskivi 60a) avaliku loengu Maarin Mürk. Teemaks on „Kunstnikud töötamas mitte-kunsti kogukondadega – milleks?". Kas selleks ajendab kunstnikke siiras soov sirutuda oma valdkonna piiridest kaugemale, leida uusi dialoogipartnereid, uusi kohti väljaspool üdini tuttavaid valgeid kuupe ja institutsioone või ikkagi see igikestev rahutus või ripakil olevad projektirahad? Varsti saame teada! Info: *stl.ee*

11.01.
THE KENORS + INDIE-DISCO

Millal sa viimati Indie-Discol käisid? Täpselt. Õnneks on Sveta Baar nostalgialainel ning kutsub 11. jaanuaril esiteks (kell 21.00) The Kenorsi uue singli „Kohvikas" esitlusele ning teiseks (kell 00.00) kohe selle äftekale, milleks ongi vana hea Indie-Disco, kus plaate mängivad Siim Nestor, Raul Saaremets, Villu Kraan ja Sander Varusk. Silmitse lähemalt: *facebook.com/BaarSveta*

12.01.
KUIDAS MITTE OLLA TURIST

Kagu-Aasia vilgub juba mõnda aega eestlaste reisiradaril. Nii mõnigi on registreerinud Tai või Filipiinid „uue Egiptusena", teised aga on märganud Vietnami ja Laose lihtsaid võlusid. Sellele piirkonnale keskendubki R2 reisisaate „Reispass" avalik salvestus ja Amazonas Reiside elav jututund sarjast „Ära ole turist" Tallinna Erinevate Tubade Klubis 12. jaanuaril kell 13.30. Vestlevad reisikirjanik Rene Satsi ja Tallinna Ülikooli Kagu-Aasia uuringute vanemteadur Karin Dean, modereerib antropoloog ning „Reispassi" saatejuht Ivo Tšetõrkin. Asjassepuutuvast: *amazonas.ee*, *r2.err.ee/reispass*

Foto: Rene Satsi

17.01.
HUUMORI RAAMATUKOGU

Alles see oli, kui Loomingu Raamatukogu sai 50, nüüd on aga vanameister saanud üsna märkamatult juba 63. Selle sündmuse tähistamiseks esitleb sünnipäevalaps „LR kuldsarja" esimest raamatut, milleks on Jaroslav Hašeki „Huumori kool. Geniaalne idioot". Kogunemine raamatupoes Puänt 17. jaanuaril kell 18. Kuivõrd teost esitlevad Toomas Kall, Andrus Kivirähk ja Mart Juur, siis võib vist üsna kindlalt eeldada, et saab ka nalja… Täpsem info Facebooki sündmusest „LR kuldsarja avapidu!".

22.01.
KERIKMÄE LINNATEATRIS

Päevad lähevad küllap ikka varsti külmemaks, aga traditsioonilised Tallinna Linnateatri teatrikontserdid hoiavad ikka sooja! Talvisel kontserdil 22. jaanuaril kell 19 paitab Linnateatri hobuveskis kõrva Taavi Kerikmäe ebamaine muusika. Lisaks Kerikmäele endale, kes seisab muusika elektroonilise poole eest, teevad kaasa Tencu (videoprojektsioon) ja David Truusa ning Anastasija Masalova (TLÜ BFMi koreograafia). Info ja piletid: *linnateater.ee*

26.01.
NORRA VALGUS NOBLESSNERI KOHAL

Kai kunstikeskuse 2020. aasta näitusehooaja avab monumentaalne valgusinstallatsioon tuntud norra kunstnikult Anne Katrine Senstadilt. Senstadi „Radikaalne valgus" on spetsiaalselt Kai näitusesaali jaoks loodud valgusskulptuur, mis kutsub vaatajat kogema heli ja valguse sügavalt ruumitaju muutvat mõju. Kunstnik eelistab kasutada oma loomingus neoonvalgust, mis on LED-valgusega võrreldes unikaalselt helendav ning vaataja aistinguid mõjutav. Näitus avatakse 26. jaanuaril ning jääb avatuks aprilli lõpuni. Info: *kai.center*

„Elements II", 2018. He Xiangning Art Museum, Hiina. Foto: Shao Yi

NÄITUS
KUIMET EKA GALERIIS

Äsja avati EKA Galeriis Paul Kuimeti isikunäitus „Five Volumes". Mida aga on siin filmiprojektsioonidest, slaidiesitlusest, fotodest ja installatsioonist koosneval näitusel viis? Ingliskeelsel sõnal „volume" on teatavasti erinevaid tähendusi. See on nii ühik seeriast, helitugevus kui ka kolmemõõtmelise ruumi üks omadus ehk maht. Need erinevad varjundid avavad teoste sisu filmiprojektsioonidega sarnases aeglases ja meditatiivses tempos. Esimest korda oli „Five Volumes" eksponeeritud Narva kunstiresidentuuris aastal 2018. EKA Galeriis jääb näitus avatuks 25. jaanuarini. Lisateave: *artun.ee*

OPEN CALL
TALLINN ART WEEK

Kui sul on ideid, mida tahaksid kunsti- ja loomefestivali Tallinn Art Week raames teoks teha, siis saada oma 1) CV; 2) biograafia (max ½ A4); 3) kunstiteose projekt ning 4) kirjeldus, mis sisaldab nii ideed, tehnilist teostust kui ka eelarvet, hiljemalt 20. veebruariks e-posti aadressile *tallinnartweek@noar.eu*. TAW toimub 11.–17. juunil ning 2020. aasta festivali teema on „Globaalne keel". Rohkem infot: *taw.ee/opencall*

viru
keskus
Viru Keskus · Viru väljak 4 · 10111 Tallinn · virukeskus.com